

Na de schok

Evaluatie van onderdelen van de Nota Weerbaarheid en Integratiebeleid: *'Niet naast elkaar. maar met elkaar'* en *'Democratische Rechtstaat, Weerbare Samenleving'*

Deel I: hoofdrapport

COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement
An Aon Company

Den Haag, maart 2009

Drs. M. Zannoni
L. van der Varst MSc
L. Wesselink MSc

COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement
An Aon Company

Den Haag, maart 2009

Drs. M. Zannoni
L. van der Varst MSc
L. Wesselink MSc

Voor vragen en/of opmerkingen naar aanleiding van deze rapportage kunt u contact opnemen met het COT via cot@cot.nl

Zie ook: www.cot.nl

Voorwoord

Na de schok van de moord op Theo van Gogh, kwam het ongeloof, kwam de woede en kwam de behoefte om het tij te keren. Velen hebben op individuele basis of in georganiseerd verband gewerkt aan het ontwikkelen en uitvoeren van activiteiten gericht op het vergroten van de maatschappelijke binding en het tegengaan van wat 'radicalisering' is gaan heten. De actieprogramma's van de samenwerkingsverbanden binnen het Landelijk Overleg Minderheden en van het Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling Forum zijn hier markante voorbeelden van. Beide actieprogramma's zijn verbonden aan de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid van de toenmalige minister van Vreemdelingenzaken en Integratie (V&I).

Vanaf het begin af aan was duidelijk dat de actieprogramma's gedurende de uitvoering moesten worden aangescherpt en aangevuld. Beleidsuitvoering en verdere -ontwikkeling gingen hand in hand. Inmiddels zijn de activiteiten al geruime tijd afgerond. Wij hebben het voorrecht gehad de actieprogramma's te mogen evalueren. Dit was de start van een grote, maar interessante puzzel waarvan het eindresultaat voor u ligt.

Met deze evaluatie hoopt het COT een bijdrage te leveren aan het borgen van de ervaringen die zijn opgedaan met de beide actieprogramma's. Voor veel van de uitgevoerde projecten geldt dat deze niet bekend zijn bij die gemeenten die werken aan of denken over het ontwikkelen van een aanpak van radicalisering en polarisatie. De projecten kunnen dienen als voorbeeld, ter inspiratie of ter waarschuwing. Deze waarschuwing houdt vooral in dat gemeenten en andere organisaties goed na moeten denken waarom ze welk project willen opstarten en wat het beoogde doel en resultaat is. Nog steeds geldt dat niet lichtzinnig moet worden omgesprongen met projecten die raken aan de kern van belangrijke maatschappelijke kwesties. Niet moet worden onderschat hoe intensief en moeilijk het is om ogenschijnlijk 'simpele' projecten uit te voeren gericht op het nader tot elkaar brengen van allochtone en autochtone bevolkingsgroepen of om radicalisering tegen te gaan.

Wij hopen dat de *good practices* die wij hebben benoemd ter inspiratie kunnen dienen. Ook hopen wij dat het vele materiaal dat is ontwikkeld binnen de afzonderlijke projecten een tweede leven krijgt bij anderen die op hun beurt willen werken aan het vergroten van de maatschappelijke binding.

De omstandigheden waarbinnen nu gewerkt wordt aan de aanpak van radicalisering en polarisatie is wezenlijk anders dan de context welke zich voordeed in de maanden na de moord op Theo van Gogh. De kennis over en inzicht in polarisatie en radicalisering is toegenomen. Er zijn ervaringen opgedaan met projecten en met interventies gericht op het tegengaan van zich ontwikkelende radicalisering. Ook hebben wij nu meer zicht gekregen op de onderliggende en/of deels gerelateerde vraagstukken: hoe gaan wij om met orthodoxie? Hoe voorkomen wij onnodige stigmatisering en maatschappelijke uitsluiting? Hoe gaan wij om met de behoefte en noodzaak om werkelijke problemen en probleemgroepen duidelijk te benoemen zonder dat dit negatief uitstraalt op onschuldige derden? De vraagstukken zijn grotendeels bekend, de goede antwoorden of oplossingen veelal nog niet.

Daarmee blijven de uitdagingen groot. Niet alleen voor WWI, maar ook voor lokale partners, professionals, minderheden organisaties en anderen. Het blijft hard werken voor kleine successen. Kleine successen met hopelijk een groot effect.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
Samenvatting	5
1 Introductie	10
1.1 Aanleiding.....	10
1.2 Evaluatie opdracht en aanpak evaluatie	10
1.3 Relevante ontwikkelingen in de aanloop naar de nota en sinds de nota.....	11
1.4 Radicalisering en binding	14
1.5 Leeswijzer	15
2 Actieprogramma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving	16
2.1 inleiding	16
2.2 Totstandkoming van het actieprogramma en eerste acties	16
2.3 Observaties en analyse.....	18
3 LOM-masterplan	26
3.1 Inleiding	26
3.2 Feitelijke beschrijving van de totstandkoming van het masterplan: de 1 ^e en 2 ^e tranche	26
3.3 Observaties en analyse.....	32
4. Overkoepelende bevindingen en ruimte voor versterking	44
4.1 Inleiding	44
4.2 Overzicht uitgevoerde projecten	44
4.3 Overkoepelende bevindingen	45
4.4 Resultaten	46
4.5 Succesfactoren.....	48
4.6 Good practices	49
4.7 Ruimte voor versterking	50
Bijlage 1 Evaluatievragen	52
Bijlage 2 Toelichting ontwikkelingen integratiebeleid tot aan de nota	53
Bijlage 3 Beknopte toelichting radicalisering en polarisatie	65
Bijlage 4 Evaluatiekader	67
Bijlage 5 Respondenten	72
Bijlage 6 Gebruikte bronnen hoofddocument	73
Bijlage 7 Samenvatting projectresultaten	76

Samenvatting

Op 2 november 2004 wordt in Amsterdam cineast Theo van Gogh vermoord. Nederland is in shock. De maatschappelijke verhoudingen komen onder druk te staan. Al eerder is duidelijk geworden dat de integratie van minderheden niet geheel succesvol is. De focus ligt sterk op economische aspecten van integratie en minder op sociaal-culturele aspecten. Ook radicalisering is een betrekkelijk onbekend en nieuw verschijnsel. Vanuit het Ministerie van Vreemdelingenzaken en Integratie (V&I) wordt diezelfde dag contact gelegd met inspraakorganen binnen het Landelijk Overleg Minderheden (LOM) en met Forum Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling. Forum wordt verzocht het eerder ontwikkelde actieprogramma getiteld *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving (DRWS)* uit te voeren. Aan de LOM- samenwerkingsverbanden wordt gevraagd voorstellen in te dienen ter vergroting van de maatschappelijke binding en het tegengaan van radicalisering. Dit resulteert enkele maanden later in het programma *Niet naast elkaar, maar met elkaar*. Beide programma's worden onderbracht in de beleidsnota *Weerbaarheid en integratiebeleid*. Deze nota wordt in augustus 2005 door het Ministerie van V&I gepresenteerd.

In september 2008 besluit het ministerie van Wonen, Wijken en Integratie (WWI) het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement een evaluatie uit te laten voeren van de nota *Weerbaarheid en integratiebeleid*, meer in het bijzonder van de bovenstaande twee actieprogramma's. Het doel van de evaluatie is tweeledig:

1. het identificeren van leerpunten, knelpunten, succesfactoren en 'good practices' en
2. het schetsen van de implicaties van deze identificatie voor het gevoerde beleid en de samenwerking met maatschappelijke organisaties.

Tevens diende de evaluatie zich te richten op opbrengsten en bereik van de ontplooiden initiatieven en relevante procesaspecten rond de ontwikkeling en uitvoering van het beleid. In dit rapport doet het COT verslag van zijn bevindingen.

Het rapport bestaat uit twee delen. Deel 1 (hoofdrapport) bevat de beschrijving van relevante ontwikkelingen en beide actieprogramma's, gevolgd door een analyse met conclusies en aanbevelingen. In deel 2 (fact sheets per project) is per project systematisch de belangrijkste feitelijke informatie weergegeven, zoals onder meer doel, doelgroep, resultaat en 'good practices'. De informatie is afkomstig uit het geheel van beschikbare voortgangsrapportages, projectverslagen en evaluaties. Deze schriftelijke documentatie was, naast bijzonder waardevolle gesprekken met diverse betrokkenen vanuit het ministerie, Forum en het LOM, de belangrijkste bron van informatie. Wij zijn alle gesprekspartners dan ook dankbaar voor hun inbreng. Zowel voor de bereidheid uitgebreid met ons terug te kijken op de beleidsontwikkeling en -uitvoering in de periode 2004- 2008, alsmede voor het beschikbaar stellen van aanvullend documentatiemateriaal.

De totstandkoming en uitvoering van de beleidsnota vinden plaats in een periode van maatschappelijke turbulentie. Er doen zich internationale ontwikkelingen voor (11 september 2001, de oorlogen in Afghanistan en Irak) die ook van invloed zijn op de verhoudingen in Nederland. Er gaan geluiden op van angst voor 'de islam' en de druk op migranten neemt toe. Binnen het integratiedebat komt de focus, mede als gevolg van de politieke ontwikkelingen (opkomst Pim Fortuyn), nadrukkelijker op het aspect religie te liggen. Er wordt een parlementair onderzoek ingesteld naar het integratiebeleid uitmondend in nieuwe accenten: Integratiebeleid Nieuwe Stijl. De verhoudingen tussen het kabinet en minderhedenorganisaties zijn op zijn zachtst gezegd dubbel: weliswaar bestaan er intensieve onderlinge contacten, maar het onderlinge vertrouwen is beperkt. Na de moord op Van Gogh wordt het integratiebeleid verder aangepast en wordt bijvoorbeeld geëxperimenteerd met zogeheten Integratieraden. Hierbinnen participeren naast inspraakorganen ook partijen als de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Interprovinciaal Overleg. Gelijktijdig worden, onder meer in Amsterdam en

Rotterdam, de eerste ervaringen opgedaan met de lokale aanpak van radicalisering. In de periode na 2004 verschijnen daarnaast verschillende publicaties over processen van radicalisering en themarapporten. De kennis op dit terrein neemt langzaam maar zeker toe. Deze kennis en inzichten zijn niettemin nog niet voorhanden in de ontwikkelfase van de nota. Dit is echter voor zowel Forum als het Landelijk Overleg Minderheden geen reden af te wachten. Zij starten met concrete projecten en activiteiten en verklaren zich bereid om gaandeweg te leren.

In totaal ging het om de volgende 45 projecten (die vaak bestonden uit meerdere deelprojecten):¹

Forum	LOM-samenwerkingsverbanden
1. Project Nieuwland	1. Jongeren en ouderen samen op weg/Landelijke bijeenkomsten cultureel erfgoed
2. Uitwisselingsprogramma tussen middelbare scholieren en studenten	2. Jongerenconferentie
3. Leergang Islam en Moderniteit	3. Voorlichting via Websites
4. Vrouwenmoskee	4. Mediadebat met opinieleiders
5. Moskeebezoeken*	5. Bijeenkomsten tegen radicalisering/ Tegengaan radicalisering door versterking eigen identiteit
6. Expertmeeting radicalisering	6. Conferentie Politieke Islam
7. Persoonlijke coaching voor leiderschap	7. Studiedagen Imams
8. Training debat en dialoog	8. Tweede Wereldoorlog in de West/Gezamenlijke geschiedenis
9. Summer school	9. Viering 5 mei – Dag van de vrijheid
10. Netwerken Veiligheid en Sociale Cohesie**	10. Zomerschool
11. Project BrugOver: Inter-generationale gesprekken	11. Voorlichting VMBO scholen
12. Stimuleringsfonds voor burgerinitiatieven	12. Stimulering ouderparticipatie
13. Campagne Zelfbeelden (of 'Jouw identiteit, mijn identiteit')	13. Succesvolle rolmodellen
14. Vrouwensalon	14. Waarden en normen in de opvoeding
15. Servicecentrum Integratie*	15. Koranschool
16. Model-masterclass voor lokale bestuurders	16. Stageplaatsen en stagemarkten
17. Deskundigheidsbevordering voor professionals	17. Arbeidsmarkt: gescheiden netwerken tot elkaar brengen
18. Werkconferentie lokaal islambeleid	18. Netwerk hoogopgeleide vluchtelingen
19. Publicaties 'Islam in zakformaat'	19. Kadertraining bestuurders/ Effectief persoonlijk leiderschapstraining jongeren
20. Ontwikkelingen in de islambeleving van jongeren***	20. Regionale werkbijeenkomsten
21. Pedagogiek in de moskee	21. Leven in vrijheid
22. Kennisdossier moskeebouw	
23. De politieke islam verklaard	
24. 'Peerprojecten islam, identiteit en ethiek'	

Beide programma's bevatten een groot aantal projecten (zie: Deel 1: hoofdstuk 2 en 3 en Deel 2). Die projecten hebben meerdere doelstellingen en zijn gericht op specifieke doelgroepen. De doelstellingen variëren van het vergroten van competenties en vaardigheden, het organiseren van discussie- en debatbijeenkomsten, vergroting van deskundigheid van professionals, identiteitsvorming, vergroting van bewustwording tot aan het met elkaar in contact brengen van verschillende etnische, culturele en religieuze

¹ * Dit project is gerelateerd aan DRWS, maar vormt hier geen onderdeel ervan.

** Het Netwerk Sociale Cohesie (NSC) werd aanvankelijk als apart project opgezet. Later is het NSC ondergebracht binnen DRWS.

*** De eerste monitor was niet ondergebracht binnen DRWS. De tweede en derde monitor zijn onderdeel van DRWS.

groepen. Er worden tevens verschillende doelgroepen onderscheiden: professionals, (religieusculturele) organisaties in het maatschappelijk middenveld, vrijwilligers, scholieren, ouders en anderen. Deze brede benadering maakt dat op verschillende terreinen waardevolle resultaten zijn geboekt.

De ontwikkeling en uitvoering van het beleid is niet altijd eenvoudig. Hierin spelen de volgende factoren een rol: de relatieve onbekendheid van de problematiek, in het bijzonder radicalisering; überhaupt het ontbreken van ervaringen en inzichten ten aanzien van mogelijke oplossingsrichtingen; tijdsdruk, met name in de ontwikkelingsfase; de pluriformiteit van het LOM en de verschillende achterbannen die het inspraakorgaan vertegenwoordigt; de complexiteit van het betrekken van specifieke doelgroepen, zoals autochtone burgers, maar ook het betrekken van andere relevante partners en organisaties op lokaal niveau. Die complexiteit is ook heden ten dage zichtbaar in de vormgeving van de lokale aanpak van radicalisering. In het bijzonder het betrekken van een breed scala aan partners binnen een gezamenlijke aanpak onder centrale lokale regio en de gevoeligheid van de onderhavige thematiek. Gelet op de onderliggende verwevenheid van de ontplooidde activiteiten binnen de nota Weerbaarheid en integratiebeleid en ander beleid, zoals de lokale aanpak van polarisatie en radicalisering, maar ook de wijkenaanpak, moet geïnvesteerd worden in het optimaal benutten van reeds opgedane ervaringen, inzichten en leerpunten. Dit kan bijvoorbeeld door het beschikbaar maken van ontwikkeld (evaluatie)materiaal, maar tevens door gebruikmaking van de inzichten door het Ministerie van Wonen, Wijken en Integratie en door andere departementen.

Beide actieprogramma's, zeker het Masterplan *Niet naast elkaar, maar met elkaar*, hadden een experimenteel karakter. Met name radicalisering is bij de ontwikkeling van de nota een betrekkelijk onbekend verschijnsel. Bovenal is er geen ervaring met methoden om radicalisering te voorkomen en de binding te vergroten. Zeker ten aanzien van het LOM- Masterplan geldt dat het plan op relatief korte termijn en onder tijdsdruk tot stand is gekomen. Beide actieprogramma's hadden hun eigen karakter en focus. Het Forum- programma is gebaseerd op een eigen probleem(en behoeften-) analyse en richt zich nadrukkelijker op radicalisering. Het LOM- Masterplan is meer toegesneden op specifieke behoeften in de verschillende achterbannen. Een gezamenlijke probleemanalyse ontbreekt. Afgezien van enkele waardevolle activiteiten die specifiek zijn gericht op het tegengaan van radicalisering, ligt het zwaartepunt op het vergroten van de maatschappelijke binding.

Zowel het Forum- actieprogramma als het LOM- Masterplan hebben waardevolle resultaten opgeleverd. Wel bleek het in praktijk lastig meer structurele samenwerking te realiseren tussen partners in de beide actieprogramma's. Onderlinge ervaringen en leerpunten zijn zowel tussentijds als bij de afronding nagenoeg niet uitgewisseld. Ten aanzien van de bereikte resultaten geldt dat een groot aantal burgers direct dan wel indirect is bereikt. Ook individuen en doelgroepen waarvan de veronderstelling was dat deze minder goed bereikbaar (en toegankelijk) zouden zijn, zoals imams en voor radicalisering vatbare jongeren. De projecten hebben meerdere functies vervuld: activering van verschillende achterbannen (maatschappelijke participatie), bewustwording van burgers en professionals, kanaleringsfunctie voor het uiten van frustraties, onvrede en zorgen, agendering van vaak gevoelige maatschappelijke thematiek en het versterken van de maatschappelijke binding en vergroten van weerbaarheid.

In de praktijk bleek het voor het ministerie, vanwege beperkte tijd en beschikbare capaciteit, lastig om zelf en met de uitvoeringpartners gezamenlijk te investeren in tussentijdse evaluaties, inhoudelijke analyse en/of tussentijdse bijsturing. Onderliggende (voortgangs)rapportages zijn te beperkt gebruikt voor aanscherping van gedachtevorming en voor eventuele beleidsaanpassingen.

De omvang en diversiteit van het totale aantal projecten boden de mogelijkheid specifiek ervaringen op te doen en leerpunten te destilleren. Enkele van die 'good practices' zijn bijvoorbeeld: de stage- en peer education projecten van Forum en het LOM, in het bijzonder de intensieve coaching en begeleiding van de deelnemende jongeren daarbinnen; de 'summer school' (Forum) en zomerschool (LOM), omdat deelnemers in contact komen met andere leefwerelden, onderlinge beelden en ervaringen kunnen uitwisselen en deskundigen konden raadplegen in een veilige omgeving; de vrouwenmoskee, vrouwensalon en studiedagen voor imams en korandocenten, vanwege het opgedane inzicht dat ook ogenschijnlijk moeilijk bereikbare doelgroepen bereid zijn te participeren en intergenerationele gesprekken en ouderparticipatie, omdat hiermee belangrijke onderliggende vraagstukken worden blootgelegd en wordt bijgedragen aan het verkleinen van de vatbaarheid voor radicalisering (omdat bijvoorbeeld de onderlinge kloof tussen andersdenkenden verkleind en meerdere leefwerelden worden verbonden).

Overzicht succesfactoren	
<i>Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving</i>	
- Een stevige probleemanalyse en analyse van oplossingen als basis. Op deze wijze kon steeds gericht worden nagegaan/getoetst of en zo ja hoe, eventuele projecten konden bijdragen aan een oplossing voor geconstateerde problemen. De eigen analyse gaf houvast, zowel in de ontwikkeling als in de uitvoering. - De combinatie van projecten. Het zijn niet de afzonderlijke projecten, maar het totaal, dat uiteindelijk kan zorgen voor het grootste resultaat en effect. - De samenwerking met externe deskundigen: IMES, Clingendeal, Verweij Jonker, internationale deskundigen. - Het continu ook onderling en met externe deskundigen aanscherpen van de eigen probleemanalyse. - Het kunnen vertrouwen op signalen van tal van personen in de samenleving die hun zorgen deelden met Forum. - Het gericht benaderen van jongeren die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summer school). - Het kunnen aanscherpen van projecten en kunnen verwerken van eerdere ervaringen, omdat projecten langere tijd doorliepen en meerdere malen konden worden aangeboden. - Het intensief voorbereiden van projecten. - Het combineren van de uitvoering van projecten met onderzoek (zoals voor Brug over Slotervaart, of in het meerjarig onderzoek naar beleving van moslimjongeren). - Het gericht evalueren van projecten. Van de meeste projecten zijn (interne of soms externe) evaluaties beschikbaar. - Het borgen van ervaringen door parallel aan de uitvoering ook te werken aan het vastleggen van methodieken. - Het beschikken over een organisatie met expertise en middelen, ook buiten de specifieke projecten. Binnen Forum kon gebruik worden gemaakt van vele andere collega's en specialisten, bijvoorbeeld ook op het gebied van ICT, etc.	
<i>Niet naast elkaar, maar met elkaar</i>	
- De specifieke benadering van de eigen achterban op een wijze die aanspreekt bij die achterban. - Het soms bewust scheiden van doelgroepen en het gericht aanspreken van een groep (bijvoorbeeld Turken en Marokkanen niet samen benaderen als islamieten, daarvoor zijn er te grote onderlinge verschillen). - Het benutten van de goede contacten van aangesloten minderhedenorganisaties voor het gericht benaderen van de doelgroep (zoals SMN als het gaat om het benaderen van jongeren voor een project tegen radicalisering). - Het gericht opbouwen en voorbereiden van een project: eerst inventariseren van behoeften/situatie (interviewrondes, expertmeeting etc) en dan een methode ontwikkelen, toepassen en aanpassen. - Het werken met projecten gericht op het vergroten van binding waarbij door de deelnemers vanuit verschillende bevolkingsgroepen wordt toegewerkt naar een gezamenlijk succes (zoals rappen bij jongeren en ouderen samen op weg, of spontane aanvulling WOII tentoonstelling, of dvd maken met leerlingen). De impact van de positieve ervaring is daarmee groter. - Het geleidelijk aan, onder meer door gerichte sturing van het departement, afstappen van het organiseren van eenmalige discussiebijeenkomsten. Deze bijeenkomsten blijven vaak oppervlakkig qua inhoud en verzanden niet zelden in 'debatteerwedstrijdjes'.	

Op basis van de evaluatieresultaten benoemen wij in het rapport de in onze ogen aanwezige ruimte voor versterking. Versterking is bijvoorbeeld mogelijk door:

- Een analyse op te stellen ten aanzien van de huidige problematiek rond polarisatie en radicalisering en de bijdrage die vanuit het Ministerie Van Wonen, Wijken en Integratie geleverd kan worden aan mogelijke oplossingsrichtingen. Een aspect hierbinnen is het opstellen van een definitie van maatschappelijke binding die benut wordt als kader voor beleid.
- Een koppeling tot stand te brengen met de verdere ontwikkeling van de lokale aanpak van polarisatie en radicalisering. Zorg hierbij voor het optimaal benutten van lokale ervaringen en vraagstukken (principe kerk- staat, omgang met salafisme). Deze lokale vraagstukken zijn immers veelal verweven met landelijke thema's. Ook in het kader van de nota *Zorg dat je erbij hoort!* moet de aangekondigde intensivering en structurele inbedding in het lokale beleid nader worden geconcretiseerd en worden gecommuniceerd richting de beoogde samenwerkingspartners.
- De procesmatige en inhoudelijke lessen van deze evaluatie te hanteren bij de verdere ontwikkeling van de wijkenaanpak.

Op projectmatig niveau is er ruimte voor versterking als het gaat om: (zie deel 1: paragraaf 4.5):

- Het in omvangrijker uitvoeringsprojecten met externe partijen nadrukkelijker en meer specifiek aandacht te besteden aan het doordenken en bespreken van de (gezamenlijke) probleemdiagnose en eventuele tussentijdse wijzigingen. Hierin moeten tevens relevante nieuwe inhoudelijke inzichten worden meegenomen in de vertaling en/of tussentijdse aanscherping van het beleid. Ook moet periodiek in de beleidsuitvoering ruimte bestaan voor tussentijdse externe evaluaties.
- Het tegengaan van verzakelijking in de relaties met en aansturing van uitvoeringspartners. Dit vereist kennis en inzicht in de aard van de samenwerkingspartners, de aard van het onderliggende maatschappelijke vraagstuk en voldoende financiële en ambtelijke capaciteit.
- In de samenwerking met het LOM extra coördinatie- en aansturinglagen te vermijden. Idealiter worden directe contacten onderhouden met elk van de samenwerkingsverbanden afzonderlijk. Dit vereenvoudigt het maken van onderlinge afspraken en doet recht aan specifieke behoeften, wensen en zorgen. Investeer waar gewenst in externe begeleiding, waarmee de uitvoerende slagkracht wordt versterkt.
- Alsnog te komen tot een formele afsluiting van beide actieprogramma's, bijvoorbeeld door het organiseren van een gezamenlijke slotconferentie. Deze conferentie kan daarbij worden benut om de aansluiting te zoeken bij de lokale aanpak van polarisatie en radicalisering en/of de wijkenaanpak. Ook kan het als stimulans gelden voor de betrokken samenwerkingsverbanden om bij te blijven dragen aan de maatschappelijke binding en het tegengaan van radicalisering.

Wij constateren dat een deel van de eigen ervaringen en leerpunten inmiddels door WWI zijn toegepast in het kader van de regeling *Ruimte voor contact* (strakkere kaders, best practices toegankelijk maken, website, en dergelijke) en ook in het project rond het tegengaan van eerdergerelateerd geweld (beperkt aantal betrokken LOM samenwerkingsverbanden, communicatie over het project extern en dergelijke).

1 Introductie

1.1 Aanleiding

Eind augustus 2005 presenteert de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie de *Nota Weerbaarheid en Integratiebeleid: preventie van radicalisering vanuit het perspectief van het integratiebeleid*. De nota bevat een groot aantal initiatieven die tezamen moeten bijdragen aan het vergroten van de binding en daarmee aan het tegengaan van radicalisering. Een belangrijk onderdeel van de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid vormen twee actieprogramma's die zijn ontwikkeld door het Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling FORUM en door het Landelijk Overleg Minderheden (LOM).

De uitvoering van deze programma's is gestart in de loop van 2005. De verantwoordelijkheid voor de beleidsterreinen integratie, inburgering en coördinatie integratie minderheden is vanaf 22 februari 2007 overgeheveld van het ministerie van Justitie naar het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM).² De portefeuilles zijn vanaf dat moment belegd bij de programmaminister voor Wonen, Wijken en Integratie (WWI). De verdere uitvoering van de actieprogramma's van de LOM-samenwerkingsverbanden en Forum vindt vanaf dat moment plaats onder verantwoordelijkheid van WWI.

Onder meer vanwege het experimentele karakter van de projecten, is vanaf het begin afgesproken dat er evaluaties zouden plaatsvinden. Het betrof vooral evaluaties op projectniveau (tussentijds- en na afronding) of op actielijn niveau. Oorspronkelijk stond de overkoepelende eindevaluatie gepland voor eind 2007. De Tweede Kamer is in een tussenrapportage in 2006 geïnformeerd over de voortgang.³

Na het vaststellen van de evaluatievragen heeft de minister van WWI het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement in september 2008 opdracht gegeven een onafhankelijke eindevaluatie uit te voeren van beide actieprogramma's.

In deze rapportage presenteert het COT zijn bevindingen. De rapportage bestaat uit twee delen, waarvan dit het eerste deel is: het hoofdrapport. Nadere informatie per project is opgenomen in deel 2: de *fact sheets*.

1.2 Evaluatie opdracht en aanpak evaluatie

De opdracht luidde dat door middel van de evaluatie "de leerpunten, knelpunten, succesfactoren en 'good practices' moesten worden geïdentificeerd", waarna tevens "de implicaties hiervan voor het gevoerde beleid en de samenwerking met maatschappelijke organisaties" moeten worden geschetst. Tevens luidde de opdracht dat de evaluatie gericht moet zijn "op de opbrengst en het bereik van de initiatieven" en "aandacht moest besteden aan relevante procesaspecten rondom de ontwikkeling en uitvoer van de initiatieven, waaronder de samenwerking met de zelforganisaties." De opdrachtgever heeft een groot aantal evaluatievragen geformuleerd (zie bijlage 1).

De evaluatie richt zich niet op elk van de uitgevoerde maatregelen afzonderlijk, maar op de actieprogramma's in zijn geheel. Onderzoekers van het COT hebben zoveel mogelijk informatie verzameld over de totstandkoming en uitvoering van de actieprogramma's. Het COT heeft beschikking gekregen over het dossier van het ministerie van WWI. In aanvulling op openbare en beschikbare informatie, heeft het COT op verzoek aanvullende informatie ontvangen van zowel Forum als van de samenwerkingsverbanden binnen het LOM. Het COT heeft een reconstructie opgesteld

² Besluit van 22 februari 2007, nr. 07.000673, houdende departementale herindeling met betrekking tot integratie, inburgering en coördinatie integratie minderheden.

³ 5430253/06/4 juli 2006, p. 2.

van de totstandkoming en uitvoering van de beide actieprogramma's. Ook heeft het COT zogenoemde fact sheets opgesteld met feitelijke informatie per project. Concept versies van deze reconstructie en van de fact sheets zijn voor correctie of aanvulling voorgelegd aan Forum en aan elk van de LOM samenwerkingsverbanden.

Het gaat in de evaluatie om meer dan om sec het beoordelen of de vooraf gestelde doelen ook zijn gerealiseerd. De actieprogramma's zijn ontwikkeld in een periode van onzekerheid, onbekendheid en tegen de achtergrond van maatschappelijke onrust. Er moesten nieuwe oplossingen komen in reactie op een ogenschijnlijk nieuw probleem dat nog maar in beperkte mate kon worden geduid. Het COT houdt rekening met deze context en het experimentele karakter van het gehele beleidsuitvoeringsproces. In de rapportage besteden wij aandacht aan relevante ontwikkelingen voorafgaand aan en tijdens de ontwikkeling en uitvoering van de actieprogramma's. In paragraaf 1.3 hebben wij deze ontwikkelingen kort samengevat.

Ten behoeve van de evaluatie is een evaluatiekader ontwikkeld. Dit kader is benut bij de analyse. Het evaluatiekader is opgenomen als bijlage 4 bij dit hoofdrapport.

1.3 Relevante ontwikkelingen in de aanloop naar de nota en sinds de nota

De ontwikkeling van de actieprogramma's alsmede de uitvoering hiervan kunnen niet los worden gezien van maatschappelijke en beleidsmatige ontwikkelingen die in dezelfde periode plaatsvonden. In bijlage 2 van deze rapportage worden deze ontwikkelingen toegelicht. Hier volstaan wij met een beknopte samenvatting. Dit dient als achtergrondinformatie voor de lezer.

Ontwikkelingen in de periode voor de nota: 2001 – 2004

In deze periode komt internationaal terrorisme wereldwijd hoog op de agenda te staan na de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001. De aanslagen zijn gepleegd door terroristen die zich beroepen op hun interpretatie van de Islam. Ook in Nederland is de maatschappelijke en politieke schok groot. 'Islamitisch' geïnspireerd terrorisme wordt een angstbeeld. In Nederland ontstaat beroering nadat blijkt dat de aanslagen niet door iedereen worden veroordeeld: een deel van de moslimbevolking in Nederland zou de aanslagen steunen. Deze en andere onderwerpen voeden een reeds langer bestaande, latente maatschappelijke onvrede die zich mede vertaalt in significante politieke ontwikkelingen, zoals de opkomst van Pim Fortuyn.

De Tweede Kamer besluit tot het instellen van een parlementair onderzoek naar het gevoerde integratiebeleid (2002).⁴ Nog voor het verschijnen van het rapport, presenteert het kabinet haar integratiebeleid dat moet zorgen voor een omslag in het integratiebeleid: Integratie Nieuwe Stijl.⁵ De Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid presenteert in januari 2004 het eindrapport *Bruggen Bouwen*. In de reactie geeft het kabinet onder meer aan dat het eigen nieuwe beleid in een aantal belangrijke opzichten verschilt van het eerdere integratiebeleid.⁶ In de reactie gaat het kabinet ook expliciet in op het tegengaan van radicalisering. Dit in het licht van zowel het risico van rekrutering voor internationaal terrorisme, alsmede voor het risico van een zichzelf versterkende spiraal van groeiend wantrouwen tussen moslims en niet-moslims.⁷ De relatie tussen kabinet en minderhedenorganisaties is op dat moment dubbel: er worden weliswaar intensieve contacten onderhouden, maar dit betekent niet dat er per definitie sprake is van een goed onderling vertrouwen.

Radicalisering komt als onderwerp aan de orde in rapportages van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. Het speelt met name als het gaat om rekrutering in

⁴ TK 28 689, nr.1, *Onderzoek Integratiebeleid*, vergaderjaar 2002- 2003, Den Haag, 27 november 2002.

⁵ TK 29 203, nr. 1, *Rapportage Integratiebeleid Etnische Minderheden 2003*, vergaderjaar 2003- 2004, Den Haag, 16 september 2003.

⁶ TK 28 689, nr. 17, *Onderzoek Integratiebeleid*, vergaderjaar 2003-2004, Den Haag, mei 2004, p. 24- 25.

⁷ Idem, p. 26- 27.

Nederland voor het internationale terrorisme, met doelwitten buiten Nederland. Een deel van de jongeren in Nederland met een moslimachtergrond bleek vatbaar voor rekrutering. Een ander dossier dat speelt is inmenging van met name Saoedische organisaties, die door middel van financiële ondersteuning invloed uitoefenden op de religieuze vorming in een deel van de moskeeën en islamitische organisaties.⁸ Ook zorgen over antiwesterse sentimenten speelden op, onder meer op enkele scholen.

Er zijn verscheidene individuen binnen de Marokkaanse gemeenschap die zich zorgen maken over radicalisering onder met name jongeren. Er zijn verder weinig tot geen signalen over radicalisering, behalve vanuit Forum. Die signalen worden op dat moment niet op waarde geschat, mede omdat deze signalen niet lijken te passen bij andere positievere beelden over integratie. Forum dient eind oktober 2004 een subsidieverzoek in voor een actieprogramma tegen radicalisering.

Op 2 november 2004 wordt Theo van Gogh vermoord. Nog dezelfde dag overlegt de minister van V&I met de LOM-samenwerkingsverbanden en met Forum. Kort hierna krijgt Forum opdracht om het eerder ontwikkelde actieprogramma uit te voeren, getiteld *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving (DRWS)*. De LOM-samenwerkingsverbanden worden door de minister opgeroepen om met voorstellen te komen voor het vergroten van de binding en het tegengaan van radicalisering. Dit mondt uit in het masterplan *Niet naast elkaar, maar met elkaar*. Beide actieprogramma's worden tezamen met andere maatregelen beschreven in de nota *Weerbaarheid en Integratiebeleid*.⁹

In de dagen na de moord doen zich vele incidenten voor. Het is een indicatie van de gespannen maatschappelijke verhoudingen in Nederland in die periode.

Ontwikkelingen sinds het verschijnen van de nota

Sinds het verschijnen van de nota zijn de actieprogramma's van de LOM-samenwerkingsverbanden en van Forum verder ontwikkeld en uitgevoerd. In een zogenoemde tweede tranche wordt een deels aangepaste set van projecten benoemd. Deze projecten worden uitgevoerd in de tweede helft van 2006 en in 2007.

De gemeenten Amsterdam en Rotterdam hebben hun aanpak van radicalisering verder verfijnd en uitgevoerd. Inmiddels is het derde actieprogramma van Amsterdam verschenen (2007). Ook andere gemeenten zijn – op beperkte schaal - gestart met een aanpak van polarisatie en radicalisering. Een voorbeeld van een verder uitgewerkt en uitgevoerd lokaal actieplan betreft het actieplan van het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart. Vele organisaties in de welzijnssector, in het onderwijs en in andere sectoren nemen eigen initiatieven in het kader van het tegengaan van radicalisering. In de meeste gevallen gaat het om discussiebijeenkomsten die worden georganiseerd. Ook zijn verscheidene handreikingen verschenen gericht op de lokale aanpak van polarisatie en radicalisering, voor gemeenten en voor specifieke beroepsgroepen, waaronder het welzijnswerk.¹⁰

---

⁸ AIVD, *Saoedische invloeden in Nederland*, Den Haag, 2004.

⁹ TK 29 754, nr.27, *Terrorismebestrijding*, vergaderjaar 2004-2005, *Nota Weerbaarheid en integratiebeleid*, Den Haag, 19 augustus 2005.

¹⁰ Zie: COT, *De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van 'ogen en oren' naar 'het hart' van de aanpak*, Den Haag, januari 2008.

De kennis over radicalisering is toegenomen, mede door onderzoek dat is geïnitieerd door de minister van Justitie (het onderzoek van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES)).¹¹ Er zijn onder meer onderzoeken uitgevoerd naar radicaliseringsprocessen en naar de lokale situatie in enkele gemeenten. De AIVD heeft in themarapporten aandacht geschonken aan zowel de gewelddadige jihad, Lonsdale jongeren als aan de zogenoemde neoradicale dawa: het afzweren van geweld, maar het wel streven naar dominantie van de Islam inclusief een boodschap van onverdraagzaamheid.¹²

Het integratiebeleid is verder aangepast. Parallel aan de uitvoering van het masterplan van de LOM-samenwerkingsverbanden wordt geëxperimenteerd met zogenoemde Integratieraden waarin naast deze samenwerkingsverbanden ook andere partners zitten, zoals de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Interprovinciaal Overleg. Ook is in 2006 vanuit WWI gestart met de subsidieregeling Ruimte voor Contact. Het idee is om op lokaal niveau activiteiten te ondersteunen die op duurzame wijze contacten tussen autochtonen en allochtonen bevorderen (interetnische ontmoeting), mede als uitvloeisel van het RMO- advies 'Niet langer met de ruggen naar elkaar'. Er zijn in totaal ongeveer 134 projecten die binnen deze regeling vallen. Deze projecten worden onderworpen aan een evaluatie.¹³ Tevens is getracht beschikbare kennis en goede voorbeeldpraktijken beschikbaar te maken voor gebruik of inspiratie door andere partijen.

De Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) maar ook het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) spreken hun twijfels uit over de effectiviteit van projecten en beleid gericht op het bevorderen van binding en integratie. Zo stellen onderzoekers van het SCP in een rapport over integratie-interventies (2007) dat het lastig te bepalen is welke effecten er worden gesorteerd. Als een mogelijke oorzaak wordt het ontbreken van degelijk evaluatieonderzoek genoemd.¹⁴

Na *Integratiebeleid Nieuwe Stijl* verschijnt in 2007 de *Integratienota 2007 – 2011*.¹⁵ Er verschijnen handreikingen voor gemeenten over islambeleid en over integratie. Dit laatste is het resultaat van samenwerking tussen WWI, gemeenten, Forum en anderen ('Datgene wat ons bindt').¹⁶

De verhoudingen tussen bevolkingsgroepen blijven onverminderd onderwerp van aandacht, maar in verscheidene studies wordt een lichte afname van negatieve beelden tussen bevolkingsgroepen geconstateerd. De aankondiging van de film *Fitna* zorgde voor politieke en maatschappelijke beroering, maar incidenten na de film bleven nagenoeg uit.

Forum heeft een nieuw actieprogramma opgesteld in vervolg op DRWS, getiteld *Democratische Rechtsorde, Maatschappelijke Betrokkenheid (DRMB)*. Hierin is het vervolg op een deel van de DRWS activiteiten geborgd. De activiteiten van de LOM-samenwerkingsverbanden zijn in het algemeen gestopt na het afronden van het masterplan.

---

¹¹ IMES, *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, UvA, Amsterdam, 2006.

¹² Zie onder meer: AIVD, *Van dawa tot jihad*, Den Haag, 2004, 'Lonsdale-jongeren' in *Nederland. Feiten en fictie van een vermeend extreem-rechtse cultuur*, Den Haag, 2005 en AIVD, *Radicale dawa in verandering*, Den Haag, 2007.

¹³ Zie de website: www.ruimtevoorcontact.nl

¹⁴ SCP, *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact*, Den Haag, juli 2007, p.163.

¹⁵ TK 31 268, nr 2, *Integratienota 2007-2011*, vergaderjaar 2007- 2008, *Nota Zorg dat je erbij hoort!*, Den Haag, 13 november 2007.

¹⁶ Zie: TK 31 268, nr. 8, *Jaarnota Integratiebeleid 2007- 2011*, vergaderjaar 2007- 2008, *Datgene wat ons bindt. Gemeenschappelijke integratie- agenda(GIA)*, Den Haag, 1 juli 2008.

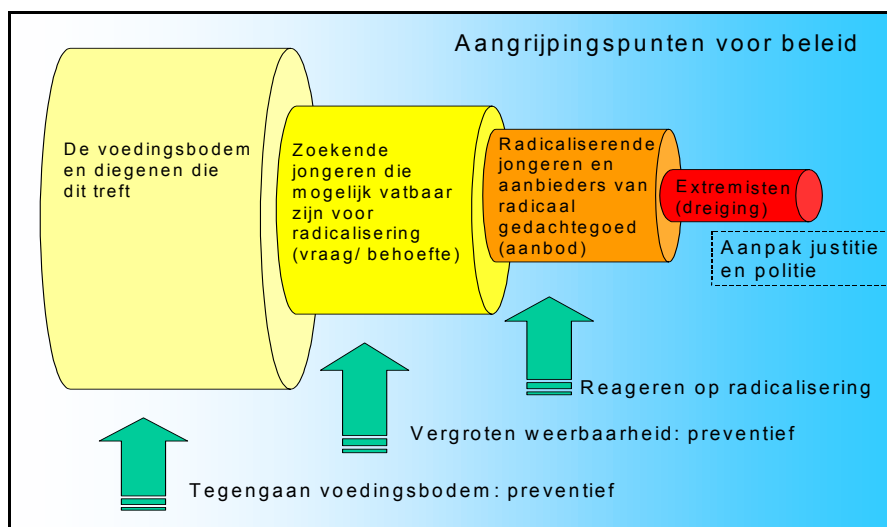
1.4 Radicalisering en binding¹⁷

Wij hanteren de definitie van radicalisme van de AIVD:

*“het actief nastreven en/of ondersteunen van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde, eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes, die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde”.*¹⁸

Wij maken onderscheid in vier mogelijke doelgroepen van ‘een aanpak’:¹⁹

- diegenen die worden getroffen door voor hen negatieve ontwikkelingen die als voedingsbodem kunnen werken voor radicalisering (negatieve thuissituatie, discriminatie, identiteitsvraagstukken, en dergelijke);
- diegenen die zoekende zijn en in meer of mindere mate vatbaar zijn voor radicale ideeën;
- diegenen die – na in aanraking te zijn gekomen met radicaal gedachtegoed – in meer of mindere mate radicaliseren en diegenen die het radicale gedachtegoed verspreiden;
- diegenen die bereid zijn ondemocratische middelen inclusief geweld te gebruiken om hun idealen te verwezenlijken. Het gedachtegoed beheerst het handelen.

Wij definiëren polarisatie als:

*“een verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die resulteert of kan resulteren in (een toename van) spanningen tussen deze groepen en in risico's voor de sociale veiligheid”.*²⁰

Polarisatie is niet hetzelfde als het ontbreken van binding. Wel is binding een belangrijke randvoorwaarde voor het tegengaan van polarisatie. Wij onderscheiden drie stadia in het proces van polarisatie: 1) afnemende sociale binding en toename van tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen, 2) verscherping van tegenstellingen gepaard gaand met optreden van incidenten, 3) incidenten krijgen een structureel karakter, waardoor onderlinge tegenstellingen verder verdiepen. Er is sprake van een structureel verhoogd risico voor de sociale veiligheid van bevolkingsgroepen.²¹

¹⁷ Zie voor een nadere toelichting van begrippen bijlage 3.

¹⁸ AIVD, *Van dawa tot jihad*, Den Haag, 2004, p.15.

¹⁹ Deze doelgroepen zijn ook benoemd in het recent gepresenteerde actieplan van de gemeente Amsterdam: *Amsterdam tegen radicalisering*, september 2007.

²⁰ COT, *Tussen feiten, beelden en gevoelens: verslag van een verkennend onderzoek naar polarisatie en radicalisering in zes gemeenten in het politiedistrict Breda*, Den Haag, 2006, p.12.

²¹ COT/VNG, *Tools voor gemeenten. Zelfdiagnose en samenwerken met partners. Deel 1: tegengaan polarisatie*, Den Haag, 2008, p. 26-31.

1.5 Leeswijzer

Wij bespreken in twee afzonderlijke hoofdstukken de beide actieprogramma's. Het actieprogramma van Forum komt aan de orde in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 staat het actieplan van de LOM-samenwerkingsverbanden centraal. In beide hoofdstukken gaan wij in op de totstandkoming en uitvoering van het desbetreffende actieprogramma, inclusief de evaluatie bevindingen. In het afsluitende hoofdstuk 4 bespreken wij de overkoepelende bevindingen en formuleren wij waar nodig aanbevelingen voor het ministerie van WWI.

In de bijlagen is een overzicht opgenomen van evaluatievragen (bijlage 1) en is een beknopte toelichting gegeven op maatschappelijke en beleidsmatige ontwikkelingen (bijlage 2) en op de sleutelbegrippen radicalisering en polarisatie (bijlage 3). In bijlage 4 is het door ons gehanteerde evaluatiekader opgenomen. In de bijlagen 5 en 6 staat respectievelijk een overzicht van respondenten en van gebruikte bronnen voor het hoofddocument. In bijlage 7 hebben wij een samenvatting per project gegeven van de resultaten en van het bereik.

In een separate rapportage presenteren wij feitelijke informatie over de projecten die in het kader van het LOM-masterplan en het actieprogramma van Forum zijn uitgevoerd. In zogenoemde *fact sheets* zijn de belangrijkste feiten per project benoemd.

2 Actieprogramma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving

2.1 inleiding

In dit hoofdstuk bespreken wij de achtergronden van het Forum actieprogramma (paragraaf 2.2). In paragraaf 2.3 volgen de observaties en de analyse per thema. In het conclusiehoofdstuk 4 benoemen wij enkele *good practices*.

2.2 Totstandkoming van het actieprogramma en eerste acties

De basis voor het actieprogramma is gelegd in de periode van 2002 tot en met begin 2005. In deze periode hebben verscheidene personen die later betrokken zijn bij de totstandkoming van het definitieve actieprogramma, zelf en met anderen nagedacht over een manier om ontlukende maatschappelijke problemen te keren. Er is gewerkt aan een eerste notitie en adviezen over benodigde maatregelen, die in 2003 ook is besproken met betrokken ambtenaren en met verscheidene deskundigen. Op verscheidene momenten zijn gesprekken gevoerd waarin ook het onderwerp radicalisering is besproken. Dit was gebaseerd op signalen die werden waargenomen door de opstellers van de notitie, die inmiddels directeur respectievelijk programmamanager van Forum zijn. De beraadslagingen nemen tijd in beslag en het blijkt lastig om de signalen te laten vertalen naar beleidsmatige initiatieven.

Op 20 oktober 2004 dient Forum een subsidievraag in bij het ministerie van Justitie, ten behoeve van financiering van het uitvoeringsprogramma *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving*.²² Deze notitie bevat een analyse van de problematiek en een omschrijving van radicalisme. De algemene missie voor de projecten is: het bevorderen bij moslimjongeren van een gedeeld besef van de kwetsbaarheid van de samenleving voor radicalisering en het bevorderen van een gezamenlijke inzet voor behoud van de democratische rechtsstaat. Forum onderscheidt vijf zogenoemde risicodomeinen: de wijk; de identiteitsvorming; obstakels bij emancipatie; de kracht van acceptatie; het paradigma van eigen verantwoordelijkheid. De activiteiten zijn geclusterd in drie actielijnen:

- 1) vergroten en verspreiden van kennis;
- 2) verdiepen van competenties;
- 3) versterken van sociale verbanden.

Na de schok van de moord op Theo van Gogh en de incidenten die hierop volgen, komt de ontwikkeling in een stroomversnelling. Op 25 november 2004 biedt Forum aan de directeur van de DCIM de uitwerking aan van het voorstel voor het ontwikkelen van het interventienetwerk Samen Veilig en een financiële uitwerking van het uitvoeringsprogramma *DRWS*.²³ In deze aangepaste versie zijn de uitvoeringstermijnen aangepast en starten activiteiten in 2005. In de aanbiedingsbrief geeft Forum aan dat de analyse doorgaat en dat er enkele aandachtspunten zijn. Forum maakt duidelijk dat enkele risicodomeinen nog moeten worden geanalyseerd, waarna mogelijk nieuwe actielijnen/projecten moeten worden ontwikkeld. Ook wijst Forum op het feit dat de financiering op verzoek van DCIM jaarlijks zal plaatsvinden. Dit maakt dat het moeilijk is om in te schatten welke projecten voor 2006 en verder zullen worden opgestart. In een brief van 30 november 2005 gaat V&I akkoord met de financiering voor 2004.²⁴ Over 2005 volgt nader overleg. Op 10 maart 2005 gaat V&I akkoord met de financiering voor

---

²² COT: de versie die wij hebben geeft als datum maart 2005, maar in de notitie wordt de moord op Van Gogh niet genoemd. Bovendien staat in de titel dat het de periode 2004 – 2007 betreft. Op basis hiervan hebben wij de versie geïnterpreteerd als een stuk dat gelijk is aan het stuk van oktober, maar met aangepaste uitvoeringstermijnen omdat het zich richt op 2005.

²³ Brief Forum aan DCIM, 25 november 2004.

²⁴ Brief DCIM aan Forum, 30 november 2005.

2005. Het subsidiebedrag bedraagt 1 miljoen euro. V&I stelt onder meer als voorwaarde dat er in september 2005 een tussenevaluatie plaatsvindt. Dit kan aanleiding zijn tot bijstelling.

De definitieve versie van DRWS voor 2005, bevat de volgende activiteiten:²⁵

Actieprogramma FORUM
Actielijn 1 Vergroten en verspreiden van kennis
Lokale varianten in islambeleid
Onderzoek hedendaagse varianten in de islam
Uitwisselingsprogramma
Symposium 'Moslim in Europa'
Leergang Islam en moderniteit
Actielijn 2 Verdiepen van competenties
Vergroten van competenties van moslimjongeren (zomerschool, persoonlijk coaching voor leiderschap, debat en dialoog training)
Vergroten van competenties van instellingen (presentatie weerbaarheidprogramma G30, model masterclass, servicecentrum integratie (ook voor DRWS))
Expertmeetings
Actielijn 3 Versterken van sociale verbanden
Gedeelde identiteit
Project 'Brug Over'
Project 'Nieuw Land'
Stimuleringsfonds burgerinitiatieven
Vrouwensalon

Forum voert bovendien andere activiteiten uit die geen onderdeel uitmaken van DRWS, maar qua thematiek hier wel aan gerelateerd zijn. Deze projecten/activiteiten waren nog niet opgenomen in de eerste versies van het plan maar gingen daar later wel deel van uit maken. Dit betreft naast de Netwerken Sociale Cohesie en Veiligheid (de werktitel was Netwerken Samen Veilig) onder meer een bundel radicalisering, trendonderzoek naar ontwikkelingen in de islambeleving van jongeren en moskeebezoeken in Zuid-Holland.

In oktober rapporteert Forum in een tussenrapportage (dd. 14 oktober 2005) over de voortgang van DRWS. De tussenevaluatie wordt op 25 oktober 2005 besproken met het departement. Forum benoemt de stand van zaken en beschrijft de geplande activiteiten. Waar mogelijk benoemt Forum succesfactoren, resultaten en eventuele knelpunten. In de officiële aanbiedingsbrief van 25 november verzoekt Forum om aanvullend budget, in verband met onder meer benodigde capaciteitsuitbreiding (vanwege de grote vraag) en reeds aangegane verplichtingen. In een reactie stelt het departement vragen over met name de financiële aspecten rond het verzoek om een aanvullende begroting. In reactie op de vragen en opmerkingen volgt op 29 november 2005 een aangepaste brief met een lagere aanvullende begroting. Forum geeft aan voor 15 februari 2006 een plan in te dienen voor de periode maart 2006 tot en met 1 oktober 2007.

In maart 2006 presenteert Forum het actieprogramma voor 2006 – 2007. Na bespreking biedt Forum de definitieve versie aan DCIM aan op 26 april 2006.²⁶ Grotendeels betreft het een continuering van reeds in 2005 opgestarte projecten. Andere projecten zijn afgerond of bewust gestopt, mede met het oog op gewenste overdracht (zoals de leergang Islam en Moderniteit).

²⁵ Dit zijn de projecten die worden benoemd in de voortgangsrapportage van 15 oktober 2005.

²⁶ DCIM aan Forum, 5 juli 2006.

Actieprogramma FORUM 2006 – 2007
Actielijn 1 Vergroten en verspreiden van kennis
Werkconferentie lokaal islambeleid
Publicaties 'Islam in zakformaat'
Internationale conferentie 'Politieke islam'
Pedagogiek in de moskee
Kennisdossier moskeebouw
Ontwikkelingen in de islambeleving van jongeren
Multidisciplinaire kennisontwikkeling radicalisering
Actielijn 2 Verdiepen van competenties
Vergroten van competenties van moslimjongeren: persoonlijke coaching voor leiderschap, Summerschool en Training Debat en Dialoog
Vergroten van competenties van instellingen en overheden: infodesk en Masterclasses
Expertmeetings
Actielijn 3 Versterken van sociale verbanden
Campagne zelfbeelden
Project 'Brug Over'
Stimulering jongereninitiatieven
Vrouwensalons

V&I gaat akkoord met het subsidieverzoek voor 2006 – 2007. Voor de honorering van projecten zijn twee criteria toegepast:

- 1) de activiteiten moeten gericht zijn op weerbaarheid van de samenleving en daarmee vervreemding, marginalisering en radicalisering preventief tegengaan;
- 2) de ervaring met projecten in de eerste tranche en met name de mate waarin behaalde resultaten effectief zijn ingezet, voortgezet en geborgd.²⁷

Op 14 november 2006 geeft DCIM per brief aan dat de tussenevaluatie positief is beoordeeld en dat het resterende deel van de subsidie voor de eerste tranche wordt verstrekt, zowel wat betreft 2004 als wat betreft de periode 2005 - 2006.²⁸

In maart 2007 vindt overleg met DCIM plaats over de stand van zaken. Tijdens dit overleg wordt onder meer gesproken over nieuw te leggen accenten en over ontwikkelingen die geadresseerd moeten worden. Forum benoemt een aantal onderwerpen dat aandacht behoeft in een eventueel vervolg op DRWS. Ook DCIM geeft aan wat voor het departement belangrijk is. Onderwerpen die aan de orde komen zijn onder meer salafisme en het bereiken van salafistische jongeren, de mogelijke aansluiting met de wijkaanpak en de nauwere aansluiting bij gemeenten. In mei 2007 rapporteert Forum over de stand van zaken in een tweede tussenrapportage.

In juli 2007 vindt overleg plaats over de evaluatie van het actieprogramma. In februari 2008 presenteert Forum de eindrapportage over DRWS. Er vinden gesprekken plaats over een eventueel vervolg. Dit vervolg is het actieprogramma *Democratische Rechtsorde, Maatschappelijke Betrokkenheid (DRMB)*.

2.3 Observaties en analyse

In deze paragraaf gaan wij achtereenvolgens in op de volgende thema's:

- Het experimentele karakter
- De resultaten op hoofdlijnen
- De effecten
- De selectie van projecten
- De inhoudelijke ontwikkeling
- Aansturing ministerie van Justitie/WWI
- Relatie tussen actieprogramma's Forum en LOM

²⁷ DCIM aan Forum, 5 juli 2005.

²⁸ DCIM aan Forum, 14 november 2006; DCIM aan Forum, 30 november 2006.

- Aansluiting lokale aanpak
- Samenwerkingspartners
- Borging
- Succesfactoren

Een 'experiment'

De door Forum afgegeven signalen over radicalisering in 2002 en 2003 konden moeilijk worden geplaatst door beleidsmakers. De signalen kwamen ook niet terug in de rapportages over integratie, in gesprekken met gemeenten of anderszins. Het duiden van de signalen en het vertalen hiervan naar eventuele consequenties voor het beleid, was niet eenvoudig op dat moment.

Forum werkte reeds voor de moord op Van Gogh aan het actieprogramma DRWS. Ook werkte Forum aan de analyse van de problematiek: wat was er aan de hand en wat kon er aan worden gedaan? Krap twee weken voor de moord dient Forum een subsidieverzoek in bij de minister van V&I. Na de moord komen de ontwikkelingen in een stroomversnelling. Het ministerie accordeert de activiteiten voor 2004 en bespreekt de plannen voor 2005 met Forum. Forum geeft bij het aanbieden van de definitieve versie van het actieprogramma zelf aan dat de analyse nog niet is voltooid. Ook is nog niet bekend of de voorgestelde maatregelen zullen gaan werken. DRWS moet ons inzien dan ook worden gezien als een experiment dat betrokkenen in staat moet stellen om uit te proberen wat werkt en wat niet werkt. Vanaf het begin was duidelijk dat periodieke bijsturing, aanscherping en evaluaties een belangrijk onderdeel zouden uitmaken van de uitvoering van DRWS. Het actieprogramma had, in tegenstelling tot het LOM-masterplan, wel een duidelijke inhoudelijk afbakening. Deze afbakening werd gevormd door de analyse en duiding van Forum zelf.

De probleemanalyse is ook benut bij het opstellen van de nota. De nota was mede gebaseerd op een eerste interne probleemdiagnose. Een diagnose die aansluit op de diagnose die ook in Amsterdam en Rotterdam is gemaakt. De nota bood voor de uitvoering van de actieprogramma's houvast op hoofdlijnen. De gewenste resultaten van het beleid zijn alleen in abstracte termen geduid. De resultaten waren beperkt meetbaar en ook niet gebonden aan vaste meetmomenten. Dit is begrijpelijk, zowel vanuit de aard van het dossier als vanuit de stand van zaken op dat moment. Er was nog weinig bekend over het fenomeen radicalisering en over het gebrek aan binding. Het feit dat het gaat om preventief beleid²⁹ maakt dat het per definitie moeilijk is om aan te geven wat er precies is voorkomen.

De resultaten van de projecten zijn door Forum in veel gevallen uitgewerkt in het gewenste bereik, het gewenste aantal bijeenkomsten en dergelijke. Dit bood houvast in de uitvoering.

Resultaten op hoofdlijnen

Binnen de kaders van DRWS is veel bereikt. In bijlage 7 en in de fact sheets is per project aangegeven wat het directe bereik is geweest. Ook is waar mogelijk een indicatie gegeven van het indirecte bereik. Het actieprogramma heeft op hoofdlijnen de volgende resultaten opgeleverd:

- er is meer inzicht ontstaan in succesfactoren van projecten gericht op het tegengaan van radicalisering en polarisatie;
- er zijn enkele duizenden mensen direct bereikt met de uitgevoerde projecten. Het gaat dan om het actief participeren in de projecten. Enkele tienduizenden hebben kennis kunnen nemen van de opbrengsten van de projecten, met name door middel van de vele publicaties en de informatie op websites;
- deelnemers aan projecten hebben hun frustraties, boosheid en eventuele zorg kunnen uiten (kanaliseringsfunctie);

---

²⁹ Zie rapporten RMO en SCP (bijlage 3) en COT, *Agenderen en experimenteren: de complexiteit van een lokale aanpak van radicalisering belicht*, Den Haag, januari 2009, pp.9 - 10.

- enkele tientallen jongeren zijn meer intensief begeleid en getraind en er zijn peer education projecten opgezet;
- enkele honderden ambtenaren, professionals (welzijnswerk, politie, justitiële jeugdpartners) en bestuurders hebben masterclasses gevolgd en/of deelgenomen aan expert meetings;
- er is meer inzicht ontstaan in de belevingswereld van jonge moslims in Nederland, met name door middel van de uitgevoerde belevingsonderzoeken;
- er zijn honderden vrouwen bereikt die eerder moeilijk te bereiken waren. Projecten als de vrouwenmoskee en vrouwensalon hebben laten zien dat deze groep wel bereikbaar is en ook bereid is om actief deel te nemen en de eigen stem te laten horen;
- er zijn tal van organisaties betrokken bij de projecten, waaronder enkele tientallen scholen voor voortgezet onderwijs;
- er is ook internationale kennis en ervaring naar Nederland gehaald. In de summerschools zijn internationale experts ingeschakeld om met de jongeren in gesprek en discussie te gaan;
- er is een ruim aanbod aan onderzoeksrapporten, methodieken handboeken en inhoudelijke publicaties gerealiseerd, als onderdeel van DRWS. Deze resultaten zijn beschikbaar voor een ieder die werkt aan of denkt over het opstarten van vergelijkbare projecten;
- er heeft kennisoverdracht plaatsgevonden richting direct betrokken ambtenaren. Ook is bijgedragen aan de netwerkvorming van WWI.

De projecten hebben bijgedragen aan het vergroten van kennis en inzicht bij beleidsmakers; aan het vergroten van bewustwording bij professionals, maatschappelijke organisaties en bestuurders; aan het verminderen en ten minste bespreekbaar maken van frustraties bij een deel van de direct bereikte moslimjongeren- en ouderen.

De projecten zijn niet allemaal binnen de oorspronkelijke planning uitgevoerd. Dit wordt ook toegelicht en verklaard in de voortgangsrapportages. Forum heeft zelf ook 'geschoven' met projecten. Dit is goed verlopen. In een aantal gevallen was het bereik van de projecten groter dan verwacht. Het indirecte bereik blijft moeilijk om in te schatten. Het feit dat veel van de ervaringen zijn vastgelegd in openbare publicaties maakt dat deze beschikbaar zijn voor een groter publiek. Het indirecte bereik is daarmee in potentie groter dan het directe bereik.

De activiteiten zijn uitgevoerd binnen de beschikbare budgetten. Op onderdelen zijn middelen herverdeeld over projecten. Wanneer er geld over was in het ene project, is dit benut voor andere projecten waar aanvullend budget was vereist. Dit had veelal te maken met het feit dat in de praktijk de opzet en invulling van projecten steeds wijzigden, bijvoorbeeld omdat er behoefte was aan een extra bijeenkomst of omdat een bepaalde publicatie toch niet verstandig leek. Deze tussentijdse wijzigingen en besluitvorming zijn op hoofdlijnen afgestemd met het departement. Enkele projecten zijn vanuit andere budgetten gefinancierd.

Effecten

De effecten van de projecten zijn moeilijker in te schatten.³⁰ De aanname is dat meer kennis, inzicht en handvatten bijdragen aan beter beleid dat binding bevordert en in ieder geval niet negatief beïnvloedt. De effecten op individuele jongeren zijn in enkele projecten duidelijker zichtbaar dan in andere projecten. Met name voor die projecten die een intensieve betrokkenheid en begeleiding van jongeren kenden, is het aannemelijk dat deze projecten bij een deel van deze jongeren hebben bijgedragen aan een grotere binding en aan meer vertrouwen in de democratische rechtsstaat. Dit bijvoorbeeld omdat frustraties serieus werden genomen, er antwoorden op vragen werden gegeven, er

---

³⁰ De Raad voor de Maatschappelijk Ontwikkeling (RMO) en het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) concludeerden in hun studies dat de effecten van dergelijke projecten moeilijk meetbaar zijn en amper worden gemeten. Zie bijlage 3 voor meer informatie op dit punt.

nuanceringen konden worden aangebracht (ook door de discussie met andere jongeren) en/of er meer kennis is vergaard. Voor enkele jongeren zal gelden dat dit heeft bijgedragen aan het verminderen van de vatbaarheid voor radicalisering. Ook de effecten op relaties tussen ouders en kinderen en bijvoorbeeld op specifiek de vrouwen, kunnen niet worden vastgesteld in dit onderzoek. De effecten zijn afhankelijk van tal van factoren. Wel is aannemelijk dat met de georganiseerde projecten een positief signaal is afgegeven en is voorzien in een behoefte. Bij een deel van de betrokken jongeren en vrouwen zal dit een bijdrage hebben geleverd aan de eigen richtingbepaling.

Enerzijds mag niet te veel worden verwacht van de effecten van projecten, met name van eenmalige projecten. De effecten op de langere termijn zijn alleen mogelijk als een bepaalde boodschap of positieve ervaring wordt herhaald of wanneer er structurele veranderingen optreden (zoals in beleid, in de thuissituatie, in interactie met de omgeving, en dergelijke). Anderzijds mag ook niet onderschat worden wat een bepaalde boodschap, een positieve ervaring of een tegengeluid voor effect kan hebben op een individu. Een dergelijke ervaring kan een groot verschil maken in de belevingswereld van iemand.

De projecten waren voor een deel gericht op zowel autochtonen als allochtonen en op de binding tussen bevolkingsgroepen. Dit geldt zowel voor de kennisoverdracht als voor specifieke projecten als Zelfbeelden. Andere projecten waren specifiek gericht op moslims waarbij juist bewust is gekozen voor het niet betrekken van andere bevolkingsgroepen (vrouwensalon, summer school).

Ook met de aan DRWS gerelateerde projecten is veel bereikt. Een voorbeeld hiervan is de installatie van ten minste zes netwerken Sociale Cohesie. Aan andere netwerken wordt gewerkt. Dit project is later wel deel uit gaan maken van DRWS.

Het bleek ook voor Forum moeilijk om meer orthodoxe jongeren of jongeren met een mogelijke grotere vatbaarheid voor radicalisering te bereiken.

Selectie projecten: programma 2005 en programma 2006/2007

Enkele activiteiten zijn uitgevoerd in 2004. Het grootste deel van de projecten uit 2005 is voortgezet in 2006 en 2007. Enkele projecten zijn afgerond in 2005. De meeste projecten hebben geresulteerd in meerdere bijeenkomsten, meerdere betrokken gemeenten en meerdere, opeenvolgende publicaties. Op deze wijze konden methodieken worden aangescherpt en verfijnd. Op basis van eerdere ervaringen zijn projecten verder geprofessionaliseerd. De ervaringen die zijn opgedaan in 2006 en 2007 zijn, nadat ze aan externe deskundigen (o.a. wijlen Frank Buijs) ter becommentariëring zijn voorgelegd, benut bij het ontwikkelen van het nieuwe werkprogramma van Forum en stelden in staat tot monitoring.

De selectie van projecten volgde logisch uit de gemaakte probleemanalyse van Forum.

Forum heeft zelf enkele projecten stopgezet, elders binnen andere programma's onder gebracht dan wel aangepast. Een voorbeeld is het niet langer meer organiseren van vrouwenactiviteiten zonder vooraf overleg te hebben met de desbetreffende gemeente, omdat de impact van de bijeenkomsten zo groot was dat dit vaak gepaard ging met heftige emoties waarvoor specialistische hulp nodig was die FORUM zelf niet kon bieden. Dit resulteerde uiteindelijk in waardevolle bijeenkomsten, maar het vergde ook dat er indien nodig hulpverlening aanwezig zou zijn. Voor bijvoorbeeld de ontwikkelde leergang Islam en Moderniteit geldt dat Forum de moslimorganisaties niet in de weg wilde staan en het aan hen moest laten om de leergang verder te ontwikkelen.

Tussentijds heeft de radicaliseringsdeskundige Frank Buijs van het IMES, meegelezen en meegedacht met Forum bij de verdere ontwikkeling en aanscherping van het actieprogramma. Mede op basis van zijn adviezen zijn projecten gewijzigd en/of aangescherpt, bijvoorbeeld wat betreft doelgroep of methodiek.

Inhoudelijke ontwikkeling

Betrokken medewerkers van Forum hebben gedurende de uitvoering van het actieprogramma consequent aandacht gehad voor relevante ontwikkelingen op het gebied van radicalisering. Dit betreft zowel ervaringen en signalen die zijn opgedaan in de uitvoering van projecten, alsmede nationale en internationale publicaties en ontwikkelingen.

Een van de inzichten betrof de steeds opnieuw gehoorde vraag over orthodoxie en breder, over religie. Naast radicalisering, constateerde Forum vroegtijdig dat op de middellange en lange termijn met name het omgaan met religie, en specifieke de islam, als vraagstuk nadrukkelijk in beeld komt. Dit was mede aanleiding voor de ontwikkeling van het recent geopende *Expertisecentrum Religie en Samenleving* binnen het vervoloprogramma Democratische Rechtsorde, Maatschappelijke Betrokkenheid (DRMB). De inhoudelijke ontwikkeling is ook zichtbaar in DRMB (zie de passage over Borging).

Aansturing ministerie van Justitie/WWI

De afstemming met de opdrachtgever, het ministerie van Justitie en later het ministerie van WWI, is in de regel goed verlopen. Er vond overleg plaats naar aanleiding van de actieprogramma's voor 2005 en voor 2006/2007. Ook vond overleg plaats op basis van opgestelde voortgangsrapportages. Er zijn twee voortgangsrapportages opgesteld. Tussentijds was er met name contact met direct betrokken functionarissen die op momenten ook aanwezig waren bij de uitvoering van projecten. WWI heeft op basis van de programma's en de rapportages zelf accenten benoemd. Ook zijn vragen gesteld, over de voortgang, de resultaten en dergelijke. De beschikbare tijd binnen het departement voor inhoudelijke afstemming was beperkt.

Een deel van de financiering was afhankelijk van de tussentijdse en eindresultaten. Naar aanleiding van door Forum ingediende begrotingen zijn vragen gesteld en is waar nodig bijgestuurd.

DCIM/DI&I stelde voor, na een eerste meer uitgebreide rapportage van Forum, in het vervolg een beknopter rapportage op te stellen. Hieraan is door Forum in het vervolgtraject invulling gegeven. Mede hierdoor zijn niet alle onderliggende rapportages en evaluaties door Forum verstrekt aan WWI. Wel waren alle producten en onderliggende rapportages voor het departement beschikbaar. De voortgangsrapportages zelf boden wel inzicht in voortgang en resultaten, maar boden ons inziens beperkt informatie die kon worden benut als beleidsinput. De informatie was genoeg om waar nodig bij te kunnen sturen, maar niet genoeg om meer inzicht te krijgen in vraagstukken rond binding en radicalisering. Wel geldt dat individuele beleidsmakers de met DRWS opgedane ervaringen, bewust of onbewust een plek hebben gegeven in de eigen gedachtegang en daarmee in de eigen activiteiten.

De interdepartementale afstemming over de resultaten van en ervaringen met DRWS lijken beperkt. Forum heeft zelf aandacht gevraagd voor andere departementen. Wel was Forum van mening dat Justitie/WWI zorg moest dragen voor de afstemming met de andere departementen. Dit is op onderdelen gebeurd, maar niet structureel. De inhoudelijke uitwisseling was beperkt. In het kabinetsbrede actieplan *Polarisatie en radicalisering 2007 – 2011* wordt niet ingegaan op de ervaringen met DRWS. Ook is niet duidelijk op welke wijze de met DRWS opgedane inzichten beleidsmatig zijn verwerkt. In de integratienota 2007-2011 *Zorg dat je erbij hoort!* worden polarisatie en radicalisering expliciet benoemd, maar wordt slechts op hoofdlijnen verwezen naar de 'eerdere inspanningen'.³¹ Duidelijke lessen of ervaringen zijn niet benoemd. Ook zijn geen specifieke maatregelen benoemd. Daar waar dit in de verwijzing naar het RMO rapport wel is gebeurd (zie bijlage 3).

---

³¹ Zie: TK 31 268, nr. 2, *Integratienota 2007- 2011*, vergaderjaar 2007- 2008, *Zorg dat je erbij hoort!*, Den Haag, november 2007.

Het lukte niet altijd om het ministerie tijdig te informeren over voorgenomen of geplande activiteiten. Soms werden ook gemeenten niet direct geïnformeerd over activiteiten die gepland stonden in hun gemeenten.

LOM-masterplan en actieprogramma Forum

Zie hiervoor de analyse van het LOM-masterplan in het volgende hoofdstuk.

Aansluiting lokale aanpak³²

In de periode van uitvoering van DRWS is door onder meer BZK gewerkt aan het stimuleren van de zogenoemde lokale aanpak van polarisatie en radicalisering. Vanaf het begin heeft Forum zich gericht op enkele gemeenten waar volgens Forum zich ook daadwerkelijk problemen voordeden of waar sprake was van een verhoogd risico. Er is samengewerkt met verscheidene gemeenten. Het bleek echter niet eenvoudig om gemeenten te betrekken of meer intensief te ondersteunen. Het aantal gemeenten dat gericht nadacht over en werkte aan een mogelijke lokale aanpak, was beperkt, zeker in het begin, maar ook in de latere periode. Gemeenten werkten veelal aan een of enkele projecten die al dan niet voortkwamen uit een gerichte probleemdiagnose of kennis van de problematiek en de risico's. Ondanks verschillende beleidsnota's waarin in 2005 de contouren van de lokale aanpak zijn geschetst bleek de daadwerkelijk vormgeving daarvan complex. Forum heeft in die periode, maar ook nu nog, actief contacten gelegd met en gemeenten ondersteund bij de ontwikkeling van die aanpak. Ook werd beschikbare kennis (publicaties) en informatie over ontpoode/geplande activiteiten verspreid onder betrokken ambtenaren en bestuurders. In die verspreiding van beschikbare kennis en initiatieven vervulde bijvoorbeeld het Servicecentrum Integratie van Forum een belangrijke rol.

Het aantal in gemeenten verzorgde master classes en georganiseerde expert meetings was beperkt. Het bleek (en blijkt) in de praktijk voor gemeenten lastig om met deze complexe materie aan de slag te gaan. Dit in tegenstelling tot wat vooraf vanuit het rijk werd verondersteld.

Forum heeft zelf enkele malen aandacht gevraagd voor de aansluiting bij gemeenten. Ook omdat in de loop van 2006 er een groot aantal bijeenkomsten over radicalisering werd georganiseerd, door overheden, maatschappelijke organisaties en/of commerciële organisaties. Forum heeft gewaarschuwd voor overlap en gepleit voor afstemming/overzicht. Forum heeft zelf een bijdrage geleverd aan enkele bijeenkomsten en heeft ook zelf expertmeetings georganiseerd.

De vraag is ook in hoeverre de publicaties bekend zijn bij die gemeenten en organisaties die werken aan de ontwikkeling of uitvoering van projecten gericht op het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Pogingen daartoe zijn niettemin door Forum ondernomen door onder meer het Servicecentrum Integratie. Dit Servicecentrum (en later het nieuw opgerichte Expertisecentrum Religie en Samenleving) heeft actief publicaties, periodieke nieuwsbrieven en knipselkranten verspreid onder verschillende gemeenten. Daarnaast blijft het allereerst de verantwoordelijkheid voor deze gemeenten en organisaties zelf om voor hen relevante informatie te verzamelen. Echter, bij het ontwikkelen van de lokale aanpak en bij het stimuleren van initiatieven in verschillende beroepsgroepen, kunnen zij ook actiever worden gewezen op het bestaan van de publicaties en methodieken. In aanvulling op de initiatieven om kennis beschikbaar en toegankelijk te maken door Forum zelf, bestaat de mogelijk de informatievoorziening en –verspreiding verder te verbeteren, bijvoorbeeld via het recente opgerichte kenniscentrum NUANSA.

---

³² Op andere, gerelateerde dossiers, is samengewerkt tussen WWI en onder meer BZK om lokaal aandacht te vragen. Een voorbeeld hiervan is het onderwerp salafisme dat op lokaal niveau is besproken.

Vanuit V&I/WWI is geprobeerd om ambtenaren integratie betrokken te krijgen en te houden. Dit bleek moeilijk. Ook lokaal was het lastig om tot samenwerking te komen tussen bijvoorbeeld de ambtenaren Openbare Orde en Veiligheid (OOV) en de ambtenaren Integratie.

Samenwerkingspartners

Forum heeft samengewerkt met tal van partners. Er zijn in opdracht van Forum verscheidene onderzoeken uitgevoerd, onder meer door het IMES. Ook andere projecten zijn door samenwerkingspartners in opdracht van Forum uitgevoerd, zoals de ontwikkeling van de leergang Islam en Moderniteit. Forum beschikte over een breed netwerk waaruit kon worden geput. Op deze wijze is samenwerking aangegaan met websites, tijdschriften (zoals Generation Now, Eutopia). De samenwerking met De Baak is een ander voorbeeld van een succesvolle samenwerking. In het algemeen is de samenwerking met derden goed verlopen.

Relevante deskundigen zijn actief door Forum betrokken, zowel in expertbijeenkomsten als informeel.

Borging

Voor een groot deel van de projecten geldt dat deze zijn geëvalueerd, met name intern. De kwaliteit van deze verslagen en rapportages is in de regel goed. De rapportages bevatten onder meer lessen en aanbevelingen. Ook is een overzichtelijke eindrapportage beschikbaar, met oorspronkelijke doelen en behaalde resultaten en producten.³³

Forum heeft gekozen voor een werkwijze waarin met de uitvoering van projecten ook direct zoveel mogelijk is gewerkt aan het ontwikkelen van methodieken. Deze methodieken zijn of worden verwoord in publicaties van Forum. Ook voor andere projecten, zoals conferenties, geldt dat de opgedane ervaringen en inzichten zijn vastgelegd in en beschikbaar gesteld via openbare publicaties. De publicaties zijn door Forum verspreid in het eigen netwerk, kort omschreven in onder meer flyers en te bestellen via de website. Ook heeft Forum zelf enkele gemeenten benaderd waarvan Forum de indruk had dat zij te maken hadden/hebben met problematiek rond polarisatie en radicalisering.

Forum heeft bewust rekening gehouden met mogelijke ongewenste effecten van bepaalde type publicaties. Dit geldt bijvoorbeeld voor de publicatie over politieke islam. Een dergelijke publicatie met belangrijke radicale teksten en duiding hierbij, biedt inzicht aan beleidsmakers en professionals, maar ook aan vatbare en/of radicaliserende jongeren. Deze publicatie is door Forum bewust uitgesteld.

Voor enkele projecten geldt dat deze vanaf het begin bedoeld waren als projecten die na het opzetten en implementeren, zouden worden overgenomen door anderen. Een voorbeeld hiervan zijn de netwerkwerken Sociale Cohesie. Deze netwerken worden bemand en onderhouden door de leden van de netwerken zelf en worden idealiter ondersteund vanuit de desbetreffende gemeenten. Forum ondersteunt, maar het zwaartepunt ligt bij de netwerken zelf.

Forum heeft de afronding van het actieprogramma DRWS in mei 2007 afgesloten door middel van een eindmanifestatie. Daarin zijn een twintigtal, door jongeren zelf ontspoede initiatieven, gehonoreerd. Ook is een verslag van deze manifestatie.

Andere projecten zijn geborgd in het nieuwe actieprogramma *Democratische Rechtsorde, Maatschappelijke Betrokkenheid (DRMB)*.

---

³³ Forum, *Democratische rechtsstaat, weerbare samenleving. Eindrapportage*, Utrecht, februari 2008.

Het actieprogramma Democratische Rechtsorde, Maatschappelijke Betrokkenheid bestaat uit vijf actielijnen:

- Maatschappelijke voorhoede – alternatief voor radicale reacties
- Sociaal kapitaal tegen de armoede van vervreemding
- Multiculturele ontwikkeling – dus óók van autochtone kant
- Versterkte competenties bij professionals en de overheid
- Religie en maatschappij – verdieping van de kennis

Voorbeelden van projecten in de geest van DRWS die terugkomen in het nieuwe programma zijn:

- Een Summerschool voor moslimstudenten, waar zij de nodige kennis opdoen over de verhouding religie-rechtsstaat om zelfstandig een kritisch oordeel te vormen
- Vrouwensalons over geloofszaken en geloofsdilemma's, voor moslima's uit de veer tig aandachtswijken van minister Vogelaar
- Intergenerationele gesprekken in aandachtswijken, vooral tussen vader en zoons, om de opvoedkundige relatie te herstellen en het ver trouwen in elkaar en in algemene normen en waarden te vergroten
- Aanbod van trainingen in het omgaan met (signalen van) vervreemding en radicalisering voor 120 professionals: medewerkers van Justitiële Jeugdinstellingen, jongerenwerkers, politiepersoneel, jeugdhulpverleners en leraren
- Organisatie van masterclasses over vervreemding en radicalisering voor lokale bestuurders en agogisch werkers in de 40 aandachtswijken van de minister voor WWI

Bron: Forum, *Werkplan 2008*, Utrecht 2007: pp. 18 - 21

Succesfactoren projecten

De belangrijkste succesfactoren waren:

- Een stevige probleemanalyse en analyse van oplossingen als basis. Op deze wijze kon steeds gericht worden nagegaan/getoetst of en zo ja hoe, eventuele projecten konden bijdragen aan een oplossing voor geconstateerde problemen. De eigen analyse gaf houvast, zowel in de ontwikkeling als in de uitvoering.
- De combinatie van projecten. Het zijn niet de afzonderlijke projecten, maar het totaal, dat uiteindelijk kan zorgen voor het grootste resultaat en effect.
- De samenwerking met externe deskundigen: IMES, Clingendael, Verweij Jonker, internationale deskundigen.
- Het continu ook onderling en met externe deskundigen aanscherpen van de eigen probleemanalyse.
- Het kunnen vertrouwen op signalen van tal van personen in de samenleving die hun zorgen deelden met Forum.
- Het gericht benaderen van jongeren die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten en kunnen verwerken van eerdere ervaringen, omdat projecten langere tijd doorliepen en meerdere malen konden worden aangeboden.
- Het intensief voorbereiden van projecten.
- Het combineren van de uitvoering van projecten met onderzoek (zoals voor Brug over Slotervaart, of in het meerjarig onderzoek naar beleving van moslimjongeren).
- Het gericht evalueren van projecten. Van de meeste projecten zijn (interne of soms externe) evaluaties beschikbaar.
- Het borgen van ervaringen door parallel aan de uitvoering ook te werken aan het vastleggen van methodieken.
- Het beschikken over een organisatie met expertise en middelen, ook buiten de specifieke projecten. Binnen Forum kon gebruik worden gemaakt van vele andere collega's en specialisten, bijvoorbeeld ook op het gebied van ICT, etc.

3 LOM-masterplan

3.1 Inleiding

In deze paragraaf presenteren wij onze observaties zoals deze naar voren komen in de evaluatie. Eerst geven wij een feitelijke beschrijving van de totstandkoming van het masterplan (paragraaf 3.2). Hierna volgen de observaties per thema in paragraaf 3.3.

3.2 Feitelijke beschrijving van de totstandkoming van het masterplan: de 1^e en 2^e tranche

Eind januari 2005 informeert de minister van V&I de Tweede Kamer over de 'taakverruiming' van het LOM. Deze verruiming houdt in dat de LOM-samenwerkingsverbanden ook met hun eigen achterbannen de dialoog moeten aangaan over het belang van binding met de Nederlandse samenleving, en van het van binnenuit weerbaar maken van de eigen gemeenschappen tegen radicaliseringstendenzen.³⁴

In opdracht van de minister werkt DCIM aan het begeleiden van de LOM-samenwerkingspartners bij het uitvoeren van het verzoek. Na het verzoek van DCIM raadplegen de LOM samenwerkingsverbanden hun eigen achterbannen. Er wordt een verzoek gedaan tot het indienen van projectvoorstellen. De projectvoorstellen worden gebundeld en voorgelegd aan DCIM. Het is het begin van een intensief proces van aanpassen en aanscherpen.

In april 2005 wordt verder gewerkt aan de plannen. Hiertoe wordt onder meer een studiemiddag van de LOM-samenwerkingsverbanden benut. Tijdens dit overleg is een verbinding aangebracht tussen de Integratieraad en het LOM- plan: strategische partners bij het plan kunnen ook worden betrokken bij de Integratieraad.³⁵ In april besluit het departement dat de afzonderlijke plannen moeten worden geclusterd. Hiertoe worden vier actielijnen benoemd:

- 1) arbeid en scholing;
- 2) onderwijs, educatie en opvoeding;
- 3) wijkinitiatieven;
- 4) cultuur en identiteit.

Op 10 mei 2005 presenteren de LOM-samenwerkingsverbanden tijdens een overleg met het departement (DCIM) een eerste concept uitwerking van de eerder benoemde vier programmalijnen.³⁶ Tijdens het overleg worden onder meer de volgende afspraken gemaakt:

- de programmalijnen worden bevestigd;
- de samenwerkingsverbanden maken een selectie van activiteiten of clusteren deze. DCIM zal aangeven welke voorstellen zij interessant vindt;
- het moet maximaal zichtbaar zijn hoe achterbannen worden betrokken;
- bezien moet worden hoe maximale synergie kan worden behaald tussen FORUM-plan en het LOM- plan. Er zal een gezamenlijke bijeenkomst komen met LOM partners en FORUM op initiatief van DCIM.

Er bestaat bij een deel van de betrokkenen onduidelijkheid over de verhouding tussen de beide hoofdonderwerpen 'binding' en 'tegengaan radicalisering'. Tijdens een brainstorm tussen DCIM en de LOM-samenwerkingsverbanden op 11 mei 2005 wordt deze onderlinge verhouding besproken.³⁷

³⁴ Brief van de ministers van Justitie en BZK aan de voorzitter van de Tweede Kamer, Terrorismebestrijding dd. 24 januari 2005, TK 29754: p. 15

³⁵ DCIM aan de LOM-samenwerkingspartners, 11 mei 2005.

³⁶ Idem.

³⁷ Idem.

Tijdens het LOM- overleg van 20 juni 2005 overhandigen de LOM-samenwerkingsverbanden het plan *Niet naast elkaar, maar met elkaar* aan de minister van V&I.³⁸ De minister complimenteert de samenwerkingsverbanden met het resultaat.

Van masterplan naar projecten: honorering van verzoeken

In een brief van 28 juni 2005 geeft de minister aan welke criteria voor honorering zijn gehanteerd:³⁹

- 1) de voorstellen die zijn genoemd in de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid worden gehonoreerd;
- 2) een evenwicht tussen activiteiten in het kader van binding en het kader van tegengaan radicalisering;
- 3) het gewenste langere termijn effect van activiteiten door solide samenwerking tussen maatschappelijke landelijke organisaties en het LOM in het kader van de Integratieraad dan wel met een vervolg van activiteiten op lokaal niveau;
- 4) voldoende activiteiten voor jongeren en vrouwen;
- 5) geen overlap met activiteiten van departementen of gemeenten, maar wel ondersteuning hiervan.

De minister geeft aan twintig projecten te honoreren, welke uiteindelijk uiteenvallen in tweeëntwintig projecten, waarvan ook drie projecten die niet specifiek in de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid zijn benoemd. Het gaat om 1) ouderparticipatie, 2) kadertraining bestuurders uit minderheden en 3) wijkgerelateerde initiatieven, mits deze verder gaan dan contact met elkaar hebben. Ook honoreert de minister de geplande start- en slotconferentie.

Programmalijn Cultuur en identiteit/ SMN 1. Jongeren en ouderen samen op weg 2. Jongerenconferentie 3. Wie ben jij: cultureel erfgoed en identiteit 4. Voorlichting via websites 5. Mediadebat met opinieleiders 6. Bijeenkomsten tegen radicalisering 7. Conferentie politieke islam 8. Studiedagen imams 9. Tweede Wereldoorlog in the West/ gezamenlijke geschiedenis	Programmalijn Onderwijs, educatie en opvoeding/ SIO & SMN 1. Zomerschool 2. Voorlichting VMBO scholen 3. Stimulering ouderparticipatie 4. Succesvolle rolmodellen 5. Waarden en normen in de opvoeding 6. Koranschool
Programmalijn Werk en scholing/ OCAN (en IOC & LOWM) 1. Stageplaatsen en stagemarkten 2. Arbeidsmarkt: gescheiden netwerken tot elkaar brengen 3. Netwerk hoogopgeleide vluchtelingen	Programmalijn Overige projecten/ SIO 1. Kadertraining bestuurders 2. Regionale werkbijeenkomsten 3. Viering 5 mei- Dag van de vrijheid / 4. Leven in vrijheid/ weerbaarheid vluchtelingjongeren

³⁸ DCIM aan het LOM, 28 juni 2005.

³⁹ DCIM aan het LOM, 28 juni 2005.

De minister geeft aan vijftien voorstellen niet te zullen honoreren. Per project geeft V&I aan waarom het project niet wordt gehonoreerd.

Project	Reden voor afwijzen
Flankerende activiteiten op toerusting	Omdat onduidelijk is hoe deze activiteiten zich verhouden tot activiteiten die SZW op dit terrein ontwikkelt.
Binding door ondernemen	Omdat deze activiteiten de activiteiten overlapt die in het kader van bevordering Etnisch Ondernemerschap worden ontplooid.
Spelmethodiek (Ocanelan)	Omdat onduidelijk is wat de relatie is tussen de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen en het bindingsverhaal.
Stimulering ouderparticipatie	Omdat de voorgestelde methodes voor bevordering ouderparticipatie reeds zijn ontwikkeld, maar het nu veel meer gaat om de eigen achterban te activeren zodat ze daadwerkelijk participeren aan ouderparticipatie.
Cultureel festival	Omdat de 'follow-up' van een dergelijk festival onduidelijk is, en ook de effecten op langere termijn voor wat betreft binding onduidelijk zijn.
Dialogen maatschappelijke binding	Omdat ook hier geldt dat de effecten op langere termijn onduidelijk zijn.
Marktplaats debat	Omdat de 'follow-up' van een dergelijk festival onduidelijk is, en ook de effecten op langere termijn onduidelijk zijn.
Samen sporten	Omdat dit vooral op lokaal niveau moet plaatsvinden. In andere vorm is dit wel bespreekbaar.
Opleiding sportbestuurders	Omdat dit vooral op lokaal niveau moet plaatsvinden. In andere vorm is dit wel bespreekbaar.
Maatschappelijke binding vluchtelingenjongeren	Omdat de gedefinieerde resultaten ('bijeenkomsten') onbevredigend zijn. In andere vorm is dit initiatief wel bespreekbaar.
Ontbijtactiviteiten	Omdat ook hier geldt dat de effecten op langere termijn onduidelijk zijn.
Chinezen gezinnen in contact brengen met de Nederlandse samenleving.	Omdat ook hier geldt dat de effecten op langere termijn onduidelijk zijn.
Maatschappelijke binding Molukse wijken	Omdat ook hier geldt dat de effecten op langere termijn onduidelijk zijn.
Activiteiten in twee steden	Omdat ook hier geldt dat de effecten op langere termijn onduidelijk zijn.
Landelijke en regionale vrouwendagen	Omdat ook hier geldt dat de effecten op langere termijn onduidelijk zijn.

Wel is er ruimte voor aangepaste of alternatieve voorstellen. De minister maakt kenbaar hierbij specifiek te denken aan projecten op het gebied van sport, opvoedondersteuning en kadervorming onder jongeren.

Met de honorering wordt vijftig procent van de kosten als voorschot gegeven per verantwoordelijk samenwerkingsverband. Dertig procent volgt afhankelijk van de tussentijdse evaluatie in september 2005. De resterende twintig procent hangt af van de uitkomsten van de eindevaluatie.

In een overleg tussen DCIM en de LOM-samenwerkingsverbanden op 7 juli 2005 worden afspraken gemaakt over de organisatievorm en over de financiën. Zij spreken onder meer af dat er een ervaren projectleider komt en dat er bij elk samenwerkingsverband dat een programma trekt, een inhoudelijk trekker komt. Op deze wijze komen er vier zogenoemde programmalijs-trekkers. Ook wordt afgesproken dat het BSEM een brief zal sturen naar DCIM waarin staat dat zij als werkgever wil optreden voor de beoogd projectleider en de financiële eindverantwoordelijkheid zal nemen voor de uitvoering. De mogelijkheid om aanvullende activiteiten in te dienen door de inhoudelijk trekkers blijft bestaan. Er wordt doorgesproken over alternatieve projecten voor de nu afgewezen projecten.

Een van de LOM-organisaties, het OCaN, geeft in een brief van 20 juli 2005 onder meer aan dat zij het besluit van de overige LOM-samenwerkingsverbanden om BSEM de financiële verantwoording te geven respecteert, maar dat zij wil vasthouden aan het oorspronkelijke besluit om de voorschotten te verstrekken aan de programmalijntrekkers. Het departement gaat akkoord met het feit dat BSEM als werkgever voor een algemeen projectleider zal fungeren. BSEM gaat de begrotingen per programmalijn opstellen als ondersteuning aan de samenwerkingsverbanden.

Er wordt gewerkt aan de uitwerking van de wijkgerelateerde projecten. Eind augustus 2005 zijn deze uitgewerkt, maar DCIM vraagt eind oktober om een volgende slag in de uitwerking.⁴⁰

In augustus 2005 gaat het ministerie akkoord met de programmalijn Onderwijs, educatie en opvoeding.⁴¹ In een brief van 12 september 2005 komt het akkoord op de programmalijn 'Cultuur en identiteit', met voorwaarden. Eind oktober volgt ook een uitwerking van de functie van programmalijntrekker en van de positie van andere actoren (DCIM, procesbegeleider, voorlichtingsfunctie). Het akkoord op de actielijn Arbeid en scholing volgt in november 2005.⁴²

In november en december wordt verder nagedacht over de invulling van de functie van algemeen projectleider. BSEM geeft aan niet op het verzoek van DCIM in te kunnen gaan om een voorstel in te dienen voor een projectleider. Dit omdat er geen overeenstemming is bereikt tussen de samenwerkingsverbanden over de aanstelling van de projectleider.⁴³ Wel geeft BSEM DCIM een advies in de vorm van twee opties: 1) samen met bundeling van periodieke voortgangsrapportages worden ook de bevindingen van een onafhankelijk bureau meegezonden naar DCIM of 2) DCIM verzorgt de toetsing via een door DCIM gekozen bureau of persoon. Dit laatste heeft niet de voorkeur van de LOM partners, zo wordt aangegeven in de brief. In een brief in reactie op de brief van BSEM geeft DCIM aan dat de minister akkoord is met de aanstelling van een algemene programmatrekker voor het gehele masterplan.⁴⁴ Hierbij wordt een aantal voorwaarden gesteld. Onder meer moet de projectleider maandelijks rapporteren over de stand van zaken en ook een prognose geven over de nog uit te voeren activiteiten. Besloten is om een van de LOM-organisaties, het SIO, te belasten met de taak van algemeen programmatrekker, zo geeft DCIM aan. Hiervoor wordt door het SIO een externe kracht aangetrokken. DCIM bericht op 28 maart 2006 de samenwerkingsverbanden per brief over het door SIO aangetrokken externe bureau dat de rol van programmatrekker gaat vervullen in 2006.

In januari 2006 geeft DCIM aan dat een projectcoördinator is benoemd, die zich gaat richten op de hoofddoelstellingen van de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid.⁴⁵ Namens de minister worden de besturen van de LOM samenwerkingsverbanden geïnformeerd over de aanstelling. De taak van de coördinator wordt onder meer over overlap tussen projecten te voorkomen afstemming te bevorderen tussen projecten waar raakvlakken tussen bestaan; de projectmatige samenwerking tussen LOM, Forum en CMO/CGI te verbeteren; en een voorstel te doen voor monitoring en evaluatie van de projecten.

---

⁴⁰ Uitwerking project 'ondersteuning van wijkgerelateerde initiatieven zelforganisaties' 29 augustus 2005; Brief DCIM van 18 oktober 2007 over de gewenste nadere uitwerking.

⁴¹ DCIM, 24 november 2005.

⁴² DCIM, 2 november 2005.

⁴³ BSEM 27 november 2005.

⁴⁴ DCIM brief in reactie op BSEM, 23 december 2005.

⁴⁵ DCIM, 11 januari 2006.

Tweede tranche

De zogenoemde tweede tranche betreft projecten die in 2006 worden opgestart of worden gecontinueerd. In de brief van 28 maart 2006 geeft DCIM aan dat er uiterlijk op 10 april 2006 een bestuurlijk geaccordeerd totaalplan moet zijn voor de tweede tranche. Dit plan wordt op 9 april ingediend. Na een overleg van de programmalijntrekkers op 21 april 2006 reageert DCIM in een brief op 1 mei op het ingediende totaalplan. DCIM geeft in de reactie aan dat er niet voldaan is aan eerder gestelde voorwaarden. De begroting is te hoog (bijna drie keer het gestelde grensbedrag). Ook twijfelt DCIM aan het feit of het plan bestuurlijk geaccordeerd is, mede op basis van signalen van het tegendeel. DCIM gaat niet akkoord met het plan in zijn huidige vorm. DCIM geeft aan dat het van belang is om de projecten voort te zetten die in de uitvoering goed zijn verlopen, maar geeft tevens een indicatie van veelbelovende projecten. Aanvullend worden door DCIM zeven veelbelovende projecten benoemd en geeft DCIM aan mee te willen denken over nieuwe projecten.

In een brief reageren zeven LOM besturen op de brief van 1 mei van DCIM.⁴⁶ De LOM brief bevat een bijgesteld masterplan voor 2006. In de brief geven de besturen onder meer aan dat zij zijn uitgegaan van een ruimer budget. Om toch uit te komen binnen de gestelde kaders, wordt de kaasschaaf methode gebruikt en worden de begrotingen van 2005 gehanteerd minus 33 1/3 procent. In de brief wordt ook aangegeven dat bestaande projecten worden gecontinueerd, maar dat deze op punten moeten worden aangescherpt. In de brief staat tevens dat de OCaN de brief niet tekent omdat zij niet akkoord is met het besluitvormingskader. De samenwerkingsverbanden roepen DCIM op om zo snel mogelijk te beschikken op de subsidieverzoeken. In een brief licht OCaN toe waarom zij zich niet kan scharen achter het standpunt van de andere besturen.⁴⁷ OCaN geeft onder meer aan te betreuren dat het besluitvormingsproces zich heeft beperkt tot een discussie over percentages. Korting op een eerder opgestelde projectbegroting is niet realistisch, aldus OCaN. Ook waarschuwt OCaN voor het feit dat er projecten dreigen niet door te gaan. OCaN verzoekt om snel overleg.

Op 13 mei 2006 vindt de Landelijke Manifestatie plaats, die in het kader staat van het masterplan. Aan de bijeenkomst doen onder andere landelijke organisaties zoals FNV, VNO/NCW en anderen mee.

Op 19 juni 2006 vindt overleg plaats tussen DCIM en de programmalijntrekkers. DCIM stelt een andere financiële verdeling voor. Dit zou inhouden dat activiteiten deels worden getemporiseerd. DCIM geeft aan dat in de 2^e tranche ook moeilijke groepen worden bereikt en dat er meer en beter moet worden samengewerkt tussen de LOM partners. De partners geven aan dat het bereiken van autochtonen moeilijk is. In het overleg wordt ook aangegeven wat de voorlopige beoordeling is van elk van de ingediende projectvoorstellen. Enkele projecten zijn akkoord, maar andere projecten worden niet gecontinueerd dan wel slechts onder strikte voorwaarden. DCIM geeft aan dat in de eindafrekening in 2007 gelet zal worden op het samenwerken met andere partners en de verbinding met autochtonen. In de marge van het LOM-overleg op 4 juli wordt verder gesproken over het masterplan voor de tweede tranche.⁴⁸ Tijdens dit overleg wordt afgesproken om in bilateraal contact over enkele voorstellen door te praten. Ook wordt afgesproken dat DCIM bereid is om in een plenair overleg met de LOM-samenwerkingsverbanden te spreken over de organisatiestructuur voor de uitvoering van het masterplan, mits de samenwerkingsverbanden tot een gezamenlijk voorstel komen over de eventuele aanpassing van de structuur.

---

⁴⁶ Brief van 2 juni 2006 in reactie op brief van 1 mei.

⁴⁷ OCaN, 8 juni 2006.

⁴⁸ DCIM aan de besturen van de LOM-samenwerkingsverbanden, 11 juli 2006.

De directeur DCIM geeft in een brief van 11 juli 2006 aan welke projecten worden gehonoreerd voor 2006 en 2007. Ook geeft DCIM aan wat de voorwaarden zijn voor honorering:

- 1) bereiken van moeilijke groepen in de achterban en het beter bereiken van jongeren en vrouwen;
- 2) aandacht moet worden besteed aan het bereik en aan de ingeschatte effecten voor de langere termijn;
- 3) betere samenwerking tussen de LOM partners en meer onderlinge betrokkenheid;
- 4) samenwerking waar mogelijk met FORUM;
- 5) medewerking verlenen aan de eindevaluatie eind 2007;
- 6) specifiek aantonen van eerder genoemde voorwaarden 1 t/m 5 in de tussentijdse evaluatie uiterlijk 1 november 2006 en in een eindrapportage op uiterlijk 1 november 2007.

Programmalijn Cultuur en identiteit/ SMN 1. Voorlichting via websites 2. Mediadebat met opinieleiders 3. Tegengaan radicalisering 4. Viering 5 mei 5. Tweede Wereldoorlog in the West/ gezamenlijke geschiedenis	Programmalijn Onderwijs, educatie en opvoeding/ SIO & SMN 1. Zomerschool 2. Voorlichting VMBO scholen 3. Stimulering ouderparticipatie
Programmalijn Werk en scholing/ OCAN (en IOC & LOWM) 1. Stageplaatsen Nu 2. Arbeidsmarkt: gescheiden netwerken tot elkaar brengen 3. Netwerk hoogopgeleide vluchtelingen	Programmalijn Overige projecten/ SIO 1. Kadertraining bestuurders 2. Vrouwenemancipatie (onder voorbehoud) 3. Leven in vrijheid/ weerbaarheid vluchtelingjongeren

De voorzitter van de LOM-samenwerkingsverbanden verzoekt per brief en in een telefonisch contact met het departement, om een overleg over de organisatiestructuur.⁴⁹ Omdat er niet is voldaan aan de voorwaarde dat er een, door alle samenwerkingsverbanden gedragen, alternatief is geformuleerd, wijst het departement het verzoek om een overleg af.

In een brief van 25 juli 2006 geeft DCIM aan akkoord te zullen gaan met de benoemde projecten. Ook geeft DCIM aan dat bij gebrek aan een alternatief voorstel voor de organisatie van de uitvoering, uit wordt gegaan van een status- quo wat betreft de huidige structuur.

Een van de LOM- organisaties, de SMN, vraagt per brief van 29 augustus 2006 uitstel aan van de indiening van een jaarverslag.⁵⁰ De vertraging die hieraan ten grondslag ligt is volgens SMN veroorzaakt door de te late aanlevering van informatie door de betrokken samenwerkingsverbanden. Enkele projectvoorstellen worden uitgewerkt. In oktober 2006 gaat het ministerie akkoord met het voorstel van een van de LOM- organisaties, het LIZE, voor het project *Jongeren en ouderen samen op weg*.⁵¹ Ook de projecten *Jongerenconferentie* en *Studiedagen Imams* vinden uiteindelijk in de tweede tranche doorgang.

Tijdens een overleg met de programmalijntrekkers op 2 februari 2007 wordt onder meer gesproken over de stand van zaken per programmalijn, de geplande evaluatie en de financiële verantwoording. De uitvoering van de projecten gaat door in 2007. De eindtermijn is oktober 2007. Een deel van de activiteiten is eerder afgerond.

⁴⁹ WWI, 19 juli 2006.

⁵⁰ SMN, 29 augustus 2005.

⁵¹ WWI, 9 juli 2007; Brief WWI, 17 oktober 2006.

Er ontstaat begin 2007 discussie tussen de LOM-organisaties SIO en SMN over een nog door het SMN te betalen deel van de projectkosten van een van de projecten.⁵² Deze discussie loopt door in juni 2007. Er is in februari 2007 ook discussie tussen VON en het SIO over de financiële afwikkeling van een van de projecten.⁵³ In een brief van 11 mei 2006 verzoekt WWI het SIO om de resterende reeds ontvangen projectsubsidie bestemd voor het VON 'ten spoedigste' over te maken aan het VON. Het SIO reageert per brief en geeft aan dat er onduidelijkheden zijn rond enkele financiële aspecten die opgelost moeten worden.⁵⁴

In juli 2007 vindt overleg plaats over de evaluatie van het masterplan. Begin oktober 2007 verzoekt de algemeen projectleider namens de programmalijntrekkers om een spoedoverleg met het ministerie over de verdere afhandeling van het masterplan. In november 2007 laat het SIO het ministerie weten dat de deadline voor het eindverslag niet wordt gehaald. De oorzaak is het te laat aanleveren van informatie door betrokken samenwerkingsverbanden, aldus het SIO.⁵⁵ De eindafrekening van de verschillende programmalijnen vindt plaats in de loop van 2008.

3.3 Observaties en analyse

In deze paragraaf presenteren wij onze observaties. Wij gaan in op de volgende thema's:

- Een experiment
- Resultaten op hoofdlijnen
- De doelstelling van het masterplan en het realiseren hiervan
- De totstandkoming van het masterplan
- De relatie tussen het masterplan en het actieprogramma van Forum
- Selectie projecten: 1^e en 2^e tranche
- Organisatie van de uitvoering
- Overgang naar de 2^e tranche
- Bijsturing
- Gezamenlijke inhoudelijke ontwikkeling
- Projectmatige lessen
- Aansluiting lokale aanpak
- Samenwerkingspartners
- Succesfactoren projecten
- Borging

Een 'experiment'

Enkele respondenten typeren het masterplan als 'een experiment'. De moord op Van Gogh was nog vers en de 'dreiging' van radicalisme was voor velen een tot op dat moment onbekende of onvoorstelbare dreiging. Het was nog niet duidelijk wat radicalisme inhield, laat staan wat je er tegen kon doen. In de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid benoemt de minister dit ook:

"Omdat er nog weinig bekend is over de precieze verklaringsgronden en oplossingsrichtingen, is in de plannen ter versterking van de weerbaarheid gekozen voor een generieke aanpak langs verschillende actielijnen met een breed scala aan maatschappelijke partners. Binnen deze lijnen worden de acties met opzet relatief kleinschalig gehouden, ingebed in een programmatisch aanbod en in bepaalde gevallen voorafgegaan door verkennende pilots. In deze benadering zijn de projecten gemakkelijker aan te passen aan veranderende omstandigheden, laagdrempelig voor deelnemers en niet duurder dan grootschalige projecten, mits er strak projectmanagement wordt gevoerd en mits opgedane kennis en ervaring systematisch wordt hergebruikt."

---

⁵² SIO, 27 februari 2007.

⁵³ VON, 24 april 2007.

⁵⁴ SIO, 5 juni 2007.

⁵⁵ SIO, 12 november 2007.

De keuze voor een dergelijke opzet is begrijpelijk. Door te experimenteren met verschillende type projecten kon meer inzicht worden verworven in wat werkt en wat niet. Er was sprake van gelijktijdige ontwikkeling en uitvoering: tijdens de uitvoering moest de ontwikkeling doorgaan.

Dit experimentele karakter zorgde enerzijds voor ruimte: projecten konden indien nodig worden aangepast. Dit betekende dat ook de samenwerkingsverbanden ruimte hadden om na te gaan hoe de projecten vorm en inhoud moesten krijgen. Tegelijkertijd zorgde juist het experimentele karakter voor complexiteit in het project. De opgave was op zichzelf al niet eenvoudig omdat de LOM-samenwerkingsverbanden voor het eerst dergelijke projecten moesten ontwikkelen en uitvoeren op een bovendien bijzonder gevoelig thema. De LOM-organisaties, zo merkten meerdere respondenten op, zijn van oudsher inspraakorganen (belangenbehartigers die contacten onderhouden tussen de eigen achterban en de rijksoverheid). Het masterplan zorgde ervoor dat zij tevens uitvoeringpartners werden. Dit stelt andere eisen aan de betreffende organisatie. Ook op dit vlak was het continu experimenteren en leren.

Er was geen definitie van radicalisering en ook niet van binding. Er waren dan ook geen duidelijke inhoudelijke kaders. Het experimentele karakter zorgde voor extra druk vanwege de tussentijdse bijsturing en de onzekerheid omtrent het al dan niet continueren van projecten.

De keuze voor het experimentele karakter was begrijpelijk, maar de vraag hierbij is wel of de opgave daarmee niet te groot was. Het project was ook grootschalig en dat voor een eerste keer. Het getuigt van durf van zowel het departement als van de LOM-samenwerkingsverbanden dat voor deze opzet is gekozen. Hiermee zijn echter ook risico's genomen. Op momenten heeft dit geleid tot knelpunten in de uitvoering van het masterplan. Dit was met name het gevolg van verschillende beelden en verwachtingen bij het departement en bij een of meerdere LOM-samenwerkingsverbanden (zie verder onder bijsturing).

Resultaten op hoofdlijnen

Ruim acht duizend mensen hebben op een directe wijze te maken gekregen met een van de projecten. Enkele tienduizenden mensen zijn indirect bereikt, via flyers of via websites (zoals Islamwijzer.nl).

De opgave was niet eenvoudig, maar desondanks hebben de LOM-samenwerkingsverbanden veel bereikt:

- er zijn enkele duizenden mensen direct bereikt met de georganiseerde activiteiten. Een grotere groep is indirect bereikt. Er zijn zowel ouderen, jongeren als ook kinderen bereikt;
- er zijn heel verschillende type activiteiten georganiseerd waardoor veel ervaring is opgedaan en zicht is ontstaan op wat werkt en wat niet;
- er is gewerkt met relatief beperkte middelen;
- vooral op het gebied van binding is veel in gang gezet;
- er zijn netwerken gestart en stageplaatsen gerealiseerd;
- mensen geactiveerd/geënthousiasmeerd;
- er is een bijdrage geleverd aan de bewustwording over en het bespreekbaar maken van gevoelige maatschappelijke thema's, zowel binnen de verschillende achterbanen als daarbuiten (publicitaire aandacht);
- de projecten hebben een kanaliseringfunctie gehad: mensen konden zich uitten, onderwerpen zijn bespreekbaar gemaakt;
- er is veel materiaal ontwikkeld dat ook anderen kunnen benutten: dvd's, boekjes, methodieken;
- enkele meer kwetsbare jongeren zijn bereikt, waarmee een bijdrage is geleverd aan het verkleinen van de vatbaarheid voor radicalisering en in een enkel geval mogelijk de-radicalisering;
- het project heeft bijgedragen aan de verdere organisatorische en bestuurlijke professionalisering van de LOM-samenwerkingsverbanden;
- er is een waardevolle bijdrage geleverd aan een verdere emancipatie en weerbaarheid binnen de verschillende achterbanen. Dit effect zou zichtbaar zijn in de ontspannen reactie

binnen de verschillende minderhedenpopulaties op gebeurtenissen met potentieel maatschappelijke consequenties, zoals recentelijk de film Fitna.

De projecten zijn niet allemaal binnen de oorspronkelijk gestelde termijnen uitgevoerd. In een aantal gevallen was de doorlooptijd van de projecten langer de gepland. Dit had mede te maken met knelpunten in de onderlinge samenwerking, een relatief late opstart van de tweede tranche en ervaren onduidelijkheid over de planning. Het departement heeft wel toezicht gehouden op het naleven van de termijnen. Dit richtte zich echter voornamelijk op de termijnen in het kader van eindafrekeningen of voortgangsrapportages en niet zozeer op specifieke projecten. De financiële stromen zijn adequaat gemonitord en er is gericht gereageerd op door partners ervaren knelpunten rond met name de onderlinge financieringsstroom tussen programmalijntrekker en deelnemende samenwerkingsverbanden.

De projecten zijn grotendeels binnen de geplande budgetten gebleven. Hier is strak op gestuurd door het departement. Eventuele aanvullende budgetten zijn alleen verstrekt na een goede argumentatie en na een interne afweging over nut en noodzaak. Zelfs zodanig dat ons inziens soms de inhoud van het project secundair was. Zo moesten alle projecten worden gekort met een bepaald percentage in de tweede tranche, zonder dat werd gekeken bij welk LOM- project dit wel of niet kon. Dit is afgesproken tussen de samenwerkingsverbanden.

Doelstellingen en het realiseren hiervan

De opdracht aan het LOM had meerdere doelstellingen. De hoofddoelstelling was het bijdragen aan het vergroten van de binding en aan het tegengaan van radicalisering door het van binnen uit vergroten van de weerbaarheid. Een nevendoeel was het verder activeren van de achterban van de samenwerkingsverbanden. Het is niet mogelijk om te 'meten' in hoeverre deze doelstellingen al dan niet zijn gehaald. Het is wel mogelijk om aan te geven wat de resultaten zijn van de inspanningen.

De effecten van de inspanningen kunnen niet met zekerheid worden vastgesteld. Er is geen nulmeting waarin de situatie van voor het masterplan in beeld is gebracht en die kan worden vergeleken met de situatie na het masterplan. Er is bijvoorbeeld geen onderzoek gedaan naar de beeld- en meningsvorming bij de achterban van de samenwerkingsverbanden, als het gaat om binding en radicalisering. Dit wordt trouwens ook onderkend in de nieuwe integratienota 2007-2011, mede naar aanleiding van twee onderzoeksrapporten van het SCP en WODC.⁵⁶ Gelet op de resultaten van de projecten, is het echter wel aannemelijk dat de projecten effect hebben gehad op persoonlijk niveau van deelnemers. Dit zijn weliswaar kleinschalige beleidseffecten, maar daarmee, zeker op een complex en beladen onderwerp, van waarde.

De projecten hebben zowel kinderen, jongeren als ouderen bereikt. Deze projecten hebben soms voorlichting verstrekt, soms moeilijke deuren (netwerken, stages) geopend en soms ongenoegen en zorgen gekanaliseerd. Met name die mensen die nieuwe inzichten hebben opgedaan over de Nederlandse samenleving alsmede diegenen die barrières hebben zien verkleinen, zullen zich meer verbonden voelen met de samenleving. In hoeverre ook de binding bij autochtonen is vergroot is moeilijk te zeggen. Het ligt voor de hand dat met name autochtonen die niet negatief ten opzichte van allochtonen stonden hebben meegedaan aan activiteiten.

---

⁵⁶ Zie: TK 31 268, nr. 2, *Integratienota 2007- 2011*, vergaderjaar 2007- 2008, *Nota Zorg dat je erbij hoort!*, Den Haag, november 2007, p.20 - 21.

De bijdrage aan het tegengaan van radicalisering is ons inziens beperkt. Dit is begrijpelijk. Een klein deel van de projecten richtte zich meer direct op het tegengaan van radicalisering. De problematiek van (zorgen over) radicalisering speelden niet bij elk van achterbannen van de samenwerkingsverbanden. Bovendien was de kennis over en het inzicht in radicalisering nog beperkt. Dit noodzaakte tot een meer generieke aanpak. De uitgevoerde projecten hebben ons inziens bijgedragen aan het verkleinen van de voedingsbodem voor radicalisering doordat een deel van de frustraties kon worden geuit. Ook is de bewustwording als het gaat om mogelijke radicalisering verhoogd, alleen al door het feit dat het onderwerp expliciet besproken is met de achterban. In een aantal individuele gevallen is ook aannemelijk dat de weerbaarheid van de deelnemers is verhoogd. Er is niet specifiek gezocht naar vatbare jongeren met verminderde weerbaarheid, behalve in een van de empowerment projecten van SMN. De door SMN georganiseerde bijeenkomsten kregen veel aandacht op zogenoemde *community pages* voor en over moslims op internet. De-radicalisering van reeds radicaliserende jongeren maakte geen specifiek deel uit van het masterplan. De opgedane ervaringen en ontwikkelde methodieken zijn waardevol, en naar onze inschatting nog immer actueel.

Het totaal aan uitgevoerde projecten geeft een beeld van een actieve achterban op een toch gevoelig maatschappelijk thema. Zowel het directe als het indirecte bereik is relatief groot. Het nevensdoel van activering van de achterban is ons inziens gerealiseerd, al zal dit niet voor de hele achterban gelden. Zoals ook onderzoekers van het SCP opmerken zijn investeringen in sterke, inclusieve gemeenschappen an sich al belangrijk, omdat deze mogelijk bijdragen aan het scheppen van gunstige voorwaarden voor het aangaan van interetnische contacten.⁵⁷ Een belangrijk nevensdoel, waaraan door gesprekspartners verschillende malen werd gerefereerd, is de verdere organisatorische en bestuurlijke professionalisering van de LOM- samenwerkingsverbanden zelf. Die professionalisering zou zichtbaar zijn geworden op maatschappelijke hoogrisicomomenten zoals de film *Fitna*. De contacten tussen en met zelforganisaties, achterbannen, LOM-samenwerkingsverbanden en overheidsinstellingen zijn sterker geworden, waardoor zij elkaar beter en sneller weten te vinden. De kwaliteit van de informatie en onderlinge informatiestromen is verbeterd. Hierdoor kunnen beredeneerde inschattingen gemaakt worden van mogelijk levende sentimenten of gevoelens in de maatschappij. In een artikel in NRC Handelsblad wordt, onder andere door Paul Scheffer, gesproken over groeiende emancipatie en weerbaarheid van minderheden.⁵⁸

Hoewel in de beleidsnota expliciet werd ingezet op activiteiten voor vrouwen, is geen van de projectvoorstellen die specifiek gericht waren op vrouwenemancipatie goedgekeurd.⁵⁹

Totstandkoming van het masterplan en tussentijdse bijsturing

Zowel voor de LOM samenwerkingspartners als voor het departement was het masterplan een experiment. Elk van de partners moest zoeken naar een passende vorm en invulling, zowel van afzonderlijke projecten als wat betreft het totale project. De totstandkoming van het masterplan is een belangrijk feit op zichzelf: hiermee hebben de LOM samenwerkingsverbanden een krachtig signaal afgegeven, zowel naar de eigen achterban als naar de gehele samenleving. Elk van de betrokken organisaties deelde de zorg over de situatie in Nederland en de dreigende verslechtering van de verhoudingen tussen bevolkingsgroepen.

---

⁵⁷ Sociaal Cultureel Planbureau, *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact*, Den Haag, juli 2007, p. 218.

⁵⁸ NRC Handelsblad, *Polderende moslims*, 5 april 2008:

www.nrc.nl/nieuwsthema/film_wilders/article1874169.ece/Polderende_moslims

⁵⁹ Zie ook: MinJus, 11 juli 2006.

Het komen tot een masterplan was echter niet eenvoudig. Ook het realiseren van de gewenste aanscherping tussentijds bleek niet eenvoudig. Op een aantal punten was sprake van andere verwachtingen of beelden bij de departementen en de samenwerkingsverbanden:

- Separate projecten - gezamenlijke projecten;
- Losse projecten – programmalijnen/clusters;
- Eigen achterban – autochtonen betrekken;
- Meerjarige projecten/begroting – verscheidene tranches.

Aanvankelijk hebben de samenwerkingsverbanden ieder afzonderlijke projecten ontwikkeld. Elk van de samenwerkingsverbanden heeft zelf bepaald hoe de achterban hierbij betrokken zou worden. Respondenten geven aan dat het beeld aanvankelijk was dat elk van de samenwerkingsverbanden zelf afzonderlijke projecten mocht indienen. Later bleek dat het de bedoeling was dat de samenwerkingsverbanden ook actief samen aan projecten zouden werken. Dit bleek in de praktijk lastig. Alhoewel meerdere samenwerkingsverbanden deelprojecten uitvoeren binnen een groter project, was er in beperkte mate sprake van echt 'gezamenlijke' projecten. In de meeste gevallen werd met name de eigen achterban betrokken en bereikt. Het is begrijpelijk dat de focus lag op de eigen achterban. Het gezamenlijk organiseren van projecten zou de samenwerking tussen de samenwerkingsverbanden kunnen versterken, was de oorspronkelijke gedachte. Zoals eerder aangegeven was de opdracht complex. Een gedwongen samenwerking op projectniveau zorgde voor verdere complexiteit. Dit terwijl niet de onderlinge binding van de achterbannen het probleem vormde, maar juist de binding met de autochtone bevolkingspopulatie (zie onderstaande).

Nadat een eerste totaaloverzicht van projecten was opgesteld, besloot het ministerie tot het clusteren van de projecten met behulp van vier programmalijnen. De aanvankelijk vier lijnen wijzigden toen de wijkgerelateerde initiatieven afvielen en de programmalijn 'overige projecten' werd geïntroduceerd. Gelet op de grote variëteit in projecten was het verstandig om te clusteren. Op deze wijze ontstond meer inhoudelijke richting en daarmee houvast.

Naarmate het project vorderde bleek dat het lastig was om autochtonen bij de projecten te betrekken. Dit terwijl het belang van het betrekken van autochtonen steeds nadrukkelijker als eis werd gesteld door het ministerie. Respondenten geven aan dat juist vanwege de aard van de samenwerkingsverbanden (als belangenbehartigers namens een minderheid), het niet vanzelfsprekend was dat er goede toegang is tot andere maatschappelijke organisaties en/of overheden. Tegelijkertijd geldt dat binding per definitie betrekking heeft op zowel autochtonen als allochtonen. Niet elk van de projecten was even geschikt voor het betrekken van autochtonen. Tegelijkertijd zorgde juist deze eis ervoor dat de samenwerkingsverbanden werden gedwongen om kritisch naar de projecten te kijken en extra inspanningen te doen. Dit is ook gebeurd. Dit kostte meer inspanning terwijl tijd en middelen beperkt waren, maar het paste bij het beoogde karakter van het masterplan. Soms stuitten de vrijwilligers of anderen die probeerden om autochtonen te werven voor activiteiten op onwil of onverschilligheid.

In de ontwikkeling van projecten zijn de samenwerkingsverbanden soms uitgegaan van meerjarige projecten met een bijbehorende meerjarige begroting. Respondenten geven aan dat pas later bleek dat er gewerkt zou gaan worden met meerdere zogenoemde tranches. Dit betekende in enkele gevallen dat projecten voor een kortere periode werden gefinancierd dan de periode waarvoor verplichtingen waren aangegaan. Ook betekende het dat projecten soms tussentijds werden gestopt of niet werden verlengd. Enkele respondenten geven aan dat mede hierdoor niet altijd de gewenste diepgang is bereikt.

Strak projectmanagement was een van de voorwaarden die door de minister nadrukkelijk vooraf was benoemd om het masterplan te kunnen laten slagen. Daar maakt strakke sturing vanuit het departement onlosmakelijk onderdeel van uit. Er is altijd durf nodig om projecten voortijdig te stoppen of niet te continueren. De makkelijke weg zou zijn geweest om elk van de verzoeken om subsidie te honoreren voor de volledige drie jaar. Het departement durfde tussentijds keuzes te maken, mede gebaseerd op nieuwe of aangescherpte inzichten. Hierbij geldt wel als aandachtspunt dat respondenten aangeven dat de communicatie hierover niet altijd optimaal was. Er was beperkt sprake van het gezamenlijk bespreken van nieuwe inzichten en ook het gezamenlijk verkennen van benodigde aanscherpingen en aanpassingen (zie gezamenlijke ontwikkeling). Dit maakte dat standpunten en besluiten van het departement niet altijd werden begrepen of niet als tijdig werden ervaren in de communicatie (zie organisatie).

Selectie projecten: 1^e en 2^e tranche

Zowel in de eerste tranche als in de tweede tranche zijn niet alle ingediende voorstellen en verzoeken gehonoreerd door het departement. Het departement heeft een aantal maal in overleggen en/of in brieven aangegeven welke criteria gehanteerd zouden worden voor het wel of niet honoreren van voorstellen. Deze criteria zijn tussentijds een aantal maal gewijzigd. Het departement heeft in reactie op het eerste masterplan en op het masterplan voor de 2^e tranche gereageerd, door eerst duidelijk te maken wat kansrijke projecten waren alvorens over te gaan tot definitieve gunning. Op deze wijze konden voorstellen eventueel worden aangepast zodat zij alsnog in aanmerking kwamen voor financiering. Het departement bood ruimte tot overleg en ook tot meedenken. In de uiteindelijke besluiten is expliciet aangegeven waarom projecten wel of niet doorgingen. Hierbij werd verwezen naar de eerder geformuleerde criteria. Dit proces was zorgvuldig. In een aantal gevallen zijn er alsnog nieuwe projecten ingediend en gehonoreerd. In andere gevallen was ook de gevraagde uitwerking niet voldoende en werd een voorstel opnieuw niet gehonoreerd. In een geval moest het departement op een negatief gunningbesluit terugkomen nadat hiertegen bezwaar was gemaakt: een afgewezen voorstel werd alsnog gehonoreerd. In een aantal gevallen was het voor de indiener van het voorstel niet duidelijk waarom het voorstel was afgewezen, ook werd het relevante criterium aangehaald. Dit bood niet altijd voldoende duidelijkheid.

In de selectie van projecten werd steeds gezocht naar balans. Zowel budgettair als qua aantal projecten werd door het departement gezocht naar een gelijke verdeling tussen projecten die betrekking hadden op binding en op radicalisering. Ook moest de verdeling over de clusters onderling niet te veel verschillen. Een dergelijke uniformiteit is achteraf bezien enigszins kunstmatig omdat de aard van de problematiek maakt dat enkele onderwerpen meer aandacht behoeven dan anderen.

Organisatie van de uitvoering

De uitvoeringsorganisatie voor het masterplan is een aantal maal onderwerp van discussie geweest. Ook in de interviews gaven enkele respondenten aan dat zij de gekozen structuur niet altijd goed vonden werken, zeker achteraf gezien.

Na de keuze voor het werken met programmalijnen, is besloten tot het benoemen van trekkers per programmalijn. Deze trekkers kregen een belangrijke coördinerende rol, zowel wat betreft de financiële stromen als wat betreft het monitoren van en rapporteren over de voortgang aan het departement. Per (sub)project was er bovendien een projectleider. Het alternatief zou zijn geweest om niet te werken met lijntrekkers, maar alleen met de projectleiders. De financiële middelen zouden dan ook per samenwerkingsverband worden geregeld. De organisatorische en financiële structuur werd geleidelijk ontwikkeld en geïmplementeerd. Enkele projecten waren reeds gestart. Voor de tweede tranche is gekozen voor het inzetten van een projectleider voor het hele masterplan. Deze rol is ingevuld door een hiertoe ingehuurd extern bureau.

Niet alle respondenten waren gelukkig met de gekozen structuur. Enkele respondenten vonden de rol van programmalijntrekker niet altijd duidelijk, ook al was dit wel uitgewerkt in een rolbeschrijving. De programmalijntrekkers zelf wisten ook niet altijd wat de samenwerkingspartners van hen verwachtten. Elke lijntrekker vulde het voor een deel op zijn eigen manier in. De financiële afwikkeling verliep soms moeizaam. Incidenteel nam een lijntrekker een beslissing die negatieve gevolgen had voor een van de samenwerkingsverbanden. Andere respondenten tonen zich positiever over de gekozen structuur.

Het bleek voor de samenwerkingsverbanden lastig om te komen tot een algemeen projectleider. Het departement moest uiteindelijk een besluit nemen. Een van de samenwerkingsverbanden kon zich niet vinden in de eerder gekozen oplossing dat het BSEM de projectleider zou aannemen en ook het overkoepelende financiële beheer zou doen. Na discussie over de structuur besloot het departement om de structuur te handhaven omdat de samenwerkingsverbanden niet tot een geaccordeerd alternatief konden komen. De projectleider had een coördinerende rol. De besturen van de afzonderlijke samenwerkingsverbanden behielden zeggenschap over de eigen projecten. De ervaringen van de samenwerkingsverbanden met de projectleider verschillen onderling sterk. Ook hierbij geldt dat er zowel positieve als meer negatieve beelden en ervaringen zijn.

De discussies over de organisatie- en financieringsvorm hebben veel tijd en energie gekost en gingen ten koste van de uitvoering. Hierbij geldt dat het naast inhoudelijk zoeken, ook organisatorisch 'zoeken' was. Ook hiermee was eerder geen ervaring opgedaan, zowel niet bij de LOM samenwerkingsverbanden als bij het departement. Achteraf bezien, zou een directe financiering van elk van de partners verstandig zijn geweest. Al zou dit er toe hebben kunnen leiden dat er minder incentive was tot afstemming en samenwerking.

Begeleiding en aansturing

De begeleiding door het departement wordt door respondenten wisselend beoordeeld. Het departement heeft extra capaciteit ingezet om de uitvoering van het masterplan te begeleiden. Ook namen medewerkers op momenten deel aan activiteiten die in het kader van het actieplan werden georganiseerd. Naast enkele bilaterale contacten, was er een vast aanspreekpunt voor de samenwerkingsverbanden bij het departement. In het reguliere LOM overleg werd over de voortgang gesproken. Andere contacten betroffen de officiële schriftelijke contacten. De programmalijntrekkers hadden tevens contact met het departement over de voortgang.

De begeleiding van het project was een intensieve opgave voor het departement. Het departement heeft aantoonbaar geïnvesteerd in het realiseren van voldoende capaciteit hiervoor. Enkele respondenten twijfelen desondanks aan de betrokkenheid van het departement en geven aan dat zij soms de indruk hadden dat het louter 'symbolisch' was. Anderen geven aan dat zij juist het gevoel hadden dat het departement er oprecht en gedreven in zat. Enkele respondenten hadden meer senioriteit in de begeleiding op prijs gesteld.

Overgang naar tweede tranche

In de tweede helft van 2005 zijn de samenwerkingsverbanden gestart met de uitvoering van de gehonoreerde projecten. In korte tijd is veel in gang gezet en bereikt. Ook werd duidelijk welke projecten moeizamer liepen en wat terugkerende knelpunten waren. In maart 2006 vroeg het departement om een aangepast plan voor de tweede tranche. Ons beeld is dat na het enthousiasme en de vaart van de eerste tranche, de overgang naar de tweede tranche een stuk lastiger was. Er ontstond discussie tussen de samenwerkingsverbanden en het departement over het beschikbare budget: het ingediende plan kostte een veelvoud van het door het departement aangegeven beschikbare budget. Ook ontstond in deze periode discussie over de organisatorische en financiële organisatie van het project. Ondertussen werd de overeengekomen termijn

voor rapportages en afwikkeling met regelmaat overschreden. Enkele nieuwe projectvoorstellen werden afgewezen en het lukte niet goed om de voorstellen tijdig en adequaat aan te passen aan de gestelde voorwaarden. Ons beeld is dat het departement in deze fase relatief stevig heeft moeten sturen om de voortgang te bewerkstelligen. Ondertussen was duidelijk geworden hoe intensief het project was en hoeveel tijd en energie dit de samenwerkingsverbanden kostte.

Ook in 2006 en 2007 is goed werk verricht door de samenwerkingsverbanden en hebben de projecten resultaat opgeleverd. Terecht heeft het departement op een aantal momenten stevig gestuurd op voortgang. Ondanks de resultaten is onze indruk dat de overgang van eerste naar tweede tranche moeizaam is verlopen om allerlei redenen, zowel in de relatie samenwerkingsverbanden en departement als in de onderlinge samenwerking tussen de samenwerkingsverbanden. Er is ons inziens teveel tijd en energie gaan zitten in discussies en knelpunten en dit lijkt ten koste te zijn gegaan van het enthousiasme en uiteindelijk van de resultaten.

Gezamenlijke inhoudelijke ontwikkeling

Het masterplan is geboren vanuit een gevoel van urgentie en naar aanleiding van een verzoek van de Rijksoverheid. Alhoewel er in beperkte mate gezamenlijk is nagedacht over een probleemdiagnose en over eventuele oplossingen, was er wel een gedeeld gevoel van urgentie. Ook werd de noodzaak om de binding te versterken onderkend door alle partners. Echter, in de verdere ontwikkeling, uitvoering en bijsturing, was er weinig tot geen ruimte voor het gezamenlijk monitoren van de maatschappelijke ontwikkelingen en van de inhoudelijke ontwikkelingen op het gebied van binding en radicalisering. De contacten tussen het departement en de samenwerkingsverbanden, maar ook tussen de samenwerkingsverbanden onderling, betrof voornamelijk de voortgang van het project. Tussentijdse gezamenlijke evaluaties of besprekingen van relevante publicaties (IMES-rapport, AIVD-rapportages, RMO-rapport) vonden niet plaats. De oorspronkelijke probleemdiagnose is niet gezamenlijk herijkt. Het departement heeft bijgestuurd, onder meer in reactie op nieuwe inzichten (zoals het IMES onderzoek), maar deze inzichten zijn niet of beperkt onderling gedeeld.

De vele projecten hebben interessante inzichten en beelden opgeleverd. Het COT beschikt over een groot deel van verslagen van afzonderlijke bijeenkomsten en over rapportages op projectniveau. Naast voortgangsinformatie bieden deze stukken veel informatie over hoe de deelnemers denken/dachten over de situatie in Nederland, over de eigen situatie en over eventuele knelpunten en oplossingen. De informatie was nuttig voor het aanscherpen van de probleemanalyse, maar ook voor de beleidsvorming. De inzichten betroffen onder meer het onderwijs, de arbeidsmarkt, integratie, jeugdbeleid en andere onderwerpen. Deze ervaringen zijn relevant voor direct betrokken individuen. Ook zijn de grote lijnen opgenomen in de voortgangsrapportages aan het departement. De vraag is echter wel of deze informatie optimaal is benut. Respondenten geven aan dat er weinig tijd was tot inhoudelijk verdieping, zowel op het departement als bij de samenwerkingsverbanden. De voortgangsrapportages werden voornamelijk benut voor het monitoren van de voortgang. Onderliggende documenten zijn niet allemaal verstrekt aan het departement en zijn ook niet allemaal opgevraagd. Alhoewel individuele beleidsambtenaren de ervaringen met de projecten hebben meegenomen in de eigen activiteiten, is de mate waarin de beschikbare informatie is benut voor de beleidsvorming beperkt. Wel zijn ervaringen benut voor onder meer de vanuit WWI geïnitieerde krachtwijken- aanpak, zoals de meerwaarde van kleinschalige projecten op straat- of zelfs portiekniveau. Opvallend is wel dat de oorspronkelijke actielijn van wijkgerelateerde projecten niet is gehonoreerd. De belangrijkste verklaring voor het onderbenutten van de informatie is de schaarse tijd en capaciteit bij alle betrokkenen.

In de voortgangsrapportages en eindrapportages is aangegeven wat de resultaten en effecten zijn van de projecten. Ook is aangegeven wat de eventuele lessen en knelpunten zijn. Hiertoe is een vast format gebruikt. Dit zorgt ervoor dat de belangrijkste punten overzichtelijk kunnen worden weergegeven. Evaluaties van projecten betroffen met name interne evaluaties die zijn verwerkt in de voortgangsrapportages. Er hebben geen externe evaluaties plaatsgevonden.

In de voortgangsrapportage aan de Tweede Kamer is aangegeven door V&I dat er een brede evaluatiebijeenkomst heeft plaatsgevonden. Het COT heeft niet kunnen beschikken over nadere informatie over een dergelijke bijeenkomst.

Projectmatige lessen

Enkele LOM samenwerkingsverbanden hebben bilateraal ervaringen gedeeld over projecten en elkaar ook advies en tips gegeven over hoe een project uit te voeren. Wij hebben geen verslagen gezien van bijeenkomsten waarin expliciet ervaringen werden gedeeld en lessen werden benoemd met betrekking tot het organiseren en uitvoeren van activiteiten en projecten.

Het departement heeft lessen benoemd als het gaat om de vormgeving en uitvoering van een project als het masterplan. Deze lessen zijn onder meer benut bij het ontwikkelen en uitvoeren van projecten rond eerge relateerd geweld, samen met enkele van de LOM-samenwerkingsverbanden.

Masterplan en actieprogramma Forum

Het LOM-masterplan en het actieprogramma DRWS van Forum zijn voor een deel parallel ontwikkeld en uitgevoerd. Beide projecten zijn separaat begeleid door het departement. Beide projecten kenden eigen voortgangsrapportages en beschikkingen. Vanaf het begin heeft het departement gepleit voor het zoveel als mogelijk aansluiting zoeken tussen de samenwerkingsverbanden en Forum. In een aantal gevallen is dit ook nadrukkelijk als voorwaarde voor honorering benoemd, met name in de tweede tranche. Ook heeft het departement toegezegd een overleg te organiseren tussen het departement, Forum en de LOM-samenwerkingsverbanden.

Een dergelijke samenwerking en afstemming was ook nodig, zo gaven respondenten aan. Voor een succesvol project waren twee componenten nodig: 1) de doelgroep (deels bestaande uit de achterban) die bereikt moest worden en 2) toegang tot maatschappelijke organisaties en overheden met wie moest worden samengewerkt. De LOM samenwerkingsverbanden beschikten voornamelijk over een achterban (eerste component) en Forum over de institutionele contacten (tweede component). Toch is de samenwerking slechts beperkt tot stand gekomen. Voor enkele specifieke projecten geldt dat Forum en LOM-projecten zijn 'samengevoegd'. Ook heeft er tussen Forum en afzonderlijke LOM-organisaties samenwerking plaatsgevonden, vanwege goede onderlinge (persoonlijke) contacten. Over de gehele linie was de samenwerking niettemin beperkt. Er zijn geen ervaringen uitgewisseld tussentijds en er is ook niet gezamenlijk gesproken over relevante inhoudelijke ontwikkelingen. Voor zover wij hebben kunnen nagaan heeft de voorgenomen gezamenlijke bijeenkomst nooit plaatsgevonden. Wel zijn twee bijeenkomsten belegd op het ministerie waarin Forum en LOM-partners overlegd hebben gevoerd over taakverdeling.

De aangestelde coördinator bij WWI had mede tot taak om afstemming tussen Forum en de LOM-samenwerkingsverbanden tot stand te brengen. Ook in de voortgangsbespreking van DRWS heeft WWI aandacht gevraagd voor de aansluiting bij specifieke projecten van de LOM-samenwerkingsverbanden.

Aansluiting lokale aanpak

In de periode waarin het masterplan is ontwikkeld en uitgevoerd, hebben enkele gemeenten gewerkt aan een eigen actieprogramma of aan afzonderlijke projecten. Ook

tal van welzijnsinstellingen en scholen hebben eigen initiatieven genomen.⁶⁰ Er worden in de periode van 2005 tot en met 2006 regelmatig discussiebijeenkomsten en symposia georganiseerd. Verscheidene politiekorpsen werken aan eigen trainingen, met name gericht op het herkennen van radicalisering en het voorkomen van terrorisme. In de nota *Lokale en justitiële aanpak van radicalisme en radicalisering* pleit de minister van BZK voor een lokale aanpak van radicalisering met een centrale rol voor de gemeenten.⁶¹

Achteraf bezien stellen wij vast dat het LOM-masterplan en de geleidelijke ontwikkeling van de lokale aanpak (gemeentelijk en vanuit professionals) zich parallel hebben ontwikkeld. De gemeentelijke inspanningen, de inspanningen vanuit eerstelijns organisaties en de LOM inspanningen zijn nauwelijks samengekomen. Hierbij geldt dat elk van de betrokken instanties een eigen bewustwordingstraject en zoektocht door heeft gemaakt. Dit is deels onvermijdelijk. Ook de nationale overheid zocht naar een adequate aanpak, waaronder de wijze van ondersteunen van gemeenten en anderen. Echter, naarmate de ontwikkeling doorging, lag het meer voor de hand dat de LOM activiteiten en de ontwikkeling van de lokale aanpak meer nadrukkelijk werden verbonden. Dit is niet gebeurd. De externe communicatie over het masterplan was beperkt. Er zijn bijvoorbeeld geen brieven, flyers of kranten verspreid onder gemeenten. Dit terwijl het wel nadrukkelijk de bedoeling was om gemeenten en andere instanties te betrekken. Achteraf gezien zou een gerichte communicatiestrategie nuttig zijn geweest. Dit had het bereik, en met name het bereik van autochtonen en van potentiële samenwerkingspartners, kunnen vergroten.

Omgekeerd geldt ook dat het voor gemeenten die werkten aan een aanpak moeilijk was om gericht de ervaringen van elders, zoals van de LOM partners, aan te boren. Met het nieuwe kenniscentrum NUANSA wordt de beschikbare informatie gebundeld en beschikbaar voor iedereen.

Incidenteel raakte de werelden van de lokale aanpak en het masterplan elkaar wel nadrukkelijk. Tijdens een presentatie bij een bijeenkomst over de lokale aanpak eind 2005 geeft een vertegenwoordiger namens de LOM-samenwerkingsverbanden aan, hoe de aansluiting vanuit gemeenten gevonden kan worden:

- De gemeenten kunnen samenwerken met het LOM om bekendheid te geven aan de uitvoering van de projecten in de eigen gemeente;
- De gemeenten kunnen instellingen uit de eigen infrastructuur materieel ondersteunen om combinatieprojecten mogelijk te maken met het LOM;
- De gemeenten kunnen eigen wensen voor projecten tegen radicalisering en bevordering binding neerleggen bij het LOM voor ontwikkeling en uitvoering en deze mede financieren;
- De gemeenten kunnen de uitkomsten van de LOM projecten (good practices) overnemen en deze inbedden in haar regulier en nieuw beleid;
- De gemeenten kunnen naast materiële ook andere voorwaardenscheppende maatregelen treffen om de LOM projecten mogelijk te maken. Bijvoorbeeld het stadhuis beschikbaar stellen voor bepaalde bijeenkomsten zoals de gemeente Zoetermeer doet voor het houden van een Islam conferentie;
- De gemeenten kunnen hun diensten de opdracht geven om ook een inhoudelijke bijdrage te leveren aan de uitvoering van de LOM projecten;
- De gemeenten kunnen meewerken om ruimte binnen de eigen organisatie beschikbaar te stellen om de doelstellingen van de projecten te doen halen. Bijvoorbeeld het scheppen van stageplaatsen voor allochtone jongeren binnen de eigen organisatie;
- De gemeenten kunnen ook participeren in de speciale LOM overleggen (de zogeheten integratieraden) met de minister van Integratie en vreemdelingen zaken.

⁶⁰ Zie onder meer COT, *Van ogen en oren naar het hart van de aanpak: de rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering*, 2008.

⁶¹ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Lokale en justitiële aanpak van radicalisme en radicalisering*, Den Haag, september 2005.

Samenwerkingspartners

In de ontwikkeling en uitvoering van projecten hebben de LOM-samenwerkingsverbanden samengewerkt met tal van organisaties. Enkele tientallen instanties zijn betrokken, van musea tot gemeenten en scholen. Ook werknemers- en werkgeversorganisaties en sportorganisaties zijn betrokken. Het welzijnswerk is in mindere mate betrokken. Dit geldt ook voor partners als de politie. Dit laatste kon juist interessant zijn in verband met eventuele vooroordelen over de rol van de politie en beelden van discriminatie. In veel gevallen waren de contacten tijdelijk, maar desondanks is op deze wijze wel gewerkt aan het versterken van de bewustwording.

In enkele projecten zijn actief deskundigen geraadpleegd en soms ingezet als spreker, trainer of begeleider.

De externe communicatie over de projecten was beperkt. Wel is gebruik gemaakt van aankondigingen op internet, flyers in enkele gevallen en brieven die zijn verstuurd aan mogelijk geïnteresseerde partners (zie ook borging). In enkele gevallen is aandacht vanuit de media geweest voor projecten.

Succesfactoren projecten

Op basis van de analyse van de uitgevoerde projecten, constateren wij dat de volgende factoren hebben bijgedragen aan het welslagen van projecten:

- De specifieke benadering van de eigen achterban op een wijze die aanspreekt bij die achterban.
- Het soms bewust scheiden van doelgroepen en het gericht aanspreken van een groep (bijvoorbeeld Turken en Marokkanen niet samen benaderen als islamieten, daarvoor zijn er te grote onderlinge verschillen).
- Het benutten van de goede contacten van aangesloten minderhedenorganisaties voor het gericht benaderen van de doelgroep (zoals SMN als het gaat om het benaderen van jongeren voor een project tegen radicalisering).
- Het gericht opbouwen en voorbereiden van een project: eerst inventariseren van behoeften/situatie (interviewrondes, expertmeeting etc) en dan een methode ontwikkelen, toepassen en aanpassen.
- Het werken met projecten gericht op het vergroten van binding waarbij door de deelnemers vanuit verschillende bevolkingsgroepen wordt toegewerkt naar een gezamenlijk succes (zoals rappen bij jongeren en ouderen samen op weg, of spontane aanvulling WOII tentoonstelling, of dvd maken met leerlingen). De impact van de positieve ervaring is daarmee groter.
- Het geleidelijk aan, onder meer door gerichte sturing van het departement, afstappen van het organiseren van eenmalige discussiebijeenkomsten. Deze bijeenkomsten blijven vaak oppervlakkig qua inhoud en verzanden niet zelden in 'debatteerwedstrijdjes'.
- Het gericht investeren in projecten levert resultaat op. Dit betreft zowel de investering in mensen, in vertrouwen, in tijd en in financiële randvoorwaarden.
- Getoonde creativiteit, bijvoorbeeld in het bereiken van de doelgroep (zoals bij het IOC project ouderparticipatie: het benaderen van ouders via Chinese weekendscholen en niet via de Nederlandse docenten).

Borging

De mogelijkheden om borging van opgedane kennis en inzichten te realiseren zijn niet optimaal benut. Sommige LOM-partners gaven aan als organisatie zelf over te weinig financiële en organisatorische capaciteit te beschikken om de beschikbare kennis actief te verspreiden. Hier zijn in een aantal gevallen zeker pogingen toe gedaan, bijvoorbeeld het versturen van lespakketten richting onderwijsinstellingen. Ook de continuering van projecten bleek complex, mede vanwege beperkte eigen financiële middelen. De beëindiging van de subsidie betekende daarmee veelal de stopzetting van projecten. Opgemerkt moet worden dat beide aspecten (kennisborging- en verspreiding en voortzetting van waardevolle projecten) niet tot de directe verantwoordelijkheid van de LOM-partners behoort. Van origine zijn zij immers inspraakorganen.

Niet geheel duidelijk is of de LOM-samenwerkingsverbanden vanuit het ministerie zijn geconsulteerd in de aanloop naar de ontwikkeling van het actieplan Polarisation en radicalisering 2007-2011. In dit actieplan wordt echter niet ingegaan op de opgedane ervaringen met en binnen het LOM-masterplan. Wel roepen de LOM samenwerkingsverbanden in een gesprek⁶² de minister van WWI op, de ervaringen met het masterplan te benutten in het krachtwijkenbeleid. Met name het belang van structurele contacten (in plaats van incidentele ontmoetingen) voor bevordering van de sociale cohesie wordt onderstreept. Van een verdere actie naar aanleiding hiervan is ons niets bekend.

Niet alle projecten zijn geëvalueerd. Er was geen standaard werkwijze of opzet wat betreft de evaluatie van projecten. Slechts in enkele gevallen is bijvoorbeeld aan deelnemers gevraagd hoe zij het desbetreffende project beoordeelden.

De geplande gezamenlijk eindconferentie ter afsluiting van het LOM-masterplan is (vooralsnog) niet gerealiseerd. Dit wordt betreurd door de samenwerkingsverbanden omdat het uitvoeringstraject, waaraan in 2004 gezamenlijk werd begonnen, zodoende nooit tot een gezamenlijke einde is gebracht.

De met het masterplan en met DRWS opgedane inzichten binnen WWI zijn beperkt geborgd, zo is onze indruk. Er zijn veel nieuwe medewerkers die weinig tot geen kennis hebben van de trajecten die in het kader van de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid zijn uitgevoerd. De vele verslagen en andere inhoudelijke producten zijn niet makkelijk toegankelijk of beschikbaar.

---

⁶² Gespreksnotitie Wijkverbetering en Integratiebeleid. Datum onbekend.

4. Overkoepelende bevindingen en ruimte voor versterking

4.1 Inleiding

In dit afsluitende hoofdstuk presenteren wij onze overkoepelende bevindingen. Vervolgens geven wij aan wat ons inziens de resultaten van de inspanningen zijn geweest en welke good practices en succesfactoren kunnen worden geïdentificeerd.

Wij geven tevens aan waar ons inziens ruimte zit voor versterking. De bevindingen moeten worden gezien tegen de achtergrond van het experimentele karakter van de beide actieprogramma's (LOM en Forum). Zoals ook blijkt uit de toelichting in eerdere hoofdstukken, waren er bij de start van de aanpak nog veel onbeantwoorde vragen. De actieprogramma's maakten deel uit van het eerste antwoord op een nog relatief onbekend probleem: radicalisering.

4.2 Overzicht uitgevoerde projecten

In totaal zijn 45 projecten (ten dele of geheel) uitgevoerd in het kader van de beide actieprogramma's, inclusief enkele hieraan gerelateerde projecten van Forum. De meeste projecten bestonden uit meerdere deelprojecten.⁶³

Forum	LOM-samenwerkingsverbanden
1. Project Nieuwland	1. Jongeren en ouderen samen op weg/Landelijke bijeenkomsten cultureel erfgoed
2. Uitwisselingsprogramma tussen middelbare scholieren en studenten	2. Jongerenconferentie
3. Leergang Islam en Moderniteit	3. Voorlichting via Websites
4. Vrouwenmoskee	4. Mediadebat met opinieleiders
5. Moskeebezoeken*	5. Bijeenkomsten tegen radicalisering/ Tegengaan radicalisering door versterking eigen identiteit
6. Expertmeeting radicalisering	6. Conferentie Politieke Islam
7. Persoonlijke coaching voor leiderschap	7. Studiedagen Imams
8. Training debat en dialoog	8. Tweede Wereldoorlog in de West/Gezamenlijke geschiedenis
9. Summer school	9. Viering 5 mei – Dag van de vrijheid
10. Netwerken Veiligheid en Sociale Cohesie**	10. Zomerschool
11. Project BrugOver: Inter-generatiele gesprekken	11. Voorlichting VMBO scholen
12. Stimuleringsfonds voor burgerinitiatieven	12. Stimulering ouderparticipatie
13. Campagne Zelfbeelden (of 'Jouw identiteit, mijn identiteit')	13. Succesvolle rolmodellen
14. Vrouwensalon	14. Waarden en normen in de opvoeding
15. Servicecentrum Integratie*	15. Koranschool
16. Model-masterclass voor lokale bestuurders	16. Stageplaatsen en stagemarkten
17. Deskundigheidsbevordering voor professionals	17. Arbeidsmarkt: gescheiden netwerken tot elkaar brengen
18. Werkconferentie lokaal islambeleid	18. Netwerk hoogopgeleide vluchtelingen
19. Publicaties 'Islam in zakformaat'	19. Kadertraining bestuurders/ Effectief persoonlijk leiderschapstraining jongeren
20. Ontwikkelingen in de islambeleving van jongeren***	20. Regionale werkbijeenkomsten
21. Pedagogiek in de moskee	21. Leven in vrijheid
22. Kennisdossier moskeebouw	
De politieke islam verklaard	
'Peerprojecten islam, identiteit en ethiek'	

⁶³ * Dit project is gerelateerd aan DRWS, maar vormt hier geen onderdeel ervan.

** Het Netwerk Sociale Cohesie (NSC) werd aanvankelijk als apart project opgezet. Later is het NSC ondergebracht binnen DRWS.

*** De eerste monitor was niet ondergebracht binnen DRWS. De tweede en derde monitor zijn onderdeel van DRWS.

4.3 Overkoepelende bevindingen

Op basis van de evaluatie komen wij tot de volgende overkoepelende bevindingen:

1. Beide actieprogramma's hadden deels een experimenteel karakter. Er heeft tussentijdse sturing plaatsgevonden, maar het is beperkt gelukt om, in de overgang tussen de eerste en tweede tranche, nieuwe inhoudelijke inzichten mee te nemen. Dit is wel gebeurd in het nieuwe werkprogramma van Forum.
2. De beide actieprogramma's hebben goede resultaten opgeleverd (zie onder). In totaal zijn ten minste 15.000 mensen direct bereikt en vele tienduizenden mensen zijn indirect bereikt. Er is geen totaaloverzicht van resultaten bijgehouden door WWI. Het kostte ons veel moeite om – achteraf – dit overzicht te creëren.
3. De effecten van beide programma's zijn moeilijk meetbaar, maar het is aannemelijk dat op enige schaal effecten zijn behaald:
  - De bewustwording bij de achterban van de LOM-samenwerkingsverbanden is vergroot;
  - er is sprake van verdere activering en emancipatie van de achterban van de LOM-samenwerkingsverbanden;
  - er is kennis gedeeld en er is zijn inzichten opgedaan. De onderzoeken hebben bijgedragen aan het vergroten van het inzicht in de onderliggende problematiek;
  - Het is aannemelijk dat de weerbaarheid van een deel van de deelnemers aan de activiteiten is vergroot;
  - De bijdrage aan het vergroten van de binding tussen bevolkingsgroepen lijkt beperkt omdat niet duidelijk is in hoeverre mensen met negatiever beelden over andere bevolkingsgroepen zijn bereikt. Het betreft eerder de binding van minderheden met de Nederlandse samenleving;
  - Bij enkele personen zal ook de vatbaarheid voor radicalisering zijn verkleind of zelfs sprake zijn van het stoppen van een beginstadium van radicalisering.
4. WWI heeft nadrukkelijk gezorgd voor sturing en keuzes op hoofdlijnen. Ook zijn steeds expliciete criteria gehanteerd voor honorering (zie specifieke bevindingen LOM).
5. De mate van vernieuwing in de tweede tranche is beperkt. Het betreft met name het continueren van reeds gestarte projecten. Wel zijn enkele projecten afgerond in de eerste tranche en zijn andere voorstellen (van de LOM-samenwerkingsverbanden) niet gehonoreerd. Doordat de tweede tranche zowel 2006 als 2007 betrof zijn nieuwe inzichten uit 2006 maar beperkt verwerkt.
6. Het is slechts beperkt gelukt om tot samenwerking tussen Forum en de LOM-samenwerkingspartners te komen. Ook zijn geen lessen uitgewisseld tussen Forum en de LOM-samenwerkingsverbanden, noch tussentijds, noch aan het slot. Binnen enkele projecten is wel samengewerkt.
7. De eindevaluatie heeft te lang op zich laten wachten. Het kostte respondenten soms moeite om de ervaringen terug te halen. Tegelijkertijd waren de respondenten zonder uitzondering blij dat er alsnog een eindevaluatie werd uitgevoerd.
8. De borging is deels gerealiseerd door middel van het vastleggen van ervaringen in publicaties of bijvoorbeeld in gecreëerde netwerken. Het is onduidelijk in hoeverre beleidsmatige borging heeft plaatsgevonden. In de integratienota 2007-2011 is weinig terug te vinden van eventueel geleerde lessen vanuit beide actieprogramma's.

Specifieke aanvullende bevindingen per actieprogramma

Forum: Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving

1. Forum heeft vanaf de start gewerkt op basis van een eigen probleemanalyse. Deze analyse bood houvast in de vormgeving en uitwerking van de verschillende projecten.
2. Forum heeft actief beschikbare kennis (publicaties e.d.) en geplande en ontplooid activiteiten verspreid onder betrokken ambtenaren en bestuurders, bijvoorbeeld via het Servicecentrum Integratie. Ook zijn de opgedane kennis en inzichten meegenomen in het nieuwe actieprogramma Democratische Rechtsorde, Maatschappelijke Betrokkenheid.

LOM: Niet naast elkaar, maar met elkaar

1. Er is met grote inzet door velen gewerkt aan de uitvoering en ondanks enkele knelpunten is er relatief veel bereikt (zie verder onder 4.4 Resultaten). De LOM-samenwerkingsverbanden zijn hierin teveel door het departement als één organisatie gezien en behandeld. Er was onvoldoende oog voor de benodigde pluriformiteit, zowel financieel als qua doelstellingen.
2. De samenwerking tussen de LOM-samenwerkingsverbanden verliep op momenten stroef. Het is beperkt gelukt om tot gezamenlijke projecten te komen. De 'eigen' projecten hebben in het algemeen het gewenste resultaat opgeleverd.
3. De overgang naar de tweede tranche van het LOM-actieplan is niet soepel verlopen waardoor het accent te veel kwam te liggen op procedures, financiële afwikkeling en discussie over de organisatiestructuur voor de uitvoering. Het departement heeft niet slagvaardig gereageerd en heeft de afstemming te veel bij de partners zelf laten liggen daar waar bijvoorbeeld een tussentijdse evaluatie had kunnen helpen.
4. V&I had weinig tijd en capaciteit beschikbaar om zelf en met de uitvoeringpartners samen te investeren in inhoudelijke analyse en/of bijsturing. Onderliggende verslagen en rapportages zijn onvoldoende benut voor de eigen gedachtevorming en beleidsvorming.
5. De communicatie vanuit het departement over subsidievoorwaarden en criteria voor honorering van activiteiten met de LOM-samenwerkingsverbanden verliep niet altijd goed: de partners werden onvoldoende 'meegenomen' in de ontwikkeling.
6. Binnen het LOM- masterplan is niet gewerkt met een gezamenlijke probleemdiagnose. Hierdoor zijn bepaalde kernbegrippen onduidelijk gebleven. Het houvast bij het ontwikkelen en uitvoeren van projecten was hierdoor beperkt.
7. Binnen het masterplan lag het zwaartepunt bij projecten gericht op het vergroten van de maatschappelijke binding. Het tegengaan van radicalisering is vormgegeven binnen enkele specifieke activiteiten.
8. Tot slot heeft een verdere organisatorische en bestuurlijke professionalisering plaatsgevonden van organisaties binnen het LOM en verbetering van contactrelaties met de verschillende achterbannen.

4.4 Resultaten

Binnen de kaders van DRWS is veel bereikt. Het actieprogramma heeft de volgende resultaten gehad (zie ook deel II van de rapportage: fact sheets per project):

- Er is meer inzicht ontstaan in succesfactoren van projecten gericht op het tegengaan van radicalisering en polarisatie.
- Er zijn enkele duizenden mensen direct bereikt met de uitgevoerde projecten. Het gaat dan om het actief participeren in de projecten. Enkele tienduizenden hebben kennis kunnen nemen van de opbrengsten van de projecten, met name door middel van de vele publicaties en de informatie op websites.
- Deelnemers aan projecten hebben hun frustraties, boosheid en eventuele zorg kunnen uiten (kanaliseringsfunctie).
- Enkele tientallen jongeren zijn meer intensief begeleid en getraind en er zijn peer education projecten opgezet.

- Enkele honderden ambtenaren, professionals (welzijnswerk, politie, justitiële jeugdpartners) en bestuurders hebben masterclasses gevolgd en/of deelgenomen aan expert meetings.
- Er is meer inzicht ontstaan in de belevingswereld van jonge moslims in Nederland, met name door middel van de uitgevoerde belevingsonderzoeken.
- Er zijn honderden vrouwen bereikt die eerder moeilijk te bereiken waren. Projecten als de vrouwenmoskee en vrouwensalon hebben laten zien dat deze groep wel bereikbaar is en ook bereid is om actief deel te nemen en de eigen stem te laten horen.
- Er zijn tal van organisaties betrokken bij de projecten, waaronder enkele tientallen scholen voor voortgezet onderwijs.
- Er is ook internationale kennis en ervaring naar Nederland gehaald. In de summer schools zijn internationale experts ingeschakeld om met de jongeren in gesprek en discussie te gaan.
- Er is een ruim aanbod aan onderzoeksrapporten, methodieken handboeken en inhoudelijke publicaties gerealiseerd, als onderdeel van DRWS. Deze resultaten zijn beschikbaar voor een ieder die werkt aan of denkt over het opstarten van vergelijkbare projecten.
- Er heeft kennisoverdracht plaatsgevonden richting direct betrokken ambtenaren. Ook is bijgedragen aan de netwerkvorming van WWI.
- Ook is een bijdrage geleverd rond het beperken van (mogelijke) maatschappelijke onrust rond de aankondiging en het vertonen van de film Fitna.

De opgave was niet eenvoudig, maar desondanks hebben de LOM-samenwerkingsverbanden veel bereikt:

- Er zijn enkele duizenden mensen direct bereikt met de georganiseerde activiteiten. Een grotere groep is indirect bereikt. Er zijn zowel ouderen, jongeren als ook kinderen bereikt.
- Er zijn heel verschillende type activiteiten georganiseerd waardoor veel ervaring is opgedaan en zicht is ontstaan op wat werkt en wat niet.
- Er is gewerkt met relatief beperkte middelen.
- Vooral op het gebied van binding is veel in gang gezet.
- Er zijn netwerken gestart en stageplaatsen gerealiseerd.
- Mensen geactiveerd/geënthousiasmeerd.
- Er is een bijdrage geleverd aan de bewustwording over en het bespreekbaar maken van gevoelige maatschappelijke thema's, zowel binnen de verschillende achterbannen als daarbuiten (publicitaire aandacht).
- De projecten hebben een kanaliseringfunctie gehad: mensen konden zich uitten, onderwerpen zijn bespreekbaar gemaakt.
- Er is veel materiaal ontwikkeld dat ook anderen kunnen benutten: dvd's, boekjes, methodieken.
- Enkele meer kwetsbare jongeren zijn bereikt, waarmee een bijdrage is geleverd aan het verkleinen van de vatbaarheid voor radicalisering en in een enkel geval mogelijk de-radicalisering.
- Het project heeft bijgedragen aan de verdere organisatorische en bestuurlijke professionalisering van de LOM-samenwerkingsverbanden.
- Er is een waardevolle bijdrage geleverd aan een verdere emancipatie en weerbaarheid binnen de verschillende achterbannen. Dit effect zou zichtbaar zijn in de ontspannen reactie binnen de verschillende minderhedenpopulaties op gebeurtenissen met potentieel maatschappelijke consequenties, zoals recentelijk de film Fitna.

4.5 Succesfactoren

De belangrijkste succes factoren van DRWS van Forum waren:

- Een stevige probleemanalyse en analyse van oplossingen als basis. Op deze wijze kon steeds gericht worden nagegaan/getoetst of en zo ja hoe, eventuele projecten konden bijdragen aan een oplossing voor geconstateerde problemen. De eigen analyse gaf houvast, zowel in de ontwikkeling als in de uitvoering.
- De combinatie van projecten. Het zijn niet de afzonderlijke projecten, maar het totaal, dat uiteindelijk kan zorgen voor het grootste resultaat en effect.
- De samenwerking met externe deskundigen: IMES, Clingendael, Verweij Jonker, internationale deskundigen.
- Het continu ook onderling en met externe deskundigen aanscherpen van de eigen probleemanalyse.
- Het kunnen vertrouwen op signalen van tal van personen in de samenleving die hun zorgen deelden met Forum.
- Het gericht benaderen van jongeren die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).
- Het kunnen aanscherpen van projecten die zelf bezig waren met het geloof en met de eigen plaats in de samenleving (summerschools).

Bemoeilijkende factoren waren:

- Het aansluiten bij de gemeenten verliep niet altijd soepel. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te geven, waaronder het nog prille karakter van de lokale aanpak van radicalisering en het ontbreken van vaste aanspreekpunten binnen de lokale overheidsinstellingen.
- Het bereiken van orthodoxe jongeren en jongeren met een mogelijk grotere vatbaarheid bleek moeilijk.
- De communicatie met WWI en met enkele van de gemeenten kon beter en op momenten meer tijdig.

De belangrijkste succesfactoren van het LOM-masterplan waren:

- De specifieke benadering van de eigen achterban op een wijze die aanspreekt bij die achterban.
- Het soms bewust scheiden van doelgroepen en het gericht aanspreken van een groep (bijvoorbeeld Turken en Marokkanen niet samen benaderen als islamieten, daarvoor zijn er te grote onderlinge verschillen).
- Het benutten van de goede contacten van aangesloten minderhedenorganisaties voor het gericht benaderen van de doelgroep (zoals SMN als het gaat om het benaderen van jongeren voor een project tegen radicalisering).
- Het gericht opbouwen en voorbereiden van een project: eerst inventariseren van behoeften/situatie (interviewrondes, expertmeeting etc) en dan een methode ontwikkelen, toepassen en aanpassen.
- Het werken met projecten gericht op het vergroten van binding waarbij door de deelnemers vanuit verschillende bevolkingsgroepen wordt toegewerkt naar een gezamenlijk succes (zoals rappen bij jongeren en ouderen samen op weg, of spontane aanvulling WOII tentoonstelling, of dvd maken met leerlingen). De impact van de positieve ervaring is daarmee groter.

- Het geleidelijk aan, onder meer door gerichte sturing van het departement, afstappen van het organiseren van eenmalige discussiebijeenkomsten. Deze bijeenkomsten blijven vaak oppervlakkig qua inhoud en verzanden niet zelden in 'debatteerwedstrijdjes'.
- Het gericht investeren in projecten levert resultaat op. Dit betreft zowel de investering in mensen, in vertrouwen, in tijd en in financiële randvoorwaarden.
- Getoonde creativiteit, bijvoorbeeld in het bereiken van de doelgroep (zoals bij het IOC project ouderparticipatie: het benaderen van ouders via Chinese weekendscholen en niet via de Nederlandse docenten).

Bemoeilijkende factoren waren:

- De onderlinge samenwerking verliep niet altijd soepel.
- Het bereiken van autochtonen was moeilijk, soms qua organisatie soms ook qua bereidwilligheid van autochtonen.
- Het gezamenlijk tussentijds leren vond nagenoeg niet plaats.
- Er was onduidelijkheid in de communicatie vanuit en met het departement over belangrijke keuzes in het project.

4.6 Good practices

Er zijn waardevolle ervaringen opgedaan met de uitvoering van de DRWS en met de masterplan projecten. Enkele projecten bleken niet succesvol, terwijl andere projecten succesvoller waren dan gedacht. Ons inziens zijn de good practices met name die projecten die resulteren in een intensief contact met jongeren of ouderen waaraan zij zelf actief moeten deelnemen. De discussies en debatten waren waardevol als het ging om het vergroten van de bewustwording, het uiten van emoties en het benoemen van zorgen, maar die stap is inmiddels gezet. Ook onderzoek is en blijft waardevol, maar meer als randvoorwaarde.

Good practices zijn:

- De intensieve coaching en begeleiding van jongeren (stage, peer education, zowel Forum als LOM).
- De 4/5 mei projecten (omdat dit het mogelijk maakt om grote groepen jongeren bewust te maken van de geschiedenis).
- De summerschool van Forum (omdat hiermee jongeren direct voor hen relevante vragen en beelden kunnen uitwisselen en deskundigen kunnen raadplegen in een veilige omgeving)
- De zomerschool van het LOM (in de oorspronkelijke opzet).
- De vrouwenmoskee en vrouwensalon (omdat hiermee een moeilijk bereikbare groep wordt bereikt).
- Intergenerationele gesprekken en ouderparticipatie (feitelijk opvoedondersteuning op het grensvlak tussen thuis en school) (omdat hiermee belangrijke onderliggende vraagstukken worden blootgelegd en bij wordt gedragen aan het verkleinen van de vatbaarheid voor radicalisering).
- Kennisoverdracht en -uitwisseling tussen deskundigen en lokaal bestuur in de vorm van masterclasses.
- Projecten die zich richten op het samenbrengen van de jongere en oudere generatie zijn een good practice (LOM, Forum-project BrugOver) omdat uit onderzoeken blijkt dat xenofobie ook bij ouderen voorkomt. Positieve ervaringen kunnen negatieve beelden doorbreken of nuanceren. Aandachtspunt is wel dat gezocht wordt naar ouderen die negatief denken over minderheden.
- Belevingsonderzoek jonge moslims zoals uitgevoerd door Forum (omdat dit aanscherping en bijsturing mogelijk maakt in reactie op ontwikkelingen bij een deel van de doelgroep).
- Training Korandocenten (omdat dit aantoonde dat het mogelijk was om deze groep te bereiken, daar waar deze groep eerder voor beleidsmakers onzichtbaar was en onbereikbaar leek).

4.7 Ruimte voor versterking

Op basis van de uitgevoerde evaluatie komen wij tot de volgende mogelijkheden voor verdere versterking van het beleid en van de wijze waarop met projecten wordt omgegaan.

Beleidsmatig

1. Kom intern binnen WWI tot een gezamenlijke, actuele en geëxpliciteerde analyse van de problematiek rond polarisatie en radicalisering: wat speelt er in de samenleving en hoe kan WWI bijdragen aan een oplossing? Zorg voor een periodieke herijking van deze analyse.
2. Kom alsnog tot een definitie van binding die wordt benut als kader voor beleid. Geef aan of het gaat om de binding van minderheden met de samenleving, of om binding tussen bevolkingsgroepen, of beiden. Geef ook aan in hoeverre het onderdeel van het beleid is, om polarisatie tegen te gaan. Dit gaat verder dan het vergroten van binding.
3. Voorkom het te snel uitbreiden van de doelgroep van activiteiten naar allochtoon en autochtoon. Creëer ruimte voor specifieke projecten gericht op autochtonen, mede gebaseerd op de vragen en zorgen die bij hen leven. Houd hier rekening mee bij het zoeken van samenwerkingspartners: deze moeten passen bij de doelgroep en hen ook kunnen bereiken.
4. Zorg voor een steviger koppeling met het stimuleren en ontwikkelen van de lokale aanpak: sluit gemeenten aan en werk actief aan het betrekken van trekkersgemeenten, BZK en de VNG. Lokale ervaringen hebben een directe relatie met nationale vraagstukken rond de interpretatie van de scheiding van kerk en staat, het omgaan met salafisme (en breder orthodoxie), de opleiding van professionals, etc. Werk de in de nota Zorg dat je erbij hoort! aangekondigde intensivering en structurele inbedding in het lokale beleid verder uit en communiceer dit richting beoogde partners.
5. Benut zowel de procesmatige als inhoudelijke lessen bij de verdere ontwikkeling van de wijkaanpak.
6. Draag zorg voor een expliciete en intensieve interdepartementale kennisuitwisseling met die departementen op wiens beleidsterrein de projecten direct betrekking hebben. Informeer hen gericht over de resultaten van (deel)projecten en stimuleer de directe input van deze departementen in projecten. Een voorbeeld hiervan betreft het delen van de ervaringen met de aan opvoeding gerelateerde projecten, met diegenen die werken aan de verdere ontwikkeling van Centra voor Jeugd en Gezin.
7. Stel de opbrengsten van deze evaluatie (rapportage en fact sheets) beschikbaar op de websites van de LOM-partners, het Expertisecentrum Religie en Samenleving (Res) van Forum en NUANSA. Zorg ervoor dat de ontwikkelde methodieken en opgestelde publicaties bereikbaar en beschikbaar zijn via dergelijke websites.

Projectmatig

8. Besteed in grotere projecten met externe partners zoals Forum en een of meerdere LOM-samenwerkingsverbanden specifiek aandacht aan het ook met hen doordenken en bespreken van de problemdiagnose.
9. Zorg ervoor dat relevante nieuwe inzichten uit onderzoeken, politieke debatten en de actualiteit, expliciet worden besproken met uitvoeringspartners op relevante projecten. Expliciteer de wijze waarop deze inzichten al dan niet worden vertaald in aanscherping of bijsturing van projecten. Stel dit als voorwaarde in de subsidiebeschikking aan derden.
10. Voorkom een verzakelijking van de aansturing van projecten met derden. Zorg ervoor dat er voldoende tijd en capaciteit is om kennis te nemen van de resultaten en effecten van deze projecten. Zorg voor voldoende capaciteit om tijd te vinden en te houden voor periodieke inhoudelijke reflectie intern.

11. Investeer bij het werken met meerdere partners in pluriformiteit: zorg ervoor dat de aanpak, financiering en ook inhoudelijke accenten passend zijn voor de betrokken organisaties. Durf problemen te benoemen en deze ook gericht te agenderen bij het desbetreffende LOM-samenwerkingsverband.
12. Vermijd in de samenwerking met de LOM-samenwerkingsverbanden, het creëren van extra coördinatie lagen, zoals programmalijntrekkers. Doe direct zaken met elk van de betrokken samenwerkingsverbanden en spreek het bestuur van de samenwerkingsverbanden aan op de gewenste afstemming en samenhang. Investeer in stevige externe begeleiding.
13. Combineer grote projecten met een passende communicatiestrategie. Onderscheid in deze strategie specifieke doelstellingen, doelgroepen en op doelgroepen afgestemde communicatiekanalen en communicatieboodschappen.
14. Koppel waar mogelijk de uitvoering van projecten aan gericht onderzoek dat dient als input voor de projecten en dat dient als meting van resultaten en effecten (waar mogelijk).
15. Draag zorg voor tussentijdse externe evaluaties in aanvulling op intern uitgevoerde evaluaties van projecten.
16. Kom vanuit het ministerie alsnog tot een gezamenlijke afsluiting van de uitvoering van het LOM-masterplan en de afsluiting van DRWS.⁶⁴ Een mogelijkheid hiertoe is het organiseren van een slotconferentie. Benut deze afsluiting om aansluiting te zoeken bij de lokale aanpak (van gemeenten, scholen, welzijnsorganisaties etc.) en om eerder betrokken partners opnieuw te wijzen op het belang van het bijdragen aan de binding en aan het tegengaan van radicalisering.

Wij constateren dat een deel van de eigen ervaringen en leerpunten inmiddels door WWI zijn toegepast in het kader van de regeling *Ruimte voor contact* (strakkere kaders, best practices toegankelijk maken, website, en dergelijke) en ook in het project rond het tegengaan van eengerelateerd geweld (beperkt aantal betrokken LOM samenwerkingsverbanden, communicatie over het project extern en dergelijke).

---

⁶⁴ Forum heeft in mei 2007 reeds een eigen afsluitende conferentie georganiseerd.

Bijlage 1 Evaluatievragen

1. Wat waren de doelstellingen van de projecten?
2. Welke veranderingen werden beoogd in gedrag, opvattingen en houding van de doelgroep?
3. Zijn de doelstellingen in de loop van de tijd verschoven?
4. Hoe zijn de programma's verlopen?
5. Hoe doelmatig en transparant was het proces waarbij de programma's tot stand zijn gekomen?
6. Welke succes- en knelpunten zijn ervaren?
7. Zijn er nieuwe aspecten aan de uitvoering toegevoegd die niet in het beleidskader waren opgenomen?
8. Welke activiteiten zijn ondernomen?
9. Wat is de aard (inhoud), vorm, intensiteit/frequentie, kwaliteit en het bereik van deze activiteiten geweest?
10. Waren de juiste materiële en andere randvoorwaarden aanwezig?
11. Is gezorgd voor een zo breed mogelijke uitstraling van de activiteiten (communicatiestrategie)?
12. Welke doelgroepen zijn bereikt (type en omvang)?
13. Is wat betreft het bereik van de doelgroepen voldaan aan de in de beschikking gestelde voorwaarden?
14. Voldoen de keuzes voor de projecten aan de doelstellingen van het beleid zoals die in de nota zijn geformuleerd?
15. Wat zijn 'good practices'?
16. Zijn er projecten aan te wijzen die zeker niet herhaald dienen te worden?
17. Welke concrete verbeterpunten voor toekomstig beleid zijn er aan te geven?
18. Hoe is samengewerkt tussen de partners, met het departement en met andere partners (gemeenten, maatschappelijke instellingen)?
19. Is wat betreft de samenwerking voldaan aan de in de beschikking gestelde voorwaarden?
20. In hoeverre is het mogelijk de resultaten en effecten van de activiteiten te bepalen? Zijn er veranderingen in gedrag, opvattingen en houding waarneembaar?
21. Hoe beoordelen betrokkenen het effect van de activiteiten zelf?
22. Is rekening gehouden met in de beschikking gestelde criteria ten aanzien van borging?
23. Is actief gezocht naar de follow-up in andere projecten en naar inbedding in reeds lopen beleid van lokale overheden en/of andere instellingen?
24. In hoeverre hebben de uitgevoerde programma's de zelforganisaties geholpen bij hun emancipatieproces?
25. Hebben ze de achterban door middel van deze projecten kunnen activeren?
26. Is de achterban meer betrokken geraakt bij desbetreffende zelforganisatie?
27. Zijn de zelforganisaties in staat gebleken om de juiste mensen in te zetten op de juiste plek?

Bijlage 2 Toelichting ontwikkelingen integratiebeleid tot aan de nota

In deze bijlage gaan wij nader in op enkele onderwerpen die van belang zijn als context bij het masterplan en het actieprogramma van Forum. Achtereenvolgens gaan wij in op maatschappelijke ontwikkelingen en het integratiebeleid in de periode 2000 – 2004 en op de ontwikkelingen rond het tegengaan van radicalisering tot aan het verschijnen van het masterplan en het actieplan.

2000-2004: Integratiebeleid voorzichtig in beweging

De nota Weerbaarheid en Integratiebeleid markeert een belangrijk moment in het integratiebeleid. In de nota zijn inzichten verwerkt die geleidelijk aan zijn opgedaan in de periode van 2000 tot en met eind 2004. In deze periode is het denken over en het integratiebeleid zelf geleidelijk aan gewijzigd. Dit onder invloed van maatschappelijke veranderingen en onder invloed van een nieuw kabinet.

Invloedrijke gebeurtenissen

In deze periode komt internationaal terrorisme wereldwijd hoog op de agenda te staan na de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001. De aanslagen zijn gepleegd door terroristen die zich beroepen op hun interpretatie van de Islam. Ook in Nederland is de maatschappelijke en politieke schok groot. 'Islamitisch' terrorisme wordt een angstbeeld. In Nederland ontstaat beroering nadat zou blijken dat de aanslagen niet door iedereen worden veroordeeld: een deel van de moslimbevolking in Nederland zou de aanslagen steunen. Er is met name aandacht voor 'feestvierende' moslimjongeren in Ede. Hiermee gaat in ieder geval een deel van de maatschappelijke discussie over de wijze waarop in moslims in Nederland tegen de aanslagen aankijken. Deze discussie wordt mede gevoed door enkele onderzoeken.

Op 18 september 2001 maakt de directeur van Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, de resultaten bekend van een enquête die is uitgevoerd door het blad *Contrast*. Forum is uitgever van dit blad. Uit het onderzoek blijkt onder meer dat vijf procent van de moslims in Nederland de aanslagen steunt en tweederde van hen 'een beetje tot volledig' begrip heeft voor de aanslagen.⁶⁵ In reacties worden zowel de uitkomsten als het onderzoek zelf bekritiseerd.⁶⁶ Een soortgelijke enquête van het gerenommeerde bureau Intomart ondersteunt echter de bevindingen, en stelt zelfs dat 10 procent van de moslims in Nederland achter de aanslagen staat en een ruime meerderheid (73 procent) zou vinden dat Nederland geen steun moet verlenen aan de Amerikaanse oorlog tegen het terrorisme.

Er doen zich in de nasleep van de aanslagen in New York enkele incidenten voor in Nederland, gericht tegen moslims. 'De Islam' wordt nadrukkelijk een maatschappelijk en politiek discussiepunt. De discussie over 'allochtoon' en 'autochtoon' wordt hiermee verbreed: religie, en met name de Islam, gaan onderdeel uitmaken van discussie over het integratiebeleid. Deze en andere onderwerpen voeden een maatschappelijke onvrede die zich mede vertalen in significante politieke ontwikkelingen, zoals de opkomst van Pim Fortuyn. Na de moord op Fortuyn in mei 2002 komt de onvrede tot uitbarsting en doen zich ongeregelde voor. De partij van Fortuyn, de Lijst Pim Fortuyn (LPF), boekt een belangrijke overwinning in de Tweede Kamerverkiezingen in 2002.

In maart 2003 zetten de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk de oorlog in tegen Irak en het bewind van Saddam Hoessein, vanwege het vermeende bezit van massavernietigingswapens. Nederland verleent politieke steun aan de militaire operatie tegen Irak, maar ziet af van een militaire bijdrage.

⁶⁵ NRC Handelsblad, 19 september 2001.

⁶⁶ Zie voor een analyse onder meer een in opdracht van de minister van Grote Stedenbeleid uitgevoerde analyse van de mediaberichtgeving na de aanslagen van 11 september 2001 door Meindert Fennema van het IMES. Fennema, M., *Persstemmingen na 11 september*, IMES, UvA, Amsterdam, p. 11- 12.

De VNG constateert “dat de negatieve toon van de landelijke politiek en de media het werk van het lokale bestuur sterk bemoeilijkt. Waar het lokale bestuur werkt aan sociale cohesie, wordt door uitlatingen van de landelijke politiek en in de media juist ingezoomd op verschillen.” Dit stelt de VNG in de *Lokale Integratie Agenda (oktober 2003)*.

Twijfels aan het integratiebeleid: onderzoek en nieuw beleid

Begin 2000 publiceert Paul Scheffer een artikel in het NRC Handelsblad, genaamd ‘Het multiculturele drama’. Deze beschouwing, door velen gezien als een aanval op de multiculturele samenleving, beschrijft hoe in Nederland mensen van een verschillende etnische afkomst langs elkaar heen leven en hoe dit, tot op dat moment, niet wordt geadresseerd in de politiek. Het artikel vormde het begin van een groot debat in Nederland en een turbulente periode in de politiek. Zoals Scheffer in 2002 schrijft is de kern van de zaak dit: ‘Het zelfbeeld van een tevreden en verdraagzame natie is aan het schuiven geraakt. We moeten overdenken wat ons als samenleving bindt en die zoektocht kent geen gemakkelijke antwoorden. Maar het ontlopen van die vraag heeft ertoe geleid dat een rauwer antwoord dan wenselijk is op de loer ligt.’⁶⁷

Op initiatief van het Kamerlid Marijnissen besluit de Kamer op 19 september 2002 tot het instellen van een parlementair onderzoek naar het gevoerde integratiebeleid. De Kamer stelt hiertoe een Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid geïnstalleerd onder voorzitterschap van het Kamerlid Blok.⁶⁸

Nog voor het verschijnen van het rapport, presenteert het kabinet haar integratiebeleid. Het kabinet concludeert dat ‘een té groot deel van de minderhedenbevolking op té grote afstand van de Nederlandse samenleving’ staat. ‘Er is afstand in sociaal en cultureel opzicht en er is afstand in economisch opzicht.’⁶⁹

- a. ‘Inzet van dit integratiebeleid is het verminderen van de afstand tussen minderheden en de autochtone bevolking in sociaal, cultureel en economisch opzicht. Het is een beleid dat allochtone én autochtone burgers en maatschappelijke organisaties en instellingen wil prikkelen en uitdagen om de integratie zelf ter hand te nemen.’⁷⁰

Het kabinet spreekt van een omslag in het integratiebeleid:

‘In het integratiebeleid is van oudsher veel nadruk gelegd op de acceptatie van verschillen tussen minderheden en de autochtone bevolking. Daar is niets mis mee, maar niet zelden werd dit opgevat als zou de aanwezigheid van allochtone etnische groepen in de samenleving een waarde op zich vormen, een verrijking tout court. Men verliest dan uit het oog dat niet alles wat anders is daarom ook waardevol is. Met het cultiveren van eigen culturele identiteiten valt geen afstand te overwinnen. De eenheid van onze samenleving moet juist worden gevonden in wat de deelnemers met elkaar gemeen hebben, wat zij met elkaar delen. Dat is, naar de mening van het kabinet, dat ze burgers zijn van één samenleving. Gedeeld burgerschap voor allochtone en autochtone ingezetenen is het doel van het integratiebeleid.’

Tezamen met de presentatie van de brief over het Integratiebeleid Nieuwe Stijl presenteert het kabinet de Rapportage Integratiebeleid Minderheden 2003. In deze rapportage wordt onder meer geconcludeerd dat er sprake is van maatschappelijke verharding die zich onder meer negatief richt op (een deel van) de moslimbevolking in Nederland.

⁶⁷ Scheffer, P., *Het land van aankomst*, Amsterdam, 2007.

⁶⁸ TK 28 689, nr. 1, *Onderzoek Integratiebeleid*, vergaderjaar 2002- 2003, Den Haag, 27 november 2002.

⁶⁹ TK 29 203, nr. 1, *Rapportage Integratiebeleid Etnische Minderheden 2003*, vergaderjaar 2003- 2004, Den Haag, 16 september 2003, p. 7

⁷⁰ Idem, p. 8

De commissie Blok presenteert op 19 januari 2004 haar eindrapport getiteld *'Bruggen Bouwen'*.⁷¹ De Commissie analyseert hierin de integratie van minderheden en het integratiebeleid in de periode 1970-2003. Het kabinet reageert in mei 2004 op het rapport. In de reactie geeft het kabinet onder meer aan dat het eigen nieuwe beleid in een aantal belangrijke opzichten verschilt van het eerdere integratiebeleid.⁷² In de reactie gaat het kabinet ook expliciet in op het tegengaan van radicalisering. Dit in het licht van zowel het risico van rekrutering voor internationaal terrorisme als het risico van een zichzelf versterkende spiraal van wantrouwen tussen moslim en niet-moslims.⁷³

'De strijd van moslimterreurgroepen tegen de westerse samenleving, de jihad, stelt de acceptatie van moslims en van de islam ernstig op de proef. De twijfel die is ontstaan over de loyaliteit van hier levende moslims aan de Nederlandse samenleving roept op zijn beurt weer tegenreacties bij moslims op. Zij willen niet worden aangesproken op het fundamentalisme en extremisme van een kleine groep.'

Het moslimterrorisme is in de eerste plaats een reëel veiligheidsprobleem. Gebleken is dat ook in ons land rekrutering voor de jihad plaatsvindt. Een klein deel van de moslimjeugd blijkt gevoelig voor de antiwesterse propaganda van de rekruteurs. Maar de uitwerking van terrorisme en rekrutering is breder. Er is een levensgroot risico dat moslims en de publieke opinie terecht komen in een zichzelf versterkende spiraal van wantrouwen ten opzichte van elkaar. Het zal duidelijk zijn dat dit de integratie van de 900.000 moslims in Nederland geen goed doet.'

Daar zijn noch de moslims, noch de rest van de samenleving bij gebaat. De bestrijding van het islamitische terrorisme vergt een brede aanpak, zoals beschreven in de nota 'Terrorisme' van 24 juni 2003. Aandachtspunten hierbij zijn ook maatregelen ten aanzien van voedingsbodems voor terrorisme en samenwerking tussen bij de aanpak betrokken partijen. Een positieve ontwikkeling hierbij is dat nu ook vanuit de moslimgemeenschap zelf openlijk afstand wordt genomen van radicale tendensen en uitingen.'

- b. Vanuit integratieperspectief is het van belang dat de overheid met de moslims in gesprek blijft. Het gemeenschappelijke belang van de onderkenning van de gevaren van het extremisme en de rekrutering dient daarbij voorop te staan. Het kabinet zal initiatieven vanuit de moslimgemeenschap die versterking beogen van het bewustzijn van deze gevaren ondersteunen. Voor een concrete aanpak is een zorgvuldige voorbereiding een eerste vereiste. Commitment vanuit de betrokken groepen is een voorwaarde. Pas al dit is verkregen zal een concreet plan van aanpak worden gepresenteerd.'

Wat opvalt in het integratiebeleid, is dat hierin het zwaartepunt ligt bij radicalisering en vervreemding, en dat binding niet aan de orde wordt gesteld. Zowel het benoemen van datgene wat de bevolking bindt, de manier waarop deze binding kan plaatsvinden, en de verhouding van het voorgestelde en gevoerde integratiebeleid hiermee worden niet benoemd.

Daarnaast valt op dat de houding van allochtone burgers slechts marginaal aan bod komt. Behalve dat Nederlandse moslims niet 'niet (...) aangesproken [willen worden] op het fundamentalisme en extremisme van een kleine groep', is van hun visie op een wél gewenste aanpak niet terug te lezen.

Respondenten geven dan ook aan dat de verhouding tussen het LOM en de regering niet altijd positief was. Er was kritiek op het integratiebeleid. Tegelijkertijd was er wel regelmatig contact met de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie (V&I) over door het LOM geagendeerde vraagstukken.

⁷¹ TK 28 689, nr. 9, *Onderzoek Integratiebeleid*, vergaderjaar 2003- 2004, *Eindrapport*.

⁷² TK 28 689, nr. 17, *Onderzoek Integratiebeleid*, vergaderjaar 2003- 2004, Den Haag, mei 2004, p. 24- 25.

⁷³ Idem, p. 26- 27.

1998-2004: Radicalisering

De AIVD (en eerder de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD)) waarschuwde in 1998 voor aspecten van de politieke islam.⁷⁴ Sinds 1998 rapporteert de BVD/AIVD met enige regelmaat over onderwerpen als terrorisme, radicalisering, maar ook extreem rechts en vormen van activisme. Radicalisering als onderwerp speelde met name als het ging om rekrutering in Nederland voor het internationale terrorisme, met doelwitten buiten Nederland. Een klein deel van de jongeren in Nederland met een moslimachtergrond bleek vatbaar voor rekrutering. Een ander dossier dat speelt rond deze tijd is inmenging van met name Saoedische organisaties, die door middel van financiële ondersteuning invloed uitoefenden op de religieuze vorming in een deel van de moskeeën en islamitische organisaties.⁷⁵ Ook zorgen over antiwesterse sentimenten speelden op, onder meer op enkele scholen.

Er zijn verscheidene individuen binnen de Marokkaanse gemeenschap die zich zorgen maken over radicalisering onder met name jongeren. Het gaat daarbij zowel om de negatieve houding tot de Nederlandse en Westerse samenleving en ook om een interesse in radicaal islamitisch gedachtegoed. Multicultureel Instituut Forum waarschuwde in een vertrouwelijke notitie in 2003 voor radicalisering. In de periode 2003 en 2004 wordt het onderwerp enkele malen besproken met het ministerie van Justitie en met andere deskundigen. Het onderwerp radicalisering speelde als zodanig niet in de Tweede Kamer of in het overleg met gemeenten.

2004 De moord op Theo van Gogh: beleid versneld aangepast

Op 4 november 2004 wordt Theo van Gogh vermoord. De dader is een extremist die zich beroept op de Islam. De moord op Theo van Gogh kwam als een schok voor Nederland. In reactie op de moord voert de minister van V&I nog dezelfde dag overleg met onder meer de LOM- samenwerkingspartners en met Forum.

Later op de dag sturen de ministers van Justitie en BZK, mede namens de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie een brief aan de Kamer over de moord.⁷⁶

- c. 'Het kabinet heeft voorts met waardering kennisgenomen van de reacties van verschillende islamitische organisaties, die met afschuw hebben gereageerd op deze verwerpelijke daad. Voorkomen moet worden dat bevolkingsgroepen in Nederland tegenover elkaar komen te staan. Daarom heeft de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie hedenmiddag overleg gevoerd met de minderheden en moslimorganisaties te weten het Landelijk Overlegorgaan Minderheden (LOM), het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) en het FORUM, het Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling. Aan het eind van deze bijeenkomst hebben deze organisaties en de minister gezamenlijk verklaard dat zij deze daad veroordelen en dat zij alle geledingen van de Nederlandse samenleving oproepen om met elkaar de strijd aan te binden tegen radicalisering en geweld. De minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie is vanavond ook aanwezig geweest bij de bijeenkomst op de Dam in Amsterdam. Ook is heden een brief uitgegaan naar alle gemeentebesturen waarin een oproep wordt gedaan om in overleg te treden met vertegenwoordigers van de lokale gemeenschappen. De burgemeester van Amsterdam heeft dit overleg hedenmiddag reeds gevoerd.'

⁷⁴ Zie: BVD, *Politieke islam in Nederland*, Leidschendam, 1998 en BVD, *De Democratische rechtsorde en islamitisch onderwijs. Buitenlandse inmenging en anti- integratieve tendensen*, februari 2002.

⁷⁵ AIVD, *Saoedische invloeden in Nederland*, Den Haag, 2004.

⁷⁶ www.aivd.nl/actueel-publicaties/parlementaire/brief_aan_tweede.

In een tweede brief, op 10 november, geeft het kabinet aan welke maatregelen zullen worden getroffen. Het kabinet kondigt maatregelen aan op verscheidene beleidsterreinen. Een van de clusters van maatregelen betreft 'Integreren, binden en isoleren'.⁷⁷

'Nodig is een tegenstrategie die berust op twee pijlers. De eerste bestaat uit het ideologisch en sociaal tegengaan en isoleren van stromingen binnen de islam die de gewelddadige strijd tegen de Westerse samenleving actief propageren of passief ondersteunen. Duidelijk moet worden dat hun acties uiteindelijk kansloos zijn en worden afgewezen door vrijwel allen uit naam van wie ze worden uitgevoerd. De tweede pijler bestaat uit het versterken van de binding van allochtonen aan de Nederlandse samenleving door het wegnemen van belemmeringen tot sociale en economische deelname. De maatschappelijke perspectieven van allochtone jongeren die zich op welk niveau dan ook hebben gekwalificeerd voor de arbeidsmarkt mogen niet worden gefrustreerd door een vooringenomen afwijzing door arbeidsorganisaties.

Voor beide pijlers van de tegenstrategie geldt dat ze alleen dan resultaat kunnen opleveren wanneer dit daadwerkelijk een gezamenlijk project is van allochtonen én autochtonen. Geweld roept tegengeweld op en dit kan gemakkelijk leiden tot een wij-zij tegenstelling die iedere effectieve bestrijding van extremisme bij voorbaat onmogelijk maakt. De Islam is een gegeven in Nederland en moslims dienen op voet van gelijkheid met anderen die hun geloof belijden, de bescherming van de wet te genieten en de maatschappelijke eerbiediging van hun diepste gevoelens en overtuiging.

Daartoe komt er in de eerste plaats een programma van acties dat tot doel heeft een tegenwicht te bieden aan radicale stromingen binnen de islam. Dit actieprogramma is er op gericht de bewustwording van de gevaren van radicalisering te bevorderen. Door middel van een veelheid van interventies wil dit programma professionals in het onderwijs, de politie, de (jeugd)hulpverlening, toerusten om alerter te kunnen reageren op en tegenwicht te kunnen bieden tegen (beginnende) vormen van radicalisering. Als onderdeel van het programma zal ook informatie worden gegenereerd tegen het radicaal-politieke islamitisch gedachtegoed. Opvattingen van liberaal-islamitische denkers en publicisten zullen daarbij onder de aandacht worden gebracht. Een ander onderdeel van het programma bestaat uit het opzetten van een netwerk van personen die alert zijn op signalen van opkomende radicalisering bij personen of groepen en tegenwicht kunnen organiseren binnen de moslimgemeenschap.

De minister en de bovengenoemde organisaties zullen zich inzetten voor herstel van wederzijds vertrouwen en daartoe een aantal acties ondernemen. Op korte termijn zal aan de Tweede Kamer een plan van aanpak worden gepresenteerd dat is gericht op enerzijds het isoleren en bestrijden van extremisme en anderzijds het versterken van de binding van moslims aan de Nederlandse samenleving. De moslimorganisaties zullen acties ondernemen naar hun achterban die zijn gericht op bewustwording van de gevaren van radicalisme. Daarbij zullen zij ook de noodzaak onderstrepen om de waarden van de democratische rechtsstaat te verdedigen.'

De derde component betreft 'beperken'. Ook deze component raakt aan de integratieportefeuille.⁷⁸

'De aantrekkingskracht van radicaal-islamitische stromingen kan ook worden verminderd wanneer jonge moslims in ons land meer binding met onze samenleving hebben en in sociaal-economisch opzicht meer perspectief. Daarvoor is het in de eerste plaats nodig dat de overgang van onderwijs naar werk voor jongeren goed verloopt. Frustratie in de beginnende beroepsloopbaan is niet zelden de trigger tot een zich afkeren van de samenleving. Als gevolg van de ongunstige economische conjunctuur is de werkloosheid onder jongeren recent weer sterk toegenomen. De Taskforce Jeugdwerkloosheid heeft tot doel de effecten hiervan zoveel mogelijk te beperken. Tot nu toe heeft dit niet kunnen voorkomen dat allochtone jongeren belemmeringen ondervinden in hun start op de arbeidsmarkt. Het kabinet zal zich met de Taskforce beraden over een toespitsing van de aanpak van jeugdwerkloosheid op allochtone jongeren.

⁷⁷ TK 29 854, nr. 3, *De moord op de heer Th. Van Gogh*, vergaderjaar 2004- 2005, Den Haag, 10 november 2004, p. 12-13.

⁷⁸ TK 29 854, nr. 3, *De moord op de heer Th. Van Gogh*, vergaderjaar 2004- 2005, Den Haag, 10 november 2004, p. 16.

Het is een bekend gegeven dat een allochtone herkomst in veel sollicitatiesituaties een nadelig effect heeft op de kansen om een baan te krijgen. Ook in andere maatschappelijke contexten is er sprake van uitsluiting. Met name in het uitgaansleven speelt dit. Door deze vormen van discriminatie wordt het voor allochtone jongeren moeilijk zichzelf te zien als medeburgers van een gedeelde samenleving. Radicale ideologen gebruiken deze vormen van discriminatie gretig om een verwijdering te bewerkstelligen tussen de jongeren die zij trachten te beïnvloeden en de rest van de samenleving. Het kabinet wil komen tot een activeringsprogramma voor personen en organisaties om zich open te stellen voor allochtone jongeren.'

Incidenten

Na de moord doen zich in drie weken tijd maar liefst ruim 800 geregistreerde incidenten voor, voornamelijk gericht tegen islamitische en christelijke bedrijven en organisaties. Hierbij moesten vooral gebedshuizen het ontgelden: 104 moskeeën en 37 kerken werden belaagd. Ook islamitische en christelijke scholen waren mikpunt, respectievelijk 16 en 9 keer.⁷⁹

Extreem rechts laat hierbij vaker van zich horen. Incidenten blijven beperkt, maar fenomenen als Lonsdale dragende jeugd en jongeren met extreemrechtse uitingssymbolen krijgen relatief meer aandacht van de media en van onderzoekers.⁸⁰ De AIVD schrijft in 2005 dat hoewel rechts radicalisme voorkomt in Nederland, de grootste bedreiging van de Nederlandse rechtsorde op dat moment te vinden is *'in het bestaan van een breed maatschappelijk probleem waar in een sfeer van frustratie over de Nederlandse multiculturele samenleving zowel van autochtone als van allochtone zijde interetnische confrontaties worden uitgelokt.'*⁸¹

Breed Initiatief Maatschappelijke Binding (BIMB)

Op initiatief van het kabinet vindt op 26 januari 2005 een bijeenkomst plaats, waar ministers in gesprek gaan met maatschappelijke organisaties, gemeenten en het bedrijfsleven. Het doel van de bijeenkomst is het versterken van de maatschappelijke binding. Een reeks van acties wordt vastgelegd in de Slotverklaring Breed Initiatief Maatschappelijke Binding. De thema's en uitgangspunten zijn:

- Werk: meer openheid op de arbeidsmarkt;
- Ondernemerschap: kansen voor ondernemende nieuwkomers;
- Onderwijs: scholen, de plaats om leerlingen bij elkaar te brengen;
- Jeugd in de wijk: sport als 'bindmiddel';
- De woonomgeving: niet laten bij praten;
- Samen leven: veiligheid en verdraagzaamheid in de directe leefomgeving;
- Meedoen: afstand overbruggen door wederzijdse actie;
- Grondrechten, burgerschap en veiligheid: de rechtstaat is van iedereen.

Als vervolg op deze eerste bijeenkomst is op verzoek van het kabinet door minister Verdonk het BIMB II georganiseerd. Op woensdag 22 juni 2005 komen in dit tweede kabinetsberaad een tweehonderdtal actieve bewoners en lokale professionals samen met ministers en hoge bestuurders van Nederland.

Een grote hoeveelheid maatschappelijke projecten en initiatieven worden gestart. Een groot deel is te vinden op www.zestienmiljoenmensen.nl, waarop naast professionele initiatieven ook particuliere projecten en ideeën een plaats krijgen.

⁷⁹ www.trouw.nl/achtergrond/deverdieping/article1502030.ece.

⁸⁰ AIVD, *'Lonsdale' jongeren in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechts-extremistische cultuur*, Den Haag, 11 juli 2005

⁸¹ Idem.

Maatregelen en initiatieven departement in de aanloop naar de nota Weerbaarheid en Integratiebeleid

In de eerste maanden van 2005 wordt – naast het ontwikkelen van het LOM-masterplan – gewerkt aan verscheidene initiatieven. Forum werkt evenals het LOM aan een actieprogramma. De minister van V&I besluit op 11 maart 2005 tot het instellen van zogenoemde interventieteams. Een team vormt het interventieteam interetnische spanningen. Ook wordt besloten tot het starten met het vormen van Netwerken Sociale Cohesie en Veiligheid, welke ook worden ontwikkeld door Forum. De minister van V&I presenteert op 25 maart 2005 de nota *Weerbaarheid tegen radicalisering van Moslimjongeren*. In deze nota wordt onder meer het actieprogramma van Forum aangekondigd, getiteld *Weerbaarheid tegen radicaliseringsinvloeden*. Na behandeling van de nota in de Kamer besluit de minister om de nota aan te scherpen. In de maanden die volgen wordt de nota aangepast. Forum werkt verder aan het actieprogramma dat uiteindelijk de titel *Democratische Rechtstaat, Weerbare Samenleving (DRWS)* krijgt. De minister van V&I presenteert in juli 2005 de nieuwe nota Weerbaarheid en Integratiebeleid, welke ook het LOM-masterplan omvat (zie paragraaf 3.2).

In de ontwikkeling van de nota is afgestemd met andere partners op rijksniveau. Er werd ook gewerkt aan de nota *Radicalisme en Radicalisering* van de minister van Justitie en aan de nota *Lokale en justitiële aanpak van radicalisme en radicalisering* van de minister van BZK. In werkgroepen zijn de nota's afgestemd.

RMO advies Eenheid, verscheidenheid en binding

In maart 2005 adviseert de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) het kabinet over hoe de sociale samenhang kan worden bevorderd in een samenleving met concentratietrends langs etnische lijnen.⁸² De RMO presenteert in het advies *'Eenheid, verscheidenheid en binding'* een nieuw model voor het integratiebeleid. Ze introduceert hierbij onder meer 'binding' als belangrijk onderdeel van het integratiebeleid. Het kabinet stelt in haar reactie onder andere dat ze de uitwerking van het element 'binding' nog te algemeen van aard vindt om het te kunnen omzetten in concreet beleid.⁸³ De minister van Vreemdelingenzaken en Integratie vraagt de RMO om een vervolgadvisie te schrijven dat een nadere uitwerking biedt van dit element.

Lokale actieprogramma's tegen radicalisering

Na de moord op Van Gogh ontwikkelen Amsterdam en Rotterdam als eerste gemeenten in Nederland een actieprogramma tegen radicalisering. Beide actieprogramma's richten zich zowel op preventie als op signalering van mogelijke radicalisering en het versterken van de voorbereiding op mogelijk terrorisme. In *'Wij Amsterdammers'* benoemt Amsterdam verscheidene projecten in het kader van het tegengaan van terrorisme, het tegengaan van radicalisering en het tegengaan van polarisatie. In *'Meedoen of achterblijven'* presenteert de gemeente Rotterdam een breed scala aan actiepunten. Beide gemeenten benoemen ook het integratiebeleid als belangrijk aandachts- en actiepunt. In de loop van 2005 en 2006 ontwikkelen ook enkele andere gemeenten een aanpak.

---

⁸² RMO, *Eenheid, verscheidenheid en binding. Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland*, Den Haag, februari 2005.

⁸³ TK 30 304, nr. 4, *Jaarnota Integratiebeleid 2005*, vergaderjaar 2005- 2006, (kabinetsreactie RMO- rapport *Eenheid, verscheidenheid en binding*, Den Haag, 22 september 2005, p. 12.

2005-2007: Relevante ontwikkelingen tijdens de uitvoeringsperiode van het masterplan

In de periode van augustus 2005 tot en met eind 2007 neemt het inzicht in het radicaliseringsvraagstuk toe, ontstaat meer inzicht in de maatschappelijke problematiek rond binding en wordt het integratiebeleid verder ontwikkeld. Wij geven een beknopte beschrijving van deze ontwikkelingen omdat dit direct relevant is voor het evalueren van het masterplan. Het masterplan kan niet los worden gezien van de ontwikkelingen die zich gelijktijdig voordeden. Dit geldt zowel voor inhoudelijke inzichten, bevindingen en standpunten uit belangrijke onderzoeksrapporten en uit de ontwikkelingen in de aanpak van radicalisering.

Inhoudelijke ontwikkelingen

Laten we allereerst kort stilstaan bij de inhoudelijke ontwikkelingen sinds het verschijnen van het actieplan.

- Naast het thema radicalisering is de laatste jaren meer aandacht gekomen voor polarisatie in beleid en onderzoek.
- Er is meer kennis over en inzicht in de positie van jongeren met een moslimachtergrond in Nederland.
- Er is inzicht gekomen in oorzaken van frustratie bij jongeren met een moslimachtergrond in Nederland.
- Er is meer inzicht ontstaan in factoren die de vatbaarheid voor radicalisering beïnvloeden.
- Daarnaast is er aandacht gekomen voor de relevantie van de combinatie tussen de religieuze en politieke dimensie van een radicale levenshouding.
- Er is meer informatie beschikbaar gekomen over trends internationaal en in Nederland.
- Er is onderzoek verricht naar de lokale en regionale situatie wat betreft radicalisering (en polarisatie).
- Er is meer inzicht ontstaan in de mogelijke rol van professionals: zo is steeds meer duidelijk geworden dat eerstelijns werkers verschillen in hun mogelijke en gewenste rol. Onderscheid kan hierbij worden gemaakt tussen agendering, voorkomen, herkennen en signaleren, melden, duiden, aanvullende informatie geven, reageren en interveniëren.

Rapportages

De AIVD rapporteert in de periode van begin 2005 tot eind 2007 met enige regelmaat over relevante trends als het gaat om radicalisering. Begin 2005 publiceert de AIVD de invloedrijke nota *Van Dawa tot Jihad*. Ook rapporteert de AIVD over 'jihadisering' in Nederland. In 2007 signaleerde de AIVD een trend van neo-radicalisme: het afzweren van geweld, maar het wel nemen van afstand tot de samenleving. Er is onderzoek verricht naar Salafisme in Nederland

De Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) presenteert in oktober 2005 haar advies *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden*.⁸⁴ De RMO benoemt enkele ongunstige ontwikkelingen: afgenomen interetnische contacten, hardnekkige achterstanden en verslechterde beeldvorming tussen allochtonen en autochtonen. Dit roept volgens de RMO de vraag op hoe de overheid kan bevorderen dat er meer verbindingen ontstaan tussen allochtonen en autochtonen. De RMO geeft een definitie van verbinden: 'het duurzaam of herhaald bij elkaar brengen van mensen met andere mensen, groepen of instituties, zodat er gemengde sociale netwerken ontstaan.'

---

⁸⁴ RMO, *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden*, advies 37, Den Haag, Oktober 2005,

De RMO wijst erop dat de assumpties die de overheid hanteert bij het bevorderen van binding, niet allemaal juist zijn. De RMO benoemt drie niet geheel juiste assumpties en benoemt alternatieven.⁸⁵

- De eerste assumptie is dat verbinden een vrije keuze van individuen is. Daarmee wordt gesuggereerd dat mensen die zich niet met anderen verbinden dat domweg niet willen. Op de wil van mensen kun je echter nauwelijks beleid voeren. De vraag of mensen zich met elkaar verbinden hangt sterk samen met zaken als opleidingsniveau, taalvaardigheid en beroepsniveau. Juist in de centrale infrastructuur van de samenleving - werk, taal en onderwijs - valt daarom winst te boeken voor verbinden.
- De tweede onterechte assumptie is dat spreiding vanzelf tot gemengde netwerken leidt. Deze aanname wordt vertaald in maatregelen voor spreiding van allochtonen over wijken en scholen. Onderzoek laat echter zien dat ruimtelijke menging niet vanzelf leidt tot gemengde sociale netwerken. Een cruciale bouwsteen is publieke familiariteit (herkenbaarheid). Herhaalde ontmoeting met anderen, op de plaatsen waar we veel komen, leidt tot de familiariteit waarop verbinden gedijt. Het is zaak te investeren in vanzelfsprekende manieren van verbinden in ontmoetingsruimten, zoals scholen, buurten, instellingen en parken.
- De derde onterechte assumptie is dat incidentele ontmoetingen tussen allochtonen en autochtonen vanzelf tot wederzijds begrip en sympathie leiden. Om die reden zijn er tal van lokale initiatieven waarin bevolkingsgroepen elkaar moeten ontmoeten. De initiatieven zijn vaak van tijdelijke aard en ze worden georganiseerd rondom etnische verschillen. Onderzoek laat echter zien dat incidentele ontmoetingen vooral vooroordelen bevestigen. Het is daarom effectiever projecten op duurzame wijze en rond etniciteitoverstijgende thema's te organiseren.

De RMO bepleit een *infrastructurele* benadering van verbinden 'in de dagelijkse routines en netwerken van burgers.' 'Mensen zullen zich zelf moeten verbinden, de overheid kan de kans hierop vergroten,' aldus de RMO. De RMO benoemt hiertoe drie aangrijpingspunten:

1. Indirect verbinden door het bestrijden van achterstanden (arbeidsmarkt, onderwijs en taal);
2. Vanzelfsprekend verbinden in ontmoetingsruimten (publieke familiariteit, vanzelfsprekende ontmoetingsruimten, multifunctionele ontmoetingsruimten en levensloopbestendige ontmoetingsruimten);
3. Direct verbinden langs andere lijnen (eticiteitoverstijgende verbindingen, transactionele verbindingen, interdependenties en duurzame projecten).

In haar reactie op het RMO advies geeft het kabinet aan wat er al gebeurt en wat er nog gaat gebeuren.⁸⁶ Het kabinet geeft ook aan vast te houden aan de term *binding* in plaats van het door de RMO voorgestelde *verbinden*. Op een aantal punten is het kabinet het niet eens met de RMO, maar het kabinet geeft wel aan de geboden handvatten nuttig te vinden bij de verdere inspanningen.

De WRR biedt op 29 maart 2006 de regering een op eigen initiatief opgesteld rapport aan: *Dynamiek in islamitisch activisme: aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten*. De onderzoekers stellen dat '(...) de interne Europese en Nederlandse verhoudingen vergen oog voor diversiteit en dynamiek. Dit vereist echter wel een cultuuromslag. Tot dusver getuigt het politieke en publieke debat in Nederland van onvoldoende kennis van de islam en de vele islamitisch- politieke denkstromingen en bewegingen'.⁸⁷ Het kabinetsstandpunt volgt op 5 juli 2007.⁸⁸

⁸⁵ Idem, p. 7- 9.

⁸⁶ TK 30 300 VI, nr. 168, *Vaststelling begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2006*, vergaderjaar 2005- 2006, (*kabinetsreactie RMO- advies, Niet langer met de ruggen naar elkaar*), Den Haag, 6 juni 2006.

⁸⁷ WRR, *Dynamiek in islamitisch activisme, Aanknopingspunten door democratisering en mensenrechten*, Den Haag/Amsterdam, maart 2006, p. 12.

Het IMES geeft aan dat verschillende stromingen onder de noemer 'salafisme' vallen, maar onderling wezenlijk verschillen. Het IMES maakt een onderscheid in religieuze salafi's, politieke salafi's en jihadi-salafi's. De onderzoekers geven tevens aan dat er sprake is van een dynamiek waarin een persoon kan 'wisselen' van standpunt. Dit kan te maken hebben met hoe aantrekkelijk 'het verhaal' van de desbetreffende stroming is: de uitleg van de werkelijkheid, van de gewenste situatie en van de wijze waarop de gewenste situatie gerealiseerd kan worden. Apolitieke salafi's leggen hierbij het accent op geloof en op verkondiging van het geloof. Zij volgen hun religieuze leiders en accepteren het feit dat zij leven in een niet-islamitische samenleving. Ze houden zich afzijdig van politiek. Politieke salafi's gebruiken naast verkondiging ook politieke middelen voor verandering en islamisering van hun omgeving. Zij zijn iets kritischer en individualistischer dan de apolitieke salafi's. Salafi-jihadi's vinden het urgent dat het verval van de moslimwereld een halt toegeeroepen wordt en zien als enige oplossing de wereldwijde vestiging van de islamitische staat. Daarom is naast verkondiging ook de gewelddadige jihad een plicht van elke gelovige.⁸⁹

Het SCP presenteert in het onderzoeksrapport *Interventies voor integratie* uit juli 2007 zijn analyse van de interventies die zijn en worden gepleegd in het kader van integratie.⁹⁰ Het SCP gaat zowel in op integratie als op interetnische contacten. Het SCP spreekt onder meer zijn zorgen uit naar aanleiding van de inventarisatie en analyse van de interventies gericht op het bevorderen van interetnische contacten:

*'Gezien de grote aantallen interventies die de afgelopen jaren zijn gestart, is het zorgelijk te constateren dat er zeer weinig bekend is over de effecten van de interventies. In de eerste plaats expliciteren maar weinig interventies wat hun doelstelling en doelgroep zijn en wat de verwachte en gewenste resultaten zijn. Verder ontbreekt in zeer veel gevallen (adequaat uitgevoerd) evaluatieonderzoek. Of interventies werkelijk leiden tot meer interetnische contacten is dan ook moeilijk aan te geven.'*⁹¹

In het rapport geeft het SCP onder meer een antwoord op de vraag of 'men moet doorgaan met beleid gericht op bevordering van interetnische contacten?' In het antwoord op deze vraag geeft het SCP aan dat er te weinig informatie is om deze vraag goed te beantwoorden.⁹²

'Eigenlijk is het antwoord een groot vraagteken. In Nederland lopen vele initiatieven, mede ingegeven door de moord op filmmaker Van Gogh en door angst voor verdere polarisatie tussen allochtone bevolkingsgroepen, maar onduidelijk is wat ze ons verder brengen. Om een aantal belangrijke vragen te beantwoorden, is een pas op de plaats gewenst. Om vast te stellen of en, zo ja, hoe beleid gevoerd moet worden om interetnische contacten te bevorderen, moeten we namelijk veel beter inzicht krijgen in de effecten en in de mechanismen waarmee succesvolle projecten tot stand komen. Daar weten we – ook na de inventarisatie in deze studie – te weinig van af.'

In september 2007 presenteert de WRR het rapport 'Identificatie met Nederland'.⁹³

---

⁸⁸ TK 30 800 VI, nr. 115, *Vaststelling begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2007*, vergaderjaar 2006-2007, (kabinetsreactie WRR rapport *Dynamiek in islamitisch activisme*), Den Haag, 5 juli 2007.

⁸⁹ IMES, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, Amsterdam, 2006, p. 16-17.

⁹⁰ SCP, *Interventies voor integratie*, Den Haag, 2007.

⁹¹ Idem, p. 26.

⁹² Ibidem, p. 29 – 30.

⁹³ WRR, *Identificatie met Nederland*, Den Haag, september 2007.

Ontwikkelingen in de aanpak van polarisatie en radicalisering

Relevante nationale ontwikkelingen sinds de nota:

- September 2005: De lokale en justitiële aanpak van radicalisme en radicalisering (Ministerie van BZK).
- December 2005: Beleidskader aanpak radicaliseringshaarden (NCTb).
- Het ontwikkelen en presenteren van een nieuw kabinetsbreed actieplan tegen polarisatie en radicalisering 2007 – 2011.
- Het intensiveren van de (financiële) ondersteuning van gemeenten en maatschappelijke organisaties bij het ontwikkelen en uitvoeren van een aanpak.
- Het stimuleren van onderzoek, onder meer naar de-radicalisering en salafisme.
- Het stimuleren van versterking van de aanpak binnen specifieke beroepsgroepen (professionals).
- Het realiseren van een kenniscentrum Polarisation en Radicalisering (NUANSA).
- Hiernaast is gestart met integratieraden, waarin de verschillende LOM organisaties, hun externe partners en de overheid zitting hebben. De oorspronkelijke LOM structuur is hierbij overigens niet verdwenen, zoals initieel gepland.⁹⁴

Aanpak lokaal en maatschappelijk:

- Er worden in enkele gemeenten eerste ervaringen opgedaan met signalering en interventies naar aanleiding van signalering.
- Binnen verschillende beroepsgroepen worden bijeenkomsten georganiseerd met als onderwerp radicalisering. Met name in de welzijnssector worden veel initiatieven genomen. Ook in het onderwijs, bij de politie en bijvoorbeeld in het gevangeniswezen zijn projecten gestart.
- Er worden trainingen ontwikkeld en uitgevoerd.
- Meerdere gemeenten starten met het ontwikkelen van een aanpak. Mede gestimuleerd door op nationaal niveau beschikbare subsidiering.
- Meerdere maatschappelijke organisaties en professionals ontwikkelen eigen projecten gericht op het tegengaan van polarisatie en/of radicalisering.

Ook zijn er met name in 2006 enkele handreikingen verschenen, gericht op het ondersteunen van gemeenten en professionals bij het tegengaan van radicalisering:

- Vereniging Nederlandse Gemeenten/RADAR, Radicalisme: signaleren en aanpakken: vroegtijdige aanpak radicaliserende jongeren, Sdu Uitgevers, 2006.
- NIZW, Radicaal jong: brochure, 2006.
- CCV/COT, Starten met een aanpak van polarisatie en radicalisering: een stappenplan, 2006.

Nieuwe nota integratiebeleid 2007 - 2011: zorg dat je erbij hoort!

In november 2007 presenteert de minister van WWI een nieuwe nota over het

integratiebeleid. De integratienota 2007 – 2011 is getiteld *Zorg dat je erbij hoort!*

In de nota gaat de minister onder meer in op de onderzoeken van het SCP en de RMO.⁹⁵

‘De RMO benadrukt dat de activiteiten moeten zijn gericht op duurzaamheid. De raad meent dat incidentele activiteiten te weinig opleveren. Het SCP suggereert dat activiteiten die een eigen functionaliteit voor de deelnemers hebben meer effect sorteren dan activiteiten waarin de ontmoeting zelf het belangrijkste doel is. De adviezen van de RMO hebben geresulteerd in een subsidieregeling: ‘Ruimte voor contact’. De regeling is expliciet gericht op het realiseren van duurzame vormen van ontmoeting. Voor incidentele activiteiten kan geen beroep worden gedaan op de regeling.’

⁹⁴ Nota Weerbaarheid en Integratiebeleid; en daarnaast als bron: respondent.

⁹⁵ TK 31 268, nr. 2, *Integratienota 2007- 2011*, vergaderjaar 2007- 2008, *Nota Zorg dat je erbij hoort!*, Den Haag, 13 november 2007, p. 42

In de nota gaat de minister expliciet in op onder meer de gewenste effecten van interetnisch contact.⁹⁶

- afname van wederzijdse vooroordelen;
- vergroting van kennis van elkaars achtergronden;
- meer bereidheid tot deelname aan gezamenlijke activiteiten.

In de integratienota geeft de minister ook aan wat de rol van VROM/WWI is binnen het actieplan tegen polarisatie en radicalisering:

‘De taak van de minister voor WWI in het kader van het actieplan is om, in samenwerking met minderheden- en moslimorganisaties, in te zetten op versterking van de weerbaarheid en binding aan de samenleving van personen en groepen die vatbaar zijn voor polarisatie en radicalisering.’⁹⁷ In de vorige kabinetsperiode is hier reeds een start mee gemaakt met een reeks van kleinschalige, experimentele projecten. Bij de vormgeving van het nieuwe beleid wordt gebruik gemaakt van de kennis en inzichten die deze inzet heeft opgeleverd. Voor de komende jaren wordt deze inzet vergroot en meer structureel.’

---

⁹⁶ Idem, p. 42.

⁹⁷ Ibidem, p. 44.

Bijlage 3 Beknopte toelichting radicalisering en polarisatie

Wij hanteren de definitie van radicalisme van de AIVD:

*“het actief nastreven en/of ondersteunen van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde, eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes, die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde”.*⁹⁸

Radicale Islam definiëren wij als:

*“het politiek-religieus streven om, desnoods met uiterste middelen, een samenleving tot stand te brengen die een zo zuiver mogelijke afspiegeling is van hetgeen men meent dat gesteld wordt in de oorspronkelijke bronnen van de islam.”*⁹⁹

In de definitie van islamitische radicalisering is duidelijk aangegeven dat het gaat om de combinatie van een religieuze en een politieke component. Radicalisme is dan ook niet hetzelfde als orthodoxie of fundamentalisme. Het verschil zit in de wijze waarop de plaats van de eigen overtuigingen in relatie tot de bestaande maatschappelijke orde wordt gezien en in de wijze waarop idealen/ doelstellingen gerealiseerd moeten worden (zie verder onder salafisme). Er is geen sprake van ‘één radicale stroming of leer’. Het gaat in werkelijkheid om een grote variëteit aan interpretaties en substromingen.

Wij definiëren polarisatie als:

*“een verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die resulteert of kan resulteren in (een toename van) spanningen tussen deze groepen en in risico’s voor de sociale veiligheid”.*¹⁰⁰

Polarisatie is niet hetzelfde als het ontbreken van binding. Wel is binding een belangrijke randvoorwaarde voor het tegengaan van polarisatie.

Polarisatie is een complex en dynamisch proces. De oorzaak van een verscherping van tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen is niet te vatten in een singuliere oorzaak of gebeurtenis. Een verscherping impliceert een proces, een ontwikkeling, een reeks. Een proces van verscherping van tegenstellingen kan in gang worden gezet door mondiale, nationale en/of lokale gebeurtenissen met aanzienlijke maatschappelijke impact. Dergelijke beladen gebeurtenissen vormen veelal niet de start van het proces, maar fungeren als katalysator. Voorheen niet zichtbare ontwikkelingen worden door een, of een reeks van gebeurtenissen, voor de buitenwereld zichtbaar. Dit proces kan worden gevoed door een aantal factoren die, vaak in samenhang, een negatieve invloed uitoefenen op de (gepercipieerde) afstand tussen bevolkingsgroepen.

Wij onderscheiden hierin drie stadia: 1) afnemende sociale binding en toename van tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen, 2) verscherping van tegenstellingen gepaard gaand met optreden van incidenten, 3) incidenten krijgen een structureel karakter, waardoor onderlinge tegenstellingen verder verdiepen. Er is sprake van een structureel verhoogd risico voor de sociale veiligheid van bevolkingsgroepen. Deze ordening is gehanteerd bij de analyse van de informatie.¹⁰¹

⁹⁸ AIVD, *Van dawa tot Jihad*, Den Haag, 2004, p.15.

⁹⁹ AIVD, *Van dawa tot Jihad*, Den Haag, 2004, p. 7.

¹⁰⁰ COT, *Tussen feiten, beelden en gevoelens: verslag van een verkennend onderzoek naar polarisatie en radicalisering in zes gemeenten in het politiedistrict Breda*, Den Haag, 2006, p.12.

¹⁰¹ COT/VNG, *Tools voor gemeenten. Zelfdiagnose en samenwerken met partners. Deel 1: tegengaan polarisatie*, Den Haag, 2008, p. 26-31.

Radicalisering en polarisatie

De fenomenen polarisatie en radicalisering worden niet zonder reden gezamenlijk benoemd in verscheidene beleidsnotities, Zij kennen voor een groot deel dezelfde factoren als voedingsbodem, kunnen elkaar beïnvloeden en hebben voor een deel dezelfde uitingsvormen. Radicalisering gaat gepaard met afzijdigheid van en/of onverdraagzaamheid tegen andere bevolkingsgroepen. Dit kan polarisatie in de hand werken. Tegelijkertijd kunnen zorgen over radicalisering negatieve beeldvorming over moslims in het algemeen negatief beïnvloeden. Ook dit kan polarisatie in de hand werken. Ten slotte kan ook een extremistische daad resulteren in toenemende polarisatie, omdat een hele bevolkingsgroep verantwoordelijk wordt gehouden voor deze daad en/of er incidenten volgen van en tegen andere bevolkingsgroepen. Omgekeerd kan polarisatie de frustratie en zoektocht van jongeren negatief beïnvloeden en de vatbaarheid voor radicalisering vergroten. De aanpak van polarisatie overlapt met de aanpak van radicalisering omdat de voedingsbodem component deels dezelfde vraagstukken betreft. Zowel polarisatie als radicalisering lijken (deels) te worden beïnvloed door gevoelens van frustratie, achterstelling, onrechtvaardigheid en onvrede. Oorzaken voor het ontstaan van dergelijke gevoelens zijn onder andere: onvoldoende kansen op scholing en werk, discriminatie op de arbeidsmarkt, negatieve ervaringen in de omgang met andere groepen.

Bijlage 4 Evaluatiekader

Evaluatie-aspect	Criterium/criteria	Relatie met evaluatievraag	Onderzoeksmethoden/ bronnen
Tot stand komen beleid			
Basis voor oorspronkelijke probleemdiagnose	Het beleid is gebaseerd op een uitgevoerde probleemdiagnose De probleemdiagnose bevat informatie over relevante maatschappelijke vraagstukken en doelgroepen De probleemdiagnose is gebaseerd op de op dat moment bekend zijnde relevante inzichten	2, 5, 20, 21	Analyse beleidsdocumenten Analyse onderliggende documenten Analyse beschikbare rapporten/onderzoeken Interviews beleidsmakers
Diagnose benodigde oplossingen	De diagnose van de oplossingen is mede gebaseerd op de probleemdiagnose Ter zake deskundigen zijn actief geraadpleegd De benoemde oplossingen passen binnen het eigen beleidsterrein	1, 2, 3, 5, 7, 20, 21	Analyse beleidsdocumenten Interviews beleidsmaker en uitvoeringspartners
Operationalisatie van het beleid	De benoemde oplossingsrichtingen zijn vertaald in beleidsdoelstellingen In de operationalisatie is rekening gehouden met de verschillende verantwoordelijkheden van het departement, de doelgroep zelf en andere belanghebbenden	5, 7, 14	Analyse beleidsdocumenten Analyse onderliggende projectplannen/plannen van aanpak Interviews beleidsmaker en uitvoeringspartners
Meetbaarheid resultaten	De gewenste resultaten zijn zoveel als mogelijk SMART geformuleerd	5, 19, 20	Analyse beleidsdocumenten Analyse onderliggende projectplannen/plannen van aanpak
Resultaat en effect			
Gerealiseerde doelstelling	De vastgestelde doelstellingen zijn gerealiseerd Eventuele afwijkingen tussen gerealiseerde en oorspronkelijke doelstellingen kunnen worden verklaard Tussentijdse wijzigingen in doelstellingen zijn geaccordeerd door de opdrachtgever	20	Documentanalyse Vragenlijsten
Uitgevoerde activiteiten	De vooraf beloofde activiteiten zijn uitgevoerd Eventuele afwijkingen tussen gerealiseerde en oorspronkelijke activiteiten kunnen worden verklaard Tussentijdse wijzigingen in activiteiten zijn geaccordeerd door de opdrachtgever	8, 9	Documentanalyse Vragenlijsten
Direct bereik	Het project heeft het oorspronkelijk benoemde bereik gerealiseerd (zoals vastgesteld in de beschikking) Eventuele afwijkingen tussen opzet en uiteindelijke bereik kan worden verklaard De organisatie heeft zich maximaal ingespannen om het gewenste bereik te realiseren De samenwerkende organisaties zijn erin geslaagd om ook buiten de eigen directe achterban, de gewenste doelgroep te bereiken	9, 12, 13, 18, 26, 27, 28	Analyse documenten over voortgang Analyse onderliggende projectstukken en (deel)evaluaties
Indirect bereik	Het project heeft een breder bereik dan sec de directe deelnemers. Er is een groter bereik dankzij ontwikkelde materialen die ook door anderen kunnen worden gebruikt	9, 12, 18, 24, 26, 27, 28,	Interviews Vragenlijst Documentanalyse
Tevredenheid direct betrokken doelgroep	De deelnemers hebben hun deelname aan het desbetreffende project als positief (interessant, nuttig) ervaren De deelnemers hebben het idee dat het desbetreffende project positief bij kan dragen aan het vergroten van de binding en de weerbaarheid De deelnemers proberen de opgedane inzichten zelf verder over te dragen aan anderen	16, 18, 20, 21, 22	Analyse vragenlijsten Interviews Analyse Evaluaties per project
Opgedane praktijkinzichten	De uitgevoerde projecten hebben bijgedragen aan het vergroten van het inzicht in processen van radicalisering en/of in mogelijkheden om dit tegen te gaan	7, 15, 21	Analyse ingezette projecten Interviews Analyse vragenlijsten
Bijdrage aan het	Het project heeft bijgedragen aan het verkleinen van de voedingsbodem voor radicalisering door de	20, 21, 22	Documentanalyse

verkleinen van het oorspronkelijke probleem: effect beleid	binden en/of de weerbaarheid van personen te vergroten; Het project heeft een bijdrage geleverd aan het beperken van de frustratie dan wel aan het positief beïnvloeden van de identiteitsvorming; Het project heeft een bijdrage geleverd aan het in staat stellen van de omgeving van een vatbaar persoon, om hier beter mee om te gaan en bij te dragen aan het tegengaan van polarisatie en radicalisering; Het project heeft een bijdrage geleverd aan veranderingen in gedrag, opvattingen en houding waarmee de vatbaarheid voor radicalisering is afgenomen.		Interviews experts Vragenlijsten betrokken organisaties Panelgesprek
Activeren van de achterban	De projecten hebben bijgedragen aan een (aantoonbare) activering van de achterban. Dit blijkt uit concrete georganiseerde activiteiten en/of uit cijfers over deelname aan relevante activiteiten De bewustwording van de achterban wat betreft de mogelijke eigen rol en verantwoordelijkheid op dit dossier is toegenomen. Dit blijkt onder meer uit deelname aan activiteiten en uit aanvullend georganiseerde initiatieven vanuit de achterban.	22, 26, 27, 28	Interviews Documentanalyse Vragenlijst
Professionalisering uitvoeringspartner (s)	De projecten hebben bijgedragen aan de professionalisering van uitvoeringspartners. Dit is zichtbaar in de wijze van organiseren en uitvoeren zoals deze zich gedurende de looptijd van de programma's heeft ontwikkeld. Dit is in ieder geval terug te zien in de tijdigheid van uitvoering, het vermogen om de juiste mensen te betrekken, de kwaliteit van de rapportages, het verhelpen van knelpunten en het realiseren van doelstellingen	22, 25	Interviews Documentanalyse Vragenlijst
Eventuele spin off effecten	Er zijn mede in reactie op de actieprogramma's aanvullende initiatieven gestart in de geest van of in vervolg op projecten Er zijn ook op andere terreinen nieuwe of verbeterde vormen van samenwerking ontstaan tussen betrokken partners Op lokaal niveau zijn aanvullende initiatieven gestart of is aansluiting gevonden op lopend beleid	24, 27	Interviews Documentanalyse Vragenlijst
Uitvoering en proces			
Communicatie over het beleid	Het beleid is gecommuniceerd richting betrokken partners op een wijze die de draagvlak voor het beleid heeft vergroot In de communicatie over het beleid zijn duidelijk de verantwoordelijkheden en verwachtingen van betrokken organisaties gecommuniceerd In de communicatie over projecten is dusdanig gecommuniceerd dat dit een brede doelgroep aanspraak, ook buiten de directe eigen achterban van betrokken organisaties	11, 18, 24	Documentanalyse Interviews
Tijdigheid uitvoering	De projecten zijn binnen de oorspronkelijk benoemde periode uitgevoerd De uitvoeringsperiode is tussentijds bijgesteld in overleg met de opdrachtgever waarna de bijgestelde uitvoeringstermijn ook is gehaald Eventuele knelpunten zijn verklaarbaar	6, 20	Analyse documenten over voortgang Analyse onderliggende projectstukken en (deel)evaluaties
Ontsluiten expertise	In de ontwikkeling en uitvoering zijn ter zake deskundigen geconsulteerd Betrokken partners zijn erin geslaagd om de juiste deskundigen te betrekken	28	Documentanalyse Vragenlijsten
Selectie uitvoerende organisatie	Het proces van selectie van uitvoerende organisaties was transparant en kan achteraf eenvoudig worden gereconstrueerd De geselecteerde organisaties passen bij de doelstellingen van het beleid en zijn in staat de gewenste activiteiten adequaat uit te voeren. Dit blijkt uit de resultaten op de andere benoemde aspecten in deze evaluatie	5, 14	Interview oorspronkelijke projectleider Documentanalyse
Samenwerking tussen uitvoeringspartners	Er zijn tussen partners duidelijke afspraken gemaakt over de verdeling van verantwoordelijkheden, rollen en taken De projecten hebben de samenwerking tussen partners versterkt	18, 19	Documentanalyse Interviews Vragenlijsten

	Eventuele knelpunten in de samenwerking zijn naar tevredenheid opgelost Eventuele knelpunten in de samenwerking hebben de resultaten niet negatief beïnvloed		Panelgesprek
Adequaat betrekken practitioners	Betrokken partners zijn er erin geslaagd om de juiste practitioners te betrekken, zoals scholen, welzijnsinstellingen en anderen die vanuit de uitvoeringspraktijk een bijdrage konden leveren	18, 28	Documentanalyse Vragenlijsten
Benutten tussentijdse inzichten	Tussentijdse nieuwe inzichten – uit onderzoek dan wel uit de uitvoeringspraktijk – zijn benut om waar nodig doelstellingen aan te passen en/of de aard en uitvoering van een project bij te stellen (doelgroep, bereik, inhoudelijk, etc.) Het departement heeft betrokken partners actief gewezen op voor hen relevante nieuwe inzichten (relevant voor de uit te voeren projecten)	3, 7	Interviews Vragenlijsten
Omgaan met sleutelgebeurtenissen	Sleutelgebeurtenissen op het dossier polarisatie en radicalisering (nationaal en/of internationaal) zijn geanalyseerd op eventuele implicaties voor het beleid Eventuele implicaties zijn vertaald naar tussentijdse wijzigingen binnen of van projecten (zie voorgaand aspect)	3, 7	Documentanalyse Vragenlijsten
Interdepartementale samenwerking	Waar nodig is samenwerking gezocht en gevonden door de opdrachtgever bij andere betrokken departementen In de uitvoering is rekening gehouden met lopende initiatieven van andere departementen De voortgang van het project is in de interdepartementale werkgroep besproken	18, 24	Interviews
Aansluiting op lokale behoeften	De projecten sloten aan bij de lokale behoeften (gemeenten, maatschappelijke instanties, minderheden organisaties) Tijdens de uitvoering van de programma's in aansluiting gezocht en gevonden met lokale partners	18, 24	Vragenlijst Panelgesprek
Verantwoordingsproces rond het beleid	Over de uitvoering is adequaat (tijdig, volledig, juist) gerapporteerd aan de volksvertegenwoordiging door het direct betrokken departement	5	Documentanalyse
Toezicht en begeleiding			
Beschikking	De beschikking bood voldoende inzicht in de gewenste resultaten De beschikking bood voldoende houvast voor een adequate uitvoering van de gewenste resultaten De beschikking was juridisch correct	5, 18	Documentanalyse Interviews vragenlijsten
Begeleiding vanuit het departement	De begeleiding van betrokken uitvoeringpartners vanuit het departement was adequaat (inhoudelijk, qua beschikbaarheid en bereikbaarheid en qua middelen)	6, 10, 15, 17, 18	Documentanalyse Interviews vragenlijsten
Monitoring van de voortgang	Het departement heeft zich voldoende ingespannen om zicht te houden op de voortgang van de projecten en op de mate waarin de gewenste resultaten en effecten werden gerealiseerd	6, 10, 15, 17, 18	Documentanalyse Interviews
Evaluatie	De projecten zijn conform opzet geëvalueerd. De evaluaties zijn beschikbaar Eventuele verschillen tussen voorziene en uitgevoerde evaluaties zijn verklaarbaar	7, 10, 20	Documentanalyse Interviews
(eventuele)Tussentijdse bijsturing	Het departement heeft waar nodig bijgestuurd, bijvoorbeeld bij de start van iedere serie projecten (aan het begin van het jaar)	7, 10, 20	Documentanalyse Interviews
Financiële monitoring	De financiële stand van zaken wat betreft de uitvoering is adequaat gemonitord Betrokken partners hebben de benodigde financiële informatie gerapporteerd aan hun opdrachtgever (het departement)	5, 10, 20	Documentanalyse Interview controller
Middelen			
Budget	Het geplande budget is niet overschreden Kostenoverschrijdingen kunnen worden onderbouwd en zijn direct gerelateerd aan de aard van de gewenste activiteiten (en niet aan fouten, onhandigheid)	10	Analyse voortgangsrapportages Analyse onderliggende rapportages Analyse jaarbegroting(en)

	Eventueel aanvullend benodigd budget is gerealiseerd		
Faciliteiten/ randvoorwaarden	De juiste randvoorwaarden waren aanwezig voor het realiseren van de projecten. Het betreft onder meer kennis, locatie, bestuurlijke steun, toegang tot het netwerk van het departement, en dergelijke	10	Documentanalyse Interviews Panelgesprekken
Borging			
Borging beleid bij uitvoerende organisatie	Ook na deelname benutten uitvoerende partners de opgedane inzichten. Dit blijkt onder meer uit nieuwe activiteiten die zijn opgestart of uit materiaal dat is ontwikkeld en nu nog wordt gebruikt De eerder benoemde suggesties voor borging (in rapportages) zijn zo goed als mogelijk omgezet in daadwerkelijke activiteiten	16, 23, 24	Documentanalyse Vragenlijst Interviews Panelgesprek
Borging bij deelnemers	Ook na deelname benutten deelnemers de opgedane inzichten, of voor zichzelf of ten behoeve van anderen	16, 23, 24	Documentanalyse Vragenlijst Interviews Panelgesprek
Borging beleid binnen WWI	Binnen WWI is de kennis geborgd Binnen WWI zijn de opgedane inzichten geborgd Relevante inzichten zijn ook op andere beleidsdossiers of binnen andere WWI projecten benut en toegepast	16, 23, 24	Documentanalyse Interviews
Materiaal	Ontwikkeld materiaal en bedachte projecten worden aantoonbaar ook door anderen organisaties benut dan door de direct betrokken uitvoeringsorganisaties	16, 23, 24	Vragenlijst Interviews
Borging conform criteria in beschikking	De borging is conform de beschikking gerealiseerd	16, 23	Documentanalyse Vragenlijst Interviews

Bijlage 5 Respondenten

Forum

Dhr. H. El Madkouri

Forum

LOM

Dhr. B. Rijksschroeff

Dhr. H. van Zuthem

Mevr. L. Lameiro Garcia

Rijksoverheid

Inspraak Orgaan Chinezen

Inspraak Orgaan Turken

Overlegpartner

Zuideuropese Gemeenschappen

Dhr. D. Grammatica

Rijksoverheid

Overlegpartner

Zuideuropese Gemeenschappen

Mevr. I. Gumbs

Stichting Overlegorgaan

Caribische Nederlanders

Dhr. E. Imanuel

Orgaan

Dhr. R. Ashruf

Orgaan

Dhr. L. Euser

van

Surinaams Inspraak

Surinaams Inspraak

Samenwerkingsverband

Marokkanen in Nederland

Dhr. H. El Kaddouri

van

Samenwerkingsverband

Marokkanen in Nederland

Mevr. F. Ozgumuz

Nederland

Vluchtelingen Organisaties

Overig

Dhr. W. Palm

contactpersoon LOM organisaties

Dhr. E. Dap

Surinamers Tilburg

Mevr. M. de Bie

Dhr. G. Massaro

Dhr. P. Abels

Mevr. A. Kruithof

Mevr. S. Tempelman

BZK)

WWI, toenmalig

Welzijnsstichting

Bureau Bibit

MiraMedia

NCTb, destijds AIVD

WWI

Toenmalig V&I/WWI (nu

Bijlage 6 Gebruikte bronnen hoofddocument

Literatuur

- AIVD, Saoedische invloeden in Nederland. Verbanden tussen salafitische missie, radicaliseringsprocessen en islamistisch terrorisme, Den Haag, 2004
- AIVD, Van dawa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde, Den Haag, 2004
- AIVD, 'Lonsdale-jongeren' in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechts-extremistische cultuur, Den Haag, 2005
- AIVD, Radicale dawa in verandering. De opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland, Den Haag, 2007
- BVD, Politieke islam in Nederland, Leidschendam, 1998.
- BVD, De democratische rechtsorde en islamitisch onderwijs. Buitenlandse inmenging en anti-integratieve tendensen, februari 2002.
- COT, Tussen feiten, beelden en gevoelens: verslag van een verkennend onderzoek naar polarisatie en radicalisering in zes gemeenten in het politiedistrict Breda, Den Haag, 2006.
- COT, De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van 'ogen en oren' naar 'het hart' van de aanpak, Den Haag, januari 2008.
- COT/VNG, Tools voor gemeenten. Zelfdiagnose en samenwerken met partners. Deel 1: tegengaan polarisatie, Den Haag, 2008.
- COT, Agenderen en experimenteren: de complexiteit van een lokale aanpak van radicalisering belicht, Den Haag, januari 2009.
- Fennema, M., Persstemmingen na 11 september; IMES, UvA, Amsterdam.
- Forum, Democratische rechtsstaat, weerbare samenleving. Eindrapportage, Utrecht, februari 2008.
- Gemeente Amsterdam, Amsterdam tegen radicalisering, september 2007.
- IMES, Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden, UvA, Amsterdam, oktober 2006.
- IMES, Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland, UvA, Amsterdam, 2006.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Lokale en justitiële aanpak van radicalisme en radicalisering, Den Haag, september 2005.
- RMO, Eenheid, verscheidenheid en binding. Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland, advies 35, Den Haag, februari 2005.
- RMO, Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden, advies 37, Den Haag, oktober 2005.
- Sociaal Cultureel Planbureau, Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact, Den Haag, juli 2007
- WRR, Identificatie met Nederland, Den Haag, september 2007.
- WRR, Dynamiek in islamitisch activisme, Aanknopingspunten door democratisering en mensenrechten, Den Haag/Amsterdam, maart 2006.

Kamerstukken

- TK 28 689, nr. 1, Onderzoek Integratiebeleid, vergaderjaar 2002- 2003, Den Haag, 27 november 2002.
- TK 29 203, nr. 1, Rapportage Integratiebeleid Etnische Minderheden 2003, vergaderjaar 2003- 2004, Den Haag, 16 september 2003.
- TK 28 689, nr. 9, Onderzoek Integratiebeleid, vergaderjaar 2003- 2004, Eindrapport.
- TK 28 689, nr. 17, Onderzoek Integratiebeleid, vergaderjaar 2003- 2004, Den Haag, mei 2004.
- TK 29 854, nr. 3, De moord op de heer Th. Van Gogh, vergaderjaar 2004- 2005, Den Haag, 10 november 2004.
- TK 29 754, nr.27, Terrorismebestrijding, vergaderjaar 2004-2005, Nota Weerbaarheid en integratiebeleid, Den Haag, 19 augustus 2005.
- TK 30 304, nr. 4, Jaarnota Integratiebeleid 2005, vergaderjaar 2005- 2006, (kabinetsreactie RMO- rapport Eenheid, verscheidenheid en binding, Den Haag, 22 september 2005.
- TK 30 300 VI, nr. 168, Vaststelling begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2006, vergaderjaar 2005- 2006, (kabinetsreactie RMO- advies, Niet langer met de ruggen naar elkaar), Den Haag, 6 juni 2006.
- TK 30 800 VI, nr. 115, Vaststelling begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2007, vergaderjaar 2006- 2007, (kabinetsreactie WRR rapport Dynamiek in islamitisch activisme), Den Haag, 5 juli 2007.
- TK 31 268, nr 2, Integratienota 2007-2011, vergaderjaar 2007- 2008, Nota Zorg dat je erbij hoort!, Den Haag, 13 november 2007.
- TK 31 268, nr. 8, Jaarnota Integratiebeleid 2007- 2011, vergaderjaar 2007- 2008, Datgene wat ons bindt. Gemeenschappelijke integratie- agenda(GIA), Den Haag, 1 juli 2008.
- TK 31 268, nr. 9, Jaarnota Integratiebeleid 2007- 2011, vergaderjaar 2007- 2008, (kabinetsreactie WRR rapport Identificatie met Nederland), Den Haag, 19 augustus 2008.

Brieven

Brief met aanbieding RIEM 2003 en Brief Integratiebeleid Nieuwe Stijl, 16 september 2003

- Brief over moord Van Gogh, 10 november 2004
- BSEM, 27 november 2005
- DCIM aan de LOM-samenwerkingspartners, 11 mei 2005
- DCIM aan het LOM, 28 juni 2005
- DCIM, 2 november 2005
- DCIM. 24 november 2005
- DCIM aan Forum, 30 november 2005
- DCIM in reactie op BSEM, 23 december 2005
- DCIM, 11 januari 2006
- DCIM, 1 mei 2006
- DCIM aan Forum, 5 juli 2006
- DCIM aan LOM-samenwerkingsverbanden, 11 juli 2006
- DCIM aan Forum, 14 november 2006
- DCIM aan Forum, 30 november 2006
- Forum aan DCIM, 25 november 2004
- LOM, 2 juni 2006
- MinJus, 11 juli 2006
- OCaN 8 juni 2006
- SMN, 29 augustus 2005
- SIO, 27 februari 2007
- SIO, 5 juni 2007
- SIO, 12 november 2007
- VON, 24 april 2007
- WWI, 19 juli 2006
- WWI, 17 oktober 2006
- WWI, 9 juli 2007

Overig

- Besluit van 22 februari 2007, nr. 07.000673, houdende departementale herindeling met betrekking tot integratie, inburgering en coördinatie integratie minderheden
- Datum onbekend. Gespreksnotitie Wijkverbetering en Integratiebeleid
- Trouw, *De vlam is na drie jaar weer gedoofd*, 2 november 2007:
www.trouw.nl/achtergrond/deverdieping/article1502030.ece
- NRC Handelsblad, *Polderende moslims*, 7 april 2008:
http://www.nrc.nl/nieuwsthema/film_wilders/article1874169.ece/Polderende_moslims

Internetbronnen

- www.minderheden.org (Landelijk Overleg Minderheden)
- www.maroc.nl
- www.ruimtevoorcontact.nl

Bijlage 7 Samenvatting projectresultaten

In het onderstaande overzicht geven wij een samenvatting per project van de resultaten en van het bereik. Dit overzicht biedt een eerste indruk. Wij verwijzen hierbij nadrukkelijk naar deel 2 (fact sheets) van dit rapport voor meer achtergrondinformatie en voor de benodigde context.

Forum: <i>Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving</i>		
	Projecten	Resultaten en bereik
1.	Project Nieuwland	Een VIP-coach is omgebouwd tot de NL NieuwLand-bus waarin gesprekken en ontmoetingen plaatsvonden. Er is een website ontwikkeld (www.forum.nl/NLnieuwland), flyers verspreid (8.000), en er zijn programma's voor busritten opgesteld en uitgevoerd. De VIP-coach heeft binnen het DRWS programma 60 keer gereden. O.m. scholieren, wijkbewoners en ministers participeerden. ¹
2.	Uitwisselingsprogramma tussen middelbare scholieren en studenten	Eind 2005 heeft een videoconferentie tussen scholieren uit NL en Marokko plaatsgevonden. Verder ondersteunde Forum met stadsdeel de Baarsjes een studiereis voor jongeren naar Marokko. ²
3.	Leergang Islam en Moderniteit	In 2005 heeft Forum dit project stilgezet, omdat zij niet in het vaarwater wilde komen van moslimorganisaties die met hun eigen imamopleiding bezig waren. ³ In opdracht van Forum heeft het KCMR een leergang ontwikkeld die als basis zou kunnen dienen voor een toen nog te starten imamopleiding. Ons is niet bekend wat de huidige stand van zaken is. ⁴
4.	Vrouwenmoskee	De Balie werd omgedoopt in een moskeegebouw waar vrouwen het voor het zeggen kregen. Een belangrijke inhoudelijke rol was toebedeeld aan de internationaal befaamde Egyptische arts, schrijfster en feministe Nawal El Saadawi. Dit project is later overgegaan in het project 'Vrouwensalon' (zie verderop). Ruim 100 vrouwen namen deel aan het project dat veel aandacht trok van de media.
5.	Moskeebezoeken	Voorzichtig opgestart, al snel ondergebracht in eigen beheer Forum.
6.	Expertmeeting radicalisering	In mei 2005 vond een expertmeeting plaats met wetenschappers en vertegenwoordigers van de overheid. ⁵ Er werden verschillende themasessies, expertmeetings en werkconferenties georganiseerd (Amsterdam, Rotterdam, Helmond). Forum verzorgde een presentatie over radicalisering tijdens de Wilton Park Conference (UK) en verzorgde een Studiedag over Sociale, Culturele en Etnische verhoudingen in het onderwijs, waarbij professionals uit het onderwijsveld ervaringen konden uitwisselen. ⁶ Verder is een netwerkdag georganiseerd voor leerlingbegeleiders. Het installeren van een netwerk zou moeten helpen inzichten toegankelijk te maken. ⁷
7.	Persoonlijke coaching voor leiderschap	Intensief project, zowel in pilot- als vervolgfase. Er is een startconferentie georganiseerd, een cursus diversiteitmanagement verzorgd voor de coaches, intervisie sessies gehouden, twee gezamenlijke bijeenkomsten voor coaches en deelnemers, individuele coachingsgesprekken, en een afsluitend symposium heeft plaatsgehad. ⁸ Speciaal voor het project is een informatieve website gelanceerd. In de pilotfase hebben 15 coaches uit het bedrijfsleven 40 jongeren begeleid. ⁹ In de vervolgfase waren 7 bedrijven en 21 coaches betrokken, en zijn 37 jongeren begeleid. ^{10,11} Het doel was 45 jongeren in het pilot-traject te betrekken. Uiteindelijk hebben 60 jongeren zich hiervoor aangemeld, waarvan er 40 zijn geselecteerd en daadwerkelijk hebben deelgenomen. ¹² Voor het vervolg traject hebben zich 78 mensen aangemeld, waarvan er 42 zijn geselecteerd en uiteindelijk hebben deelgenomen. ¹³ Het afsluitende symposium had 200 deelnemers.
8.	Training debat en dialoog	Er is een training aangeboden, ons is niet bekend van hoeveel dagen ¹⁴ . Uiteindelijk hebben 24 jongeren deelgenomen aan de cursus. ¹⁵

9.	Summer school	De <i>Summerschool</i>, een initiatief van FORUM, is in samenwerking met het Instituut Clingendael en de Haagse Hogeschool is in de zomer van 2005 uitgevoerd. Gedurende een week volgden islamitische studenten van de Haagse Hogeschool een intensief programma over <i>'muslims in leadership'</i>. Het programma bestond uit de volgende thema's: de rechtsstaat, de relatie tussen politiek en religie, leiderschap en stemrecht, minderheden, en de relatie tussen vrijheid van meningsuiting en vrijheid van religie. Hoewel de studenten in eerste instantie wantrouwig waren over 'de agenda' van de organisatoren, waren zij na afloop van het programma zeer enthousiast.¹⁶ De planning geeft aan dat minstens vier summerschools georganiseerd zouden worden.¹⁷ In augustus 2006 heeft een tweede summerschool plaatsgevonden.¹⁸ De winterschool van december 2007 is door een te lage opkomst afgeblazen.¹⁹ Het bereik van in ieder geval twee summerschool is geweest: 27 en 25 deelnemers.²⁰
10.	Netwerken Veiligheid en Sociale Cohesie*	In zes plaatsen zijn netwerken ter bevordering van structurele contacten aangelegd: in Helmond, Breda, Amsterdam, Parkstad, Den Haag en Den Bosch. In Amsterdam wordt een tweede netwerk opgestart. De netwerken hebben een eigen site: www.socialecohesie.nl.²¹ In totaal zijn 55 sleutelfiguren in de netwerken gemobiliseerd.²²
11.	Project BrugOver: Inter-generationale gesprekken	Diverse bijeenkomsten in meerdere gemeenten. Een selectie: In vijf gemeenten in de regio Zuid-Holland Zuid zijn in het najaar gespreksavonden georganiseerd tussen vaders en zoons met een Marokkaanse achtergrond. Het aantal deelnemers bedroeg in totaal 250. Verder werden in een oktoberweekend tien jongeren getraind in het leiden van gesprekken tussen ouders en hun kinderen. Gedurende drie maanden vonden er bovendien maandelijks vijf gespreksavonden plaats tussen vaders en zoons. Daarnaast zijn twee aparte bijeenkomsten belegd voor imams en bestuurders van moskeeën in de regio.²³ Er zijn twee bijeenkomsten georganiseerd in Utrecht in 2006.²⁴ In 2007 is een studieweekend voor moeders en dochters georganiseerd in Zeist.²⁵ In 2007 zijn in Slotervaart twee bijeenkomsten georganiseerd voor vaders en hun kinderen.²⁶ Er namen in totaal 250 mensen deel aan de 5 gespreksavonden. 10 jongeren zijn opgeleid zodat zij zelf ook bijeenkomsten kunnen organiseren.²⁷ In Dordrecht en Gorinchem waren in totaal 85 man aanwezig. De studieweekenden hadden respectievelijk 20 en 55 deelnemers. In Utrecht waren 100 mensen bereikt. In Dordrecht 50 man, en tijdens het studieweekend nog eens 25 man.²⁸ Op de bijeenkomst in Zeist waren 10 moeders en hun dochters.²⁹ Slotervaart had in totaal 65 deelnemers.³⁰
12.	Stimuleringsfonds voor burgerinitiatieven	Er zijn in totaal 50 activiteiten ondersteund. De diversiteit van de projecten was groot. Wel verschilde volgens Forum de kwaliteit van de voorgestelde projecten aanzienlijk.^{31,32} In de 2de tranche is dit project specifiek ingestoken op jongeren, en is als middel een jongerenprijsvraag in het leven geroepen, om jongeren te stimuleren ideeën aan te dragen.³³ Het bereik van het fonds is het best uit te drukken in aanmeldingen; er zijn 150 aanvragen voor subsidie ingediend.³⁴
13.	Campagne Zelfbeelden, ('Jouw identiteit, mijn identiteit')	De campagne is op verschillende wijzen onder de aandacht gebracht – via de website (www.zelfbeelden.nl), projectdagen en brochures. De uitgevoerde activiteiten zijn divers en talrijk. De educatieve kant, waaronder trainingen op scholen, is daarbij specifiek groot opgezet en heeft een meer structureel karakter door borging met lesmateriaal.^{35,36} Ook andere activiteiten zijn in het kader van dit project uitgevoerd, zoals een educatieve dag over identiteit in samenwerking met Palet, CIDI en NL NieuwLand voor jongeren met een joodse, Turkse, Marokkaanse, Molukse, Sinti/Roma- of autochtone achtergrond.³⁷ De jongeren bezochten Kamp Vught, een moskee in Utrecht en het Joods Historisch Museum in Amsterdam, in 2005.³⁸ Zo werd ook een creatieve ontmoeting mogelijk gemaakt op 5 mei 2005, tussen joodse jongeren en jongeren met een Marokkaanse afkomst, in samenwerking met het project NL NieuwLand. Een <i>peer-educatietraject</i> is uitgevoerd in samenwerking met de Nationale Jeugdgraad. Daarnaast is een themanummer van Generation Now gewijd aan het onderwerp en zijn twee artikelen in dit blad hierover geschreven.³⁹

		Het aantal jongeren en professionals dat direct met deze campagne te maken heeft gekregen loopt in de honderden. Ter illustratie: aan de fotografiewedstrijd namen 750 jongeren deel. Aan de projectdagen identiteit hebben 890 jongeren deelgenomen. 1.411 leerlingen hebben het digitale leermiddel doorgewerkt, 80 jongeren hebben de workshop zelfbeelden gevolgd. ^{40 41}
14.	Vrouwensalon	Er zijn vier vrouwensalons georganiseerd, in 2005, 2006 en twee in 2007. ^{42 43} Er werden o.m. lezingen verzorgd en workshops verzorgd over thema's als politieke participatie en opvoedingsperikelen. Aan de eerste salon namen voornamelijk laag opgeleide vrouwen van Marokkaanse afkomst deel. De tweede vrouwensalon was gericht op moslimvrouwen van verschillende etnische herkomst, van verschillende opleidingsniveaus. De laatste salons waren gericht op moeders en dochters, m.n. van Marokkaanse afkomst. Salon I had 345 deelnemers, salon II 300, III 180 en IV 150 deelnemers. ^{44 45}
15.	Servicecentrum Integratie (gelieerd aan DRWS)	Het servicecentrum moet een luisterend oor bieden aan professionals met concrete vragen op het gebied van etnische spanningen, en advies op maat verstrekken. Er is regelmatig beroep gedaan op het centrum, gemiddeld zo'n 3 tot 5 keer per week. Het centrum was een dagdeel in de week beschikbaar. ⁴⁶ Het centrum wordt ongeveer 3 tot 5 keer per week gebeld. ⁴⁷ Hoeveel bezoekers de website heeft getrokken is ons niet bekend.
16.	Model-masterclass voor lokale bestuurders	Er werden negen masterclasses gerealiseerd voor lokale bestuurders en ambtenaren: twee over sociale cohesie/netwerkvorming, één over migrantenzelforganisaties, één over het salafisme, twee over verschil in denken tussen moslims en niet-moslims, één over pedagogiek in de moskee, twee over de scheiding tussen Kerk en Staat. Bij elke masterclass participeerden tussen de 15 en 30 bestuurders. ⁴⁸
17.	Deskundigheidsbevordering voor professionals	De planning was expertmeetings te organiseren om opgedane kennis te toetsen en ervaringen uit te wisselen. Daarnaast zou een uitwisselingstraject tussen veiligheidsfunctionarissen in Nederland en Marokko plaatsvinden. Dit uitwisselingstraject heeft niet plaatsgevonden. Er zijn wel ondersteuningscontacten geweest binnen de gemeente Amsterdam. Daarnaast zijn er verschillende workshops georganiseerd, zoals een driemalige pilotcursus 'Signaleren en voorkomen van vervreemding bij jongeren', aangeboden aan medewerkers binnen DJI. ^{49 50} Ook is een besloten werkconferentie georganiseerd. ⁵¹ Een aantal keer zijn presentaties verzorgd over het thema radicalisering voor de vereniging van directeuren in de welzijnssector. ⁵² Ook zijn in 2008 nog drie trainingen verzorgd voor DJI medewerkers. Elk van deze trainingen had ongeveer 16 deelnemers. Verder zijn in 2008 masterclasses gegeven voor professionals van gemeenten, bestuurders en ambtenaren. ⁵³ Op de besloten werkconferentie waren ongeveer 24 personen aanwezig. ⁵⁴ Op meerdere bijeenkomsten voor directeuren van welzijnsstichtingen waren elke keer ongeveer 100 aanwezigen. De DJI cursus had 60 deelnemers. ⁵⁵
18.	Werkconferentie lokaal islambeleid	De publicatie <i>Lokale overheden en moskeeën: een onderzoek naar de rol en betekenis van moskeeorganisaties in Nederland sinds 2001</i> behelst de rapportage van een onderzoek naar het Veranderende islambeleid in een aantal Nederlandse gemeenten. Het rapport biedt een inventarisatie van wat op lokaal niveau gebeurt, en doet aanbevelingen voor het onderhouden van contacten tussen moslimorganisaties en lokaal bestuur. Naar aanleiding van de publicatie zijn begin 2006 vier werkconferenties georganiseerd. ^{56 57} Er zijn uiteindelijk circa 140 personen bereikt, exclusief de deelnemers aan de kennisclinic/masterclass.
19.	Publicaties 'Islam in zakformaat'	Publicaties verbonden aan andere projecten en brochure getiteld <i>'Islam en staatsvorm'</i> .
20.	Ontwikkelingen in de islambeleving van jongeren (eerste monitor als apart	De bedoeling was een periodiek inzicht te vergaren over de opvattingen van moslimjongeren. Er zijn longitudinale onderzoeken uitgevoerd, in 2005, 2006 en 2007-2008. ⁵⁸ Er zijn drie publicaties in deze reeks verschenen: 'Van Allah tot Prada', 'Van vasten tot feesten' en 'Geloof en geluk'. ⁵⁹ Deelnemers aan de eerdere onderzoeken in 2005 en 2006 zijn ons niet bekend. Aan het

	project, vervolgmonitoren onderdeel DRWS)	onderzoek in 2007/2008 hebben 9 kernjongeren deelgenomen, die op hun beurt in totaal 84 jongeren hebben benaderd om deel te nemen. ⁶⁰
21.	Pedagogiek in de moskee	Forum beoogde met dit project een plan van aanpak te bieden voor pedagogische ondersteuning aan moskeeën. ⁶¹ Dit is ook gebeurd, drie deelstudies zijn verricht naar specifiek pedagogisch klimaat, waarin aanbevelingen werden gedaan voor verbetering. De gemeente heeft aangegeven tevreden te zijn met het onderzoek en ondersteuning te bieden bij de verbetering. ⁶² Het onderzoek was genomineerd voor de Parels van integratie prijs. ⁶³ Het onderzoek heeft geresulteerd in drie publicaties. Er zijn drie boekjes verschenen naar aanleiding van het onderzoek. ⁶⁴ Drie moskeeën hebben op directe wijze met het onderzoek te maken gekregen. ⁶⁵
22.	Kennisdossier moskeebouw	Een snelle inventarisatie van beschikbare informatie was gepland, waarna Forum een kennisdossier wilde aanleggen en voorlichtingsmateriaal wilde samenstellen. ⁶⁶ Er is i.i.g. ervaring opgedaan met advies aangaande financiën, de rechtspositie, eigendomsrecht en verenigingsrecht bij de bouw van een moskee in Zuid Holland. Deze kennis zou worden gebundeld in een kennisdossier. ⁶⁷
23.	De politieke islam verklaard	Drietal conferenties: 1) Symposium Euro-islam (circa 100 deelnemers) en in samenwerking met Stichting Eutopia speciaal Eutopia- themanummer verzorgd over 'Moslim in Europa'. 2) Conferentie Islamitisch Activisme (i.s.m. WRR), op 8 november 2006 (circa 200 deelnemers); netwerkdiner (32 gasten uit diverse professies); publicatie met inleidingen en samenvatting van paneldiscussies ('Islamic Activism and Democratization in the Middle East and North Africa: Politics, Media and The Role of Europe') en een publicatie over de conferentie in het Jordaanse dagblad Al Ghad en een aantal Arabische internet- nieuwssites. 3) Conferentie 'Voorbij de vermijding': trends en ontwikkelingen binnen de islam in Nederland op 6 december 2007 (circa 250 deelnemers); conferentiemap met acht artikelen over ontwikkelingen binnen islam in Nederland en omliggende landen en een conferentieverlag. Een publicatiebundel is gepland. ⁶⁸
24.	'Peerprojecten islam, identiteit en ethiek'	Forum heeft trainingen verzorgd aan jongeren om met hun eigen identiteit aan de slag te gaan, maar daarnaast ook om door middel van peer-educatie met andere jongeren over identiteit te praten. In 2005 en 2006 zijn twee verschillende groepen drie of vier weekenden getraind. ⁶⁹ In totaal zijn 32 jongeren getraind. ⁷⁰

LOM: <i>Niet naast elkaar, maar met elkaar</i>		
	Projecten	Resultaten en bereik
1.	Jongeren en ouderen samen op weg/Landelijke bijeenkomsten cultureel erfgoed	Er zijn in ieder geval 20 bijeenkomsten georganiseerd vanaf eind 2006 op diverse locaties, waarbij onder andere werd gerapt, gedanst en spelletjes zijn gespeeld door verschillende generaties. ⁷¹ Uiteindelijk zijn er in totaal ongeveer 780 deelnemers geweest. ⁷²
2.	Jongerenconferentie	Er is een tweedaagse conferentie georganiseerd op 25 en 26 maart 2006. ⁷³ Ook op 27 oktober 2007 is een conferentie georganiseerd. ⁷⁴ In totaal hebben 210 jongeren deelgenomen. ⁷⁵ Volgens een bron is de financiering in juni 2006 stopgezet wegens beperkt bereik, respondenten spreken dit echter tegen. Wel is volgens hen het projectplan voor de tweede tranche aangepast. ⁷⁶ In 2007 heeft een conferentie plaatsgevonden, waarbij 60 deelnemers aanwezig waren. De Nationale Jeugdraad had veel moeite deelnemers te vinden voor de conferentie, de deelnemers zijn bijna allemaal gemobiliseerd door het IOT. ⁷⁷
3.	Voorlichting via Websites	In samenwerking met jongeren van Marokkaanse en Turkse komaf werd voorlichtingsmateriaal ontwikkeld. Dit materiaal werd beschikbaar gemaakt bij vier websites (Maroc.nl; Marokko.nl; Maghreb.nl; Hababam.nl). Het materiaal moet jongeren toegaan

		bieden tot moderne en verlichte interpretaties van de islam en de islambeleving in de Nederlandse samenleving. ⁷⁸ In oktober 2007 is de nieuwe website Islamwijzer.nl gelanceerd, die gekoppeld is aan de eerder genoemde websites. Nadat de technische proefversie van de site was ontwikkeld moest nog veel inhoud worden toegevoegd. De middelen waren echter ontoereikend. Momenteel is de website volledig operationeel. ⁷⁹ Op de nu operationele website is in ieder geval door 104 jongeren gestemd over de site, waarbij 67% van de jongeren deze beoordeelde met 'prima' of 'goed'. De site heeft nog 152 leden, waarvan 44 actief. ⁸⁰
4.	Mediadebat met opinieleiders	Op 22 april 2006 heeft een debat plaatsgevonden. ⁸¹ Op 18 juni 2006 heeft de VON daarnaast een werkconferentie gehouden. ⁸² Het debat heeft in de tweede tranche geen doorgang gevonden. Het lukte de samenwerkingsverbanden zelf niet genoeg vooraanstaande personen uit de mediawereld te betrekken in het project. Dit hebben ze vervolgens uitbesteed, en is toen uiteindelijk gestrand door communicatieproblemen tussen het externe bureau en de LOM partners. ⁸³ Respondenten geven aan dat specifiek stichting Mediadebat niet in staat was 'een verantwoorde uitvoering' te realiseren, wat het project heeft doen stranden. ⁸⁴ Aan het debat in 2006 hebben 60 mensen deelgenomen. ⁸⁵
5.	Bijeenkomsten tegen radicalisering/ Tegengaan radicalisering door versterking eigen identiteit	Er zouden jaarlijks zeven discussiebijeenkomsten en daarnaast lezingen worden gehouden, en er zou een onderzoek worden verricht naar radicalisering. ^{86 87} Over het onderzoek is het COT verder niets bekend. IOT, SIO en SMN hebben binnen hun deelprojecten verschillende bijeenkomsten georganiseerd. In de 1 ^e tranche lag het accent op discussie en debat, in de 2 ^e tranche op het ontwikkelen van methodieken. SIO en SMN hebben daarbij ingestoken op empowerment, IOT op intergenerationele gesprekken. - Het SMN heeft in maart 2006 in samenwerking met studentenorganisaties op vier universiteiten bijeenkomsten gehouden, achtereenvolgens in A'dam, R'dam, Nijmegen en Utrecht. In de 2^e tranche heeft het SMN het project uitgewerkt als trainingen Empowerment voor moslimjongeren. In 2007 hebben twee studie-en trainingsweekenden plaatsgevonden. - Het IOT organiseerde in 2006 een paneldebat en een conferentie, en 2007 vier bijeenkomsten. - Het SIO organiseerde in 2006 vier en in 2007 vier kleinschalige bijeenkomsten. In 2006 hield het SIO ook een enquête over de relatie tussen (extreme) religieuze opvattingen en aspecten van integratie (49 respondenten). Op 18 oktober 2007 organiseerden IOT, SIO en SMN een gezamenlijke slotconferentie om het project af te sluiten en de ontwikkelde methodieken te presenteren. ^{88 89 90 91} In totaal zijn minstens 1300 jongeren bereikt met de verschillende bijeenkomsten. Er is ook een ideeënwedstrijd uitgeschreven waarop 11 jongeren reageerden. ⁹²
6.	Conferentie Politieke Islam	Het oorspronkelijk plan om elk jaar een conferentie te organiseren is naar aanleiding van ervaringen en voortschrijdend inzicht bijgesteld. Het leek niet opportuun en effectief om jaarlijks een debat te houden. De conferentie is dan ook alleen in 2006 (1 april) georganiseerd. Het project is voor de 2 ^e tranche niet ingediend. ⁹³ De insteek was 100 deelnemers per conferentie ⁹⁴ , de conferentie in 2006 had 95 deelnemers. ⁹⁵
7.	Studiedagen Imams	Uitgevoerd: een studiedag 'met het oog op morgen' in 2006 door SMT, ⁹⁶ een studieweekend in 2007 voor Alevitische imams en jongeren door IOT, ⁹⁷ een studiedag in 2007 voor Marokkaanse imams door SMN. ⁹⁸ Een bijeenkomst van het IOT voor Soennitische imams is, door ons niet bekende redenen, niet van de grond gekomen. ⁹⁹ Bij de bijeenkomst van het SMT waren 51 deelnemers. In de pauze vertrokken 20 mensen. ¹⁰⁰ Bij de bijeenkomst van het IOT waren 30 jongeren en 10 geestelijken aanwezig. ¹⁰¹ Bij de studiedag van SMN waren 40 deelnemers aanwezig. ¹⁰²
8.	Tweede Wereldoorlog in de West/Gezamenlijke geschiedenis	Er is gestart met een interviewonderzoek waardoor kennis en personen met WOII ervaringen konden worden betrokken in het project. Vervolgens zijn meerdere tentoonstellingen gehouden, onder meer in Tilburg, Amsterdam en Almere, en zijn lezingen verzorgd in buurthuizen en op scholen. ¹⁰³ Aantallen bezoekers van de tentoonstelling en deelnemers aan de lezingen zijn ons niet bekend.
9.	Viering 5 mei – Dag van	Elk van de samenwerkingsverbanden heeft een eigen projectonderdeel uitgevoerd. ¹⁰⁴ In de eerste tranche waren er

	de vrijheid	lestrajecten, in tweede tranche namen de initiatieven m.n. de vorm aan van voorjaarsdialogen tussen allochtonen en autochtonen.¹⁰⁵ - Het IOT was verantwoordelijk voor het organiseren van de debatten op vmbo-scholen. - Het SMT heeft een dvd 'Hoe vrij ben jij?' en een lesbrief ontwikkeld. - Het SIO heeft een rapwedstrijd gehouden en een cd gepresenteerd. - Het SIO heeft in de 1^e tranche ook het Vrijheid is friktie-festival georganiseerd (Melkweg, Amsterdam). Het SIO wilde dit in de 2^e tranche herhalen, maar dit is door administratieve problemen niet van de grond gekomen. - Het IOC heeft een zangwedstrijd georganiseerd en twee discussiebijeenkomsten voor ouderen en vrouwen. - Het VON heeft in 2^e tranche een tv-productie gemaakt. Dit tv-programma was onderdeel van het project 'Leven in Vrijheid'. Een deel van de kosten hiervan is uiteindelijk mede gefinancierd vanuit het project 'Viering 5 mei'. Dit was mogelijk door het wegvallen van de beoogde Vrijheid is friktie-festival in de 2^e tranche. Inhoudelijk sloot dit project ook aan bij het project 'Viering 5 mei'. Minstens 280 leerlingen hebben gewerkt met de lesbrief. Aan discussies op scholen, voor de camera, hebben 120 leerlingen deelgenomen.¹⁰⁶ Het IOT heeft aan haar debatten in totaal minstens 510 deelnemers gehad.¹⁰⁷ Het SIO heeft op haar debat 80 deelnemers gehad, en 400 tijdens de cd presentatie. De discussiemiddagen van het SIO trokken 33 deelnemers.¹⁰⁸ Tijdens de zangwedstrijd van het IOC waren 550 personen aanwezig.¹⁰⁹
10.	Zomerschool	Er zijn in totaal drie zomerscholen georganiseerd, in Amsterdam en Groningen.¹¹⁰ Leerlingen uit de hoogste klassen van het basisonderwijs zijn getraind in weerbaarheid, respect en zelfredzaamheid, door bijvoorbeeld trainingen en aikido lessen.¹¹¹ De zomerschool uit 2005 in Amsterdam had 100 deelnemers. De zomerschool in Groningen had in 2006 25 deelnemers, in 2007 30 deelnemers.^{112 113}
11.	Voorlichting VMBO scholen	Dit project is in de tweede tranche gecombineerd met het project 'succesvolle rolmodellen'.^{114 115} Er waren 10 jaarlijkse voorlichting- en discussiebijeenkomsten gepland in verschillende steden.^{116 117} Er moest echter hard gewerkt worden aan het verkrijgen van strategische partners.¹¹⁸ Begin 2007 bevindt het project zich nog in de voorbereidingsfase. In 2007 vinden uiteindelijk 5 bijeenkomsten plaats, waarbij op drie scholen wordt gewerkt met de 'succesvolle rolmodellen'.¹¹⁹ De opkomst van de bijeenkomsten is ons niet bekend.
12.	Stimulering ouderparticipatie	De planning was diverse initiatieven op te starten in 20 plaatsen, zoals kandidaatstelling voor medezeggenschapsraden; deelname aan ouderraden; oprichting van oudercomité's en cursussen ouderparticipatie.¹²⁰ Ook kon de videofilm 'en hoe was het op school' worden ingezet om een gesprek op gang te brengen.¹²¹ - Het SMT heeft begin 2006 vijf bijeenkomsten georganiseerd.¹²² Zij hebben (als SMN) in de 2de tranche niet meer deelgenomen.¹²³ - Het IOT heeft in 2006 7 bijeenkomsten in verschillende steden georganiseerd over ouderparticipatie met ouders en professionals. Er bleek onder Turkse ouders behoefte aan elementaire kennis over het Nederlandse onderwijssysteem, ze kenden bijvoorbeeld het systeem van de medezeggenschapsraad niet.¹²⁴ In 2007 hebben zij in ieder geval 14 bijeenkomsten georganiseerd.¹²⁵ - Het SIO heeft twee bijeenkomsten georganiseerd eind 2005, begin 2006. Verder uitvoering van dit project wil SIO overdragen aan de gemeente Utrecht en onderwijsinstellingen.¹²⁶ - VON heeft tien bijeenkomsten gehouden.¹²⁷ Voor het IOC zijn de projecten opvoedingswaarden en normen en ouderparticipatie samengevoegd vanwege de vele raakvlakken. Zij hebben hiervoor in de eerste tranche in ieder geval 6 bijeenkomsten georganiseerd. In de tweede tranche hebben 5 bijeenkomsten plaatsgevonden.^{128 129}

		Het IOT heeft in haar zeven bijeenkomsten in 2006 in totaal 750 ouders bereikt.¹³⁰ In 2007 heeft zij ruim 300 mensen bereikt. Dit beoordelen zij zelf als weinig, ouders wisten hen naar eigen zeggen niet te vinden. Het IOC heeft bij in 2006 op een bijeenkomst 40 ouders en docenten, en 35 leerlingen bereikt. Daarnaast heeft zij minstens zes interviewrondes gehouden, waar telkens ongeveer 15 leerlingen aanwezig waren. Aan vier bijeenkomsten voor trainers in 2007 hebben 40 docenten deelgenomen.¹³¹
13.	Succesvolle rolmodellen	SIO heeft in de eerste tranche een training verzorgd voor docentcoaches.¹³² Er zijn rolmodellen ingezet tijdens het project 'Voorlichting op VMBO scholen', op 3 voorlichtingsdagen.¹³³ Daarnaast zijn ze ingezet op de stagemarkten, in het project 'Stageplaatsen en stagemarkten'. Onduidelijk is hoeveel rolmodellen een docenttraject aangeboden hebben gekregen. Daarnaast is niet bekend of rolmodellen zijn gekoppeld aan jongeren als 'praatpaal'. De rolmodellen zijn ingezet op drie scholen om voorlichting te geven. Onbekend is hoeveel rolmodellen zijn aangetrokken.
14.	Waarden en normen in de opvoeding	VON heeft tien bijeenkomsten met ouders geïnitieerd en voorlichtingsmateriaal ontwikkeld. SIO heeft een inventarisatie gemaakt van traditionele opvoedingsgebruiken en heeft op basis daarvan twee modules ontwikkeld. Ook het IOC heeft geïnventariseerd wat behoeftes waren onder de doelgroep, alvorens cursusmateriaal te ontwerpen (zie verder project ouderparticipatie).¹³⁴ Ons is niet bekend hoeveel ouders hebben deelgenomen.
15.	Koranschool	Voor dit project werden opvoeders in koranscholen getraind. De korandocenten zouden de nieuwe thema's, zoals emancipatie, democratie, arbeidsethos en man-vrouw verhoudingen, integreren in hun aanbod en vervolgens bespreken met de leerlingen.¹³⁵ Het project is erg voorzichtig geïnitieerd. In samenwerking met de moslimachterban van SIO is een module ontwikkeld voor competentieopbouw korandocenten, welke in één koranschool in Den Haag wordt uitgetoet. Verder werd begin 2006 nog geprobeerd draagvlak te creëren binnen de islamitische wereld.¹³⁶
16.	Stageplaatsen en stagemarkten	Er was sprake van één activiteit, waar alle organisaties zich bij konden aansluiten. Er is in 2007 een landelijke Dag van de Stage georganiseerd.¹³⁷ Daarnaast is deelgenomen aan 46 stagemarkten en actiedagen. De rolmodellen uit etnische minderheden uit het project 'rolmodellen' zijn ook op deze actiedagen ingezet.¹³⁸ Een respondent geeft wel aan dat er in eerste instantie sprake was van een mismatch tussen vraag en aanbod op de stagemarkten, wat de slagingskans klein heeft gemaakt.¹³⁹ Tot april 2007 zijn er 846 stageplaatsen gerealiseerd.¹⁴⁰ Het project loopt nu nog. De website Stageplaatsen.nu is nog steeds online, en er is recent in oktober nog een Dag van de Stage georganiseerd.¹⁴¹ Meer actieve vormen van het project kunnen door gebrek aan financiën echter nu niet worden onderhouden.¹⁴²
17.	Arbeidsmarkt: gescheiden netwerken tot elkaar brengen	SIO heeft in 2005 twee voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd met allochtone ondernemersnetwerken.¹⁴³ In 2005 zijn er veel contacten gelegd tussen verschillende allochtone ondernemersclubs, en SIO concludeert dat er bereidheid is om in het ondernemersnetwerk 'kleur te brengen'. Veel allochtone ondernemers hebben meer zicht op hoe serviceclubs werken en hoe sneller de weg te vinden naar officiële organisaties zoals de KvK.¹⁴⁴ Er is bovendien een themabijeenkomst georganiseerd door SIO en er is een informatiebijeenkomst geweest over serviceclubs, met twee bestuursleden van SIN en LIONS.¹⁴⁵ IOC heeft een ontmoetingsbijeenkomst met serviceclubs georganiseerd.¹⁴⁶ Volgens respondenten is dit project nooit echt van de grond gekomen. Het zou gekoppeld worden aan het project stageplaatsen, maar dit is niet gebeurd en het is eigenlijk altijd versnipperd gebleven, en is later ook geschrapt.¹⁴⁷ COT: het valt in ieder geval op dat vooral ontmoetingen met serviceclubs hebben plaatsgevonden, maar er zijn geen concrete resultaten te benoemen in de sfeer van opname van allochtonen in de serviceclubs. Op de themabijeenkomst van SIO waren 65 werkgevers aanwezig.¹⁴⁸ Op de informatiebijeenkomst van SIO waren twee bestuursleden van serviceclubs aanwezig.¹⁴⁹ Het is niet bekend hoeveel potentiële werknemers aanwezig waren. Op de bijeenkomst van het IOC waren ruim 110 personen aanwezig.¹⁵⁰

18.	Netwerk hoogopgeleide vluchtelingen	In 2005 zijn er 8 bijeenkomsten georganiseerd, in 2006 5. ¹⁵¹ De community is hiermee opgestart. Op eigen initiatief, en met eigen bijdragen worden er ook nu nog steeds bijeenkomsten georganiseerd, die druk worden bezocht. ¹⁵² In 2006 bestaat de community, zoals beoogd, ¹⁵³ inmiddels uit 100 personen. ¹⁵⁴
19.	Kadertraining bestuurders/ Effectief persoonlijk leiderschapstraining jongeren	In 2005 is een individueel trainingstraject voor leiderschap opgestart, waar vier jongeren aan hebben deelgenomen. ¹⁵⁵ Het IOC heeft daarnaast hoogopgeleide Chinese jongeren getraind; activiteiten van VON zijn niet bekend; SIO heeft een trainingsweekend georganiseerd om jongeren op te leiden tot bestuurder, en ook OCAN heeft een training voor potentiële bestuurders uitgevoerd. ¹⁵⁶ In 2005 zijn bij de individuele trainingen vier jongeren getraind. ¹⁵⁷ Daarnaast zou uit elke achterban zo'n 4 a 5 intermediairs moeten worden aangetrokken, 30 in totaal. ¹⁵⁸ IOC heeft 20 jongeren aangetrokken, SIO 18. Het is niet bekend hoeveel jongeren VON en OCAN hebben bereikt. ¹⁵⁹
20.	Regionale werkbijeenkomsten	Er is een model activiteiten programma opgesteld dat organisaties zelf kunnen vertalen naar hun achterban. ¹⁶⁰ Op basis hiervan is voor Turkse organisaties een expertmeeting belegd en vier regionale werkbijeenkomsten. ¹⁶¹ Het project is in de 2 ^{de} tranche na 2 werkbijeenkomsten beëindigd, van hogerhand, om voor de betrokkenen onbekende redenen. ¹⁶² Op elke georganiseerde werkbijeenkomst waren 80 a 90 personen aanwezig, dit waren naar waarschijnlijkheid (het wordt niet expliciet omschreven) wisselende groepen. ¹⁶³ In totaal waren op de werkbijeenkomsten daarmee 320 a 360 mensen aanwezig. Hoeveel mensen zijn betrokken in de expertmeeting is ons niet bekend.
21.	Leven in vrijheid	VON heeft onder deze noemer meerdere projecten gebracht om versnippering te voorkomen, zoals de 4/5 mei viering. ¹⁶⁴ Zoals gepland is een serie van (minstens 11) bijeenkomsten georganiseerd met maatschappelijke binding en radicalisering als centrale thema's. ¹⁶⁵ Daarnaast is gepland 10 tot 15 jongeren van elk samenwerkingsverband te laten begeleiden door NRC Next om over en weer te leren over beeldvorming. ¹⁶⁶ Van uitvoering hiervan heeft het COT geen verdere gegevens. In 2007 is verder nog een tv programma ontwikkeld. ¹⁶⁷ Deelname in 2005 lokaal: 543 jongeren uit 8 verschillende gemeenschappen hebben deelgenomen aan de bijeenkomsten. ¹⁶⁸ De landelijke bijeenkomsten trokken 94 deelnemers. ¹⁶⁹ Het TV programma had 85 mensen in het publiek uit de achterban. ¹⁷⁰

Eindnoten

- ¹ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ² Idem.
- ³ Forum (oktober 2005) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Tussenrapportage*, Utrecht
- ⁴ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁵ Forum, *Jaarverslag 2005, 2006*: p. 22
- ⁶ Forum (oktober 2005) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Tussenrapportage*, Utrecht
- ⁷ Idem.
- ⁸ Idem.
- ⁹ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ¹⁰ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ¹¹ Forum & de Baak (november 2007) *Werelds Talent. Eindrapportage*, Utrecht
- ¹² Forum (maart 2006) *Programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Meerjarenprogramma 2006-2007*, Utrecht
- ¹³ Forum & de Baak (november 2007) *Werelds Talent. Eindrapportage*, Utrecht
- ¹⁴ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ¹⁵ Idem
- ¹⁶ Forum, *Jaarverslag 2005, 2006*: p. 19
- ¹⁷ Forum (maart 2006) *Programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Meerjarenprogramma 2006-2007*, Utrecht
- ¹⁸ Idem.
- ¹⁹ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ²⁰ Forum (oktober 2005) *Tussenrapportage DRWS*, Utrecht
- ²¹ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ²² Forum (december 2007) *Pilot Netwerk Sociale Cohesie. Eindrapportage 2005-2007*, Utrecht
- ²³ Forum (april 2006) *Rapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving*, Utrecht
- ²⁴ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ²⁵ Forum (2007) *Verslag Studieweekend Brug Over/Intergenerationele gesprekken*, Utrecht
- ²⁶ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ²⁷ Forum (april 2006) *Rapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving*, Utrecht
- ²⁸ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht

- ²⁹ Forum (2007) *Verslag Studieweekend Brug Over/Intergenerationele gesprekken*, Utrecht
- ³⁰ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ³¹ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ³² Forum (april 2006) *Rapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving*, Utrecht
- ³³ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ³⁴ Forum (maart 2007) *Interne notitie*, Utrecht
- ³⁵ Forum (april 2007) *Rapportage 'Jouw identiteit, mijn identiteit'*, Utrecht
- ³⁶ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ³⁷ Forum, *Jaarverslag 2005, 2006*: p. 21
- ³⁸ Idem.
- ³⁹ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ⁴⁰ Idem.
- ⁴¹ Idem.
- ⁴² Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁴³ Forum, *Jaarverslag 2005, 2006*: p. 22
- ⁴⁴ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ⁴⁵ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁴⁶ Forum (april 2006) *Rapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving*, Utrecht
- ⁴⁷ Idem.
- ⁴⁸ Idem.
- ⁴⁹ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ⁵⁰ Forum, CRES (april 2007) *Onderzoek naar radicalisme en extremisme, Documenten en verslagen naar aanleiding van de werkconferentie van FORUM en CRES op 27 november 2006*, Utrecht.
- ⁵¹ Forum, *Werkconferentie Radicalisering. Verslag van de besloten werkconferentie Radicalisering d.d. 3 februari 2005*, Utrecht
- ⁵² Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁵³ Bron: respondent.
- ⁵⁴ Idem.
- ⁵⁵ Forum (maart 2007) *Interne notitie*, Utrecht
- ⁵⁶ Forum (oktober 2005) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Tussenrapportage*, Utrecht
- ⁵⁷ Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ⁵⁸ Idem.

- ⁵⁹ Idem.
- ⁶⁰ Idem.
- ⁶¹ Forum (maart 2006) *Programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Meerjarenprogramma 2006-2007*, Utrecht
- ⁶² Forum (mei 2007) *Tussenrapportage programma Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Stand van zaken mei 2007*, Utrecht
- ⁶³ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁶⁴ Idem.
- ⁶⁵ Forum (2006) *Pedagogiek in de moskee al- Wahda*, Verwey Jonker Instituut: Utrecht; Forum (2006) *Pedagogiek in de moskee al- Ayasofya*, Verwey Jonker Instituut: Utrecht; Forum (2006) *Pedagogiek in de moskee al- Othman*
- ⁶⁶ Idem.
- ⁶⁷ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁶⁸ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁶⁹ Idem.
- ⁷⁰ Forum (februari 2008) *Democratische Rechtsstaat, Weerbare Samenleving, Eindrapportage*, Utrecht
- ⁷¹ LIZE (oktober 2007) *Rapportage Jongeren en ouderen samen op weg*, Utrecht
- ⁷² Idem.
- ⁷³ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit, 1ste tranche 2005*, Utrecht
- ⁷⁴ IOT (2007) *Verslag van de tweede tranche van het BIMB project Jongerenconferentie*, Utrecht
- ⁷⁵ IOT (2006) *Verslag project Jongerenconferentie*, Utrecht
- ⁷⁶ Verslag DCIM-overleg met de LOM programmalijntrekkers, 19 juni 2006, betreffende de eerste reactie van het DCIM op het LOM masterplan 2^e tranche dat op 1 juni 2006 is ingediend
- ⁷⁷ IOT (2007) *Verslag van de tweede tranche van het BIMB project Jongerenconferentie*, Utrecht
- ⁷⁸ V&I (augustus 2005) Nota 'Weerbaarheid en Integratiebeleid, preventie van radicalisering vanuit het perspectief van het integratiebeleid', Den Haag
- ⁷⁹ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit, 1ste tranche 2005*, Utrecht
- ⁸⁰ Idem.
- ⁸¹ Idem.
- ⁸² Idem.
- ⁸³ SMN (januari 2007) *Eindrapportage Programmalijn Cultuur en Identiteit, 2^e tranche*, Utrecht
- ⁸⁴ Bron: respondent.
- ⁸⁵ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit, 1ste tranche 2005*, Utrecht
- ⁸⁶ DCIM (augustus 2005) Nota 'Weerbaarheid en Integratiebeleid, preventie van radicalisering vanuit het perspectief van het integratiebeleid', Den Haag
- ⁸⁷ LOM (juni 2005) *Niet naast elkaar, maar met elkaar*, Utrecht

-
- ⁸⁸ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit*, 1ste tranche 2005, Utrecht
- ⁸⁹ SMN (mei 2007) *Verslag studieweekend 26 en 27 mei 2007, empowerment van moslimjongeren deel I*, Utrecht; SMN (juni 2007) *Verslag studieweekend 16 en 17 juni 2007, empowerment van moslimjongeren deel II*, Utrecht.
- ⁹⁰ IOT, SIO, SMN (oktober 2007) *Verslag conferentie: Tegengaan van radicalisering door versterking van identiteit*, Utrecht
- ⁹¹ Bron: respondent.
- ⁹² Idem.
- ⁹³ Bron: respondent.
- ⁹⁴ DCIM (augustus 2005) *Nota 'Weerbaarheid en Integratiebeleid, preventie van radicalisering vanuit het perspectief van het integratiebeleid'*, Den Haag
- ⁹⁵ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit*, 1ste tranche 2005, Utrecht
- ⁹⁶ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit*, 1ste tranche 2005, Utrecht
- ⁹⁷ IOT (2007) *Verslag van de tweede tranche van het BIMB project Studiedagen imams*, Utrecht
- ⁹⁸ SMN (2007) *Verslag studiedag, de moskee en/in de samenleving*, Utrecht
- ⁹⁹ Idem.
- ¹⁰⁰ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit*, 1ste tranche 2005, Utrecht
- ¹⁰¹ IOT (2007) *Verslag van de tweede tranche van het BIMB project Studiedagen imams*, Utrecht
- ¹⁰² SMN (2007) *Verslag studiedag, de moskee en/in de samenleving*, Utrecht
- ¹⁰³ Commissie WOII in de West (augustus 2007) *Meerjarenverslag commissie WOII in de West, 2005- 2007*, Utrecht
- ¹⁰⁴ SMN (januari 2007) *Eindrapportage Programmalijn Cultuur en Identiteit*, 2^e tranche, Utrecht
- ¹⁰⁵ LOM (2006) *Projecten LOM 2006*, Utrecht
- ¹⁰⁶ SMT (2005) *Eindrapportage projecten programmalijn Cultuur en identiteit*, Utrecht
- ¹⁰⁷ IOT (2007) *Verslag van de 2de tranche BIMB Project viering 5 mei*, Utrecht
- ¹⁰⁸ SMT (2005) *Eindrapportage projecten programmalijn Cultuur en identiteit*, Utrecht
- ¹⁰⁹ SMT (2005) *Eindrapportage programmalijn Cultuur en Identiteit*, 1ste tranche 2005, Utrecht
- ¹¹⁰ Bibit (2007) *Eindverslag zomerschool 2007*, Groningen
- ¹¹¹ Evaluatie programmalijn onderwijs, educatie en opvoeding 2005 (maar gaat ook over 2006)
- ¹¹² Bibit (2007) *Eindverslag zomerschool 2007*, Groningen
- ¹¹³ SIO (juli 2006) *Zomerscholen 2006 Informatie*, Utrecht
- ¹¹⁴ SIO (januari 2007) *Voortgangsverslag LOM projecten*, Utrecht
- ¹¹⁵ SIO (juli 2007) *Tweede voortgangsverslag BIMB projecten 2de tranche 2006, 2007*, Utrecht
- ¹¹⁶ V&I, (augustus 2005) *Nota 'Weerbaarheid en Integratiebeleid, preventie van radicalisering vanuit het perspectief van het integratiebeleid'*, Den Haag
- ¹¹⁷ LOM (juni 2005) *Niet naast elkaar, maar met elkaar*, Utrecht

-
- ¹¹⁸ SIO (mei 2006) *Eindrapportage Programmalijn Cultuur en Identiteit, 1^e tranche*, Utrecht
- ¹¹⁹ SIO (januari 2007) *Voortgangsverslag LOM projecten*, Utrecht
- ¹²⁰ V&I, (augustus 2005) *Nota 'Weerbaarheid en Integratiebeleid, preventie van radicalisering vanuit het perspectief van het integratiebeleid'*, Den Haag
- ¹²¹ LOM (juni 2005) *Niet naast elkaar, maar met elkaar*, Utrecht
- ¹²² SMT (april 2006) *Stimulering ouderparticipatie*, Utrecht
- ¹²³ Bron: respondent
- ¹²⁴ IOT (2006), *Verslag project Ouderparticipatie*, Utrecht
- ¹²⁵ IOT (2007) *Verslagen ouderparticipatiebijeenkomsten*, Utrecht
- ¹²⁶ SIO (mei 2006) *Eindrapportage Programmalijn Cultuur en Identiteit, 1^e tranche*, Utrecht
- ¹²⁷ Idem
- ¹²⁸ LOM (maart 2006) *Aandachtspunten inhoudelijke rapportage BIMB projecten*, Utrecht
- ¹²⁹ LOM (oktober 2007) *Aandachtspunten inhoudelijke rapportage BIMB projecten*, Utrecht
- ¹³⁰ IOT (2006) *Verslag project Ouderparticipatie*, Utrecht
- ¹³¹ LOM (maart 2006) *Aandachtspunten inhoudelijke rapportage BIMB projecten*, Utrecht
- ¹³² SIO (mei 2006) *Eindrapportage Programmalijn Cultuur en Identiteit, 1^e tranche*, Utrecht
- ¹³³ SIO (januari 2007) *Voortgangsverslag LOM projecten*, Utrecht
- ¹³⁴ SIO (mei 2006) *Eindrapportage Programmalijn Cultuur en Identiteit, 1^e tranche*, Utrecht
- ¹³⁵ V&I (augustus 2005) *Nota 'Weerbaarheid en Integratiebeleid, preventie van radicalisering vanuit het perspectief van het integratiebeleid'*, Den Haag
- ¹³⁶ SIO (mei 2006) *Eindrapportage Programmalijn Cultuur en Identiteit, 1^e tranche*, Utrecht
- ¹³⁷ Stageplaatsen.nu (oktober 2007) *Kwaliteitsimpuls in stagebeleid moet 'Slimmer op stage' mogelijk maken*, Onbekend
- ¹³⁸ OCAN (oktober 2007) *Samenvatting eindrapportage Stageplaatsen.nu*, Utrecht
- ¹³⁹ Bron: respondent
- ¹⁴⁰ www.stageplaatsen.nu
- ¹⁴¹ Stageplaatsen.nu (oktober 2007) *Kwaliteitsimpuls in stagebeleid moet 'Slimmer op stage' mogelijk maken*, Onbekend
- ¹⁴² Bron: respondent.
- ¹⁴³ LOM (2006) *Gescheiden netwerken tot elkander brengen*, Utrecht
- ¹⁴⁴ SIO (2005) *Eindverslag project arbeidsmarkt gescheiden netwerken tot elkaar brengen*, Utrecht
- ¹⁴⁵ SIO (2007) *Gescheiden netwerken*, Utrecht
- ¹⁴⁶ IOC (onbekend) *Evaluatieverslag BIMB project Netwerken voor Hoogopgeleiden*, Utrecht
- ¹⁴⁷ Bron: respondent.
- ¹⁴⁸ SIO (2007) *Gescheiden netwerken*, Utrecht

- ¹⁴⁹ Idem
- ¹⁵⁰ IOC (onbekend) *Evaluatieverslag BIMB project Netwerken voor Hoogopgeleiden*, Utrecht
- ¹⁵¹ VON (2006) *Stand van zaken project netwerk hoogopgeleide vluchtelingen en autochtonen (community Veranders)*, Amsterdam
- ¹⁵² Bron: respondent
- ¹⁵³ LOM (juni 2005) *Niet naast elkaar, maar met elkaar*, Utrecht
- ¹⁵⁴ VON (2006) *Stand van zaken project netwerk hoogopgeleide vluchtelingen en autochtonen (community Veranders)*, Amsterdam
- ¹⁵⁵ LOM (2006) *Projecten LOM 2006*, Utrecht
- ¹⁵⁶ SIO (juli 2007) *Tweede voortgangsverslag BIMB projecten 2de tranche 2006, 2007*, Utrecht
- ¹⁵⁷ LOM (2006) *Projecten LOM 2006*, Utrecht
- ¹⁵⁸ LOM (juni 2005) *Niet naast elkaar, maar met elkaar*, Utrecht
- ¹⁵⁹ SIO (juli 2007) *Tweede voortgangsverslag BIMB projecten 2de tranche 2006, 2007*, Utrecht
- ¹⁶⁰ LOM (2006) *Projecten LOM 2006*, Utrecht
- ¹⁶¹ IOT (onbekend) *Verslag project Expertmeeting en Regionale Werkbijeenkomsten*, Utrecht
- ¹⁶² Bron: respondent.
- ¹⁶³ Verslag Project Expertmeeting en regionale Werkbijeenkomsten
- ¹⁶⁴ LOM (2006) *Projecten LOM 2006*, Utrecht
- ¹⁶⁵ *Tweede voortgangsverslag BIMB projecten 2^e tranche 2006-2007*, 3 juli 2007
- ¹⁶⁶ SIO (januari 2007) *Voortgangsverslag LOM projecten*, Utrecht
- ¹⁶⁷ VON (juli 2007) *Inhoudelijk verslag 'Leven in Vrijheid' LOM-Masterplan 2006-2007*, Amsterdam
- ¹⁶⁸ *Evaluatie van het project Leven in Vrijheid, 2005*
- ¹⁶⁹ *Evaluatie van het project Leven in Vrijheid, 2005*
- ¹⁷⁰ VON (juli 2007) *Inhoudelijk verslag 'Leven in Vrijheid' LOM-Masterplan 2006-2007*, Amsterdam